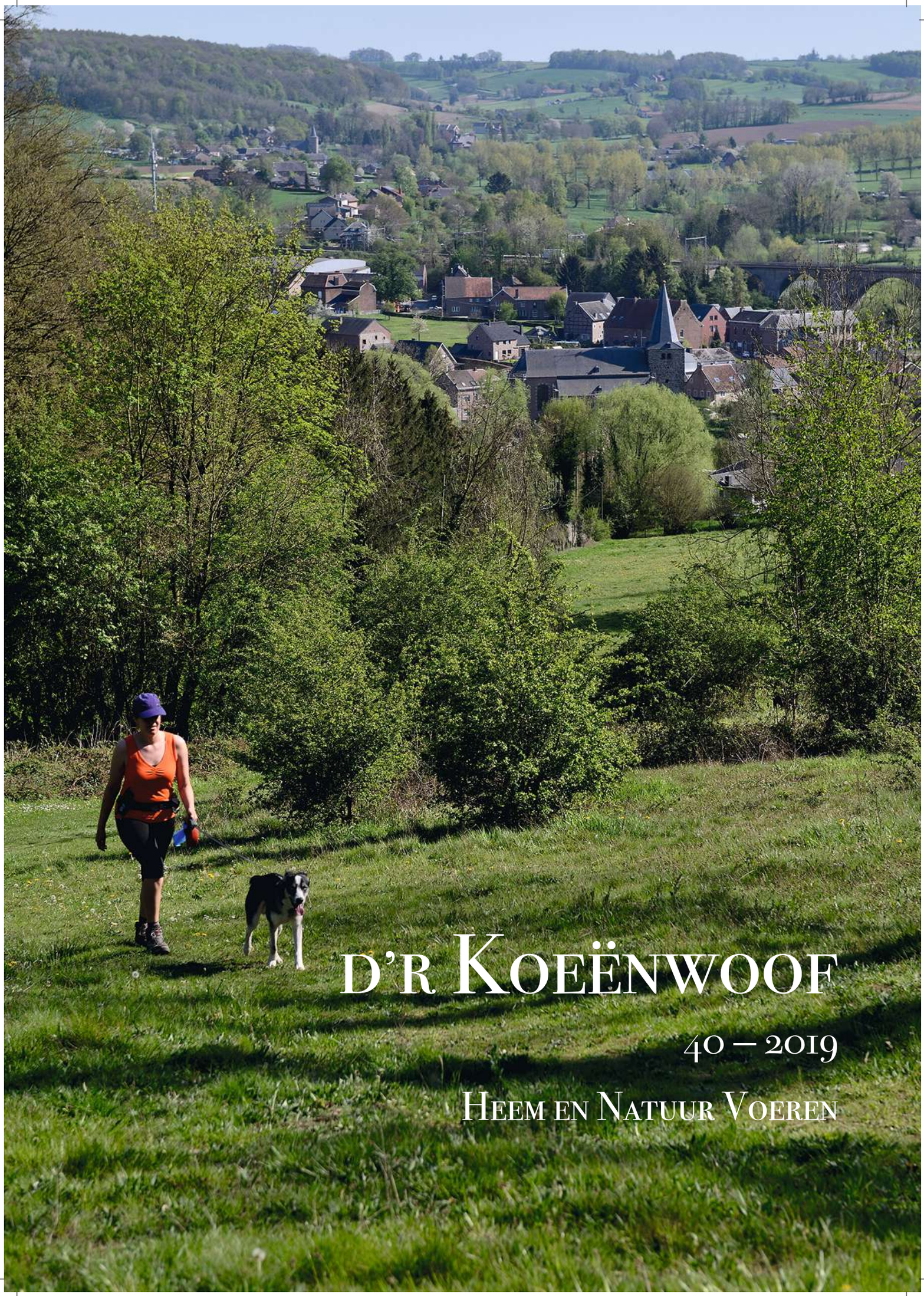

d'r Koeënwoof

40 – 2019

Heem en Natuur Voeren

De klokken van Sint-Pieters-Voeren

Emiel Lemmens

De kerktoren heeft drie klokken. Binnen in de toren hangen er twee:

- de kleine klok 'Cornelis' (diameter 61 cm, 49 cm hoog), van 1864. Ze luidt een kwartier vóór het begin van de mis en dit wordt plaatselijk klank-nabootsend 'timpen' genoemd.

- de grote klok 'Petrus' (diameter 110 cm, 90 cm hoog, 830 kg), van 1873. Volgens briefwisseling van de fabrikant heeft ze een toon in fa-kruis. Die klok kwam er na hersmelting van een eerdere gebarsten klok van 720 kg. Ze werd vervaardigd door Severin Van Aerschodt te Leuven. Er staat een chronogram op: pLorans DILapsUM sUrgo pIIs InCoLIs fUrae sanCtI petrI. Dat levert het jaartal 1872 op en betekent: Het stukgaan betreurend herrijs ik voor de vrome inwoners van Sint-Pieters-Voeren. In dezelfde tijd werd ook een klok voor Teuven geleverd door dezelfde gieterij. De grote klok slaat het uur en om het halfuur één klokslag. Ze beiert traditioneel driemaal per dag na het angelus (7:00, 12:00 en 18:30 uur) en diende alzo destijds om het begin, de middag en het einde van de werkdag aan te geven. Ze luidt ook een half uur vóór het begin van de mis. De klank van het beieren wordt in de plaatselijke volksmond nagebootst met de woorden 'Pierre in der boom, Pierre in der boom, …' Op vijftig meter van de toren bedraagt het geluidsniveau tijdens het beieren ongeveer 75 dB.

De grote klok werd op 31 januari 1943 weggehaald door de Duitsers om te versmelten. Daarbij werd koster François Geurts bedreigd met een revolver. Ook de ophanging en het klokkenzeel werden meegenomen. Op 6 november 1945 werd de klok teruggebracht met een Amerikaanse vrachtwagen, bestuurd door een Belgische militair. Ze kwam terug uit Hamburg. Twee van de vier oren waren afgebroken. (Zie foto hieronder.)

Het was groot feest in het dorp. Men maakte een grote ronde ermee door het dorp in afwachting van een grote kraan om ze af te laden. Toen dat gebeurd was is de klok aan de ingang van de kerk blijven staan, bedolven onder de bloemen. Op 17 december 1945 is ze naar het werkhuis Goessens in Aubel gebracht om hersteld te worden. (Op de klok is te zien dat de afgebroken oren vervangen werden door schroeven.) Drie weken daarna is ze teruggebracht (volgens aantekeningen van de koster, wijlen Joseph Geurts).

Aan de buitenkant van de torenspits hangt nog een klokje (diameter 38 cm, 27 cm hoog), dat dienst doet als kwartierklokje en voor het angelus. Dat is uniek in de streek; het gebruik zou overgenomen zijn vanuit Duitsland – aangezien de kerk gebouwd werd door de Duitse Ridderorde. In oude boeken vonden we terug dat het een kwartierklokje is en we laten het dan ook zo luiden.

Voor de tijdslag werden de klokken vroeger geregeld door een mechanisme dat dateerde uit de achttiende eeuw. Het luiden gebeurde manueel. Het mechanisme en het bijbehorende torenuurwerk zijn in de loop der jaren defect geraakt. Het oude mechanisme uit de achttiende eeuw werd in 2009 'optisch gerestaureerd' en staat tentoongesteld in de inkomhal van de kerktoren. Sinds 1969 gebeurde de aansturing van de klokken automatisch door een moederuurwerk van Clock-o-matic, zowel voor het luiden als de uurslag. Tegelijk met de restauratiewerken aan de daken van de kerk in 2008-2009 werd het moederuurwerk uit 1969 vervangen door een moderne DCF77-synchrone elektronische moederklok. Voor de programmering van de nieuwe klokkensturing werd gekeken naar de werking van het oorspronkelijk mechanisme.

Toponymische verkenning aan de buitengrens van Moelingen (2)

Ten oosten en ten noorden van Moelingen: op grondgebied 's-Gravenvoeren, Mesch en Eijsden

Willy Machiels

Het verloop van de verkenning

Het begin van deze verkenning is op de grens Moelingen – 's-Gravenvoeren bij grenspaal 35, links van de hoofdweg. De verkenning verloopt van oost naar west. Een gedeelte van deze verkenning dat het dichtst bij de grens met Moelingen ligt, is ook behandeld in mijn (W.M.) artikels 'Toponymische Wandelingen in Moelingen', Tweede en Derde Wandelingen, verschenen in D'r Koeënwoof nrs. 34 en 35, Voeren 2012 en 2013, respectievelijk pp. 31 tot 38 voor nr. 34 en pp. 15 tot 21 voor nr. 35.

Het klein, smal 's-Gravenvoerens landbouwgebied ten zuiden van de grenslijn tussen grenspalen 34 en 35 hoorde vroeger bij de gemeente Mesch. Mesch grensde dus aan Berne (Berneau) en Moelingen grensde niet aan 's-Gravenvoeren. Op 8 augustus 1843 kwam er een grenscorrectie in de vorm van een gebiedsruil tussen **Mesch** en **'s-Gravenvoeren**. Mesch droeg het kleine akkergebied, nu ten zuiden van de grenslijn tussen de grenspalen 34 en 35, over aan de gemeente 's-Gravenvoeren en verwierf als vergoeding een even groot landbouwgebied ten oosten van het dorp Mesch tussen de huidige grenspalen nummers 30 tot 33. Zodoende kwam de verbindingsweg tussen Moelingen en 's-Gravenvoeren helemaal op Belgisch grondgebied te liggen. Mesch was toen een zelfstandig dorp in wat toen het Hertogdom Limburg heette. Mesch kwam pas op 1 januari 1943 bij Eijsden. Dat Hertogdom Limburg ontstond in 1839 als persoonlijk bezit van de Nederlandse koning Willem I, in ruil voor het verlies van de westelijke helft van Luxemburg, en maakte ook – Maastricht en Venlo uitgezonderd – deel uit van de Duitse Bond tot aan de ontbinding van die Bond in 1867. De naam 'Hertogdom Limburg' werd nog tot in 1906 gebruikt, toen hij werd vervangen door 'Provincie Limburg'. In het Verdrag of Tractaat van Londen van 19 april 1839 erkende Koning Willem I van Nederland de onafhankelijkheid van België. Over de juiste grensbepaling, *La Convention des Limites*, met het daarbij horende *Procès-verbal descriptif des délimitations* werd pas op 8 augustus 1843 te Maastricht overeengekomen. Er zouden 388 gietijzeren grenspalen, met tussenpalen, worden geplaatst.

De naam Mesch, Me(x)haw(e) in het Waals, zou van 'mesk-awe' kunnen komen, waarbij 'awe' (<ahwjo), land aan water, zou betekenen (1). Oude benamingen van het dorp zijn Messau in 1178, Meske in 1253 en Meschau in 1291. De betekenis van 'mesk' blijft onduidelijk. Indien de 'k' van 'mesk' bij 'awe' zou horen, zou misschien kunnen worden teruggegaan naar het Germaanse 'gahwjo' of 'gawja' uit 'ga-awja', land aan water. Dit gereconstrueerd woord zou ook de Nederlandse woorden 'gouw' en 'gooi' verklaren (2). 'Mes' zou dan, misschien, teruggaan naar het Latijnse 'mansus', een klein landbouwdomein in feodale band. Vergelijk het met bijvoorbeeld Messitert in Aubel (3). In het Cartularium van het Sint-Pauluskapittel van Luik staat een interessant verslag uit 1178 over het recht tot benoeming van de pastoor van Lizia, nu Lieze of Lixhe, door het Sint-Pauluskapittel. Bij de getuigen hiervan staan o.a. de pastoor van Moelingen, 'Magister Gislebertus de Meilent' en 'Johannes de Messau' (4). Mesch is het meest zuidelijk gelegen dorp van Nederland.

Wat verder dan grenspaal 34 daal je, in oostelijke richting naar 's-Gravenvoeren, de Moelingerberg af tot aan het kruispunt van de Moelingerweg met de Grijze Graaf links en de Bosstraat rechts. We gaan even naar rechts en komen aan een pleintje, **Aan de Oude Linde**, waar zeven veldwegen samenkomen. We gaan even naar rechts **het Lindepad** in, de oude weg naar Moelingen, en zien dan links de oude historische veldweg **Aan** (of **In**) **de Moolt**, die weldra de grens met Berne overschrijdt. Diezelfde naam is ook in Berne gebruikelijk. Ook in het buurdorp Weerst (Warsage) is er een Moolt. 'Moolt' is de Voerense dialectnaam voor een baktrog of kneedtrog, een langwerpige houten bak, waaraan het landschap hier doet denken (5, 6).

We keren terug naar het kruispunt op de Moelingerweg. Aan dit kruispunt stroomt het beekje **de Beek**, dat rechts vanuit Weerst komt, onder het wegdek door en verder in de weilanden de rivier de Voer vervoegt. We volgen dus links de Grijze Graaf, voorbij grenspaal 32, waar Mesch in 1843 grond van 's-Gravenvoeren heeft bij gekregen, en komen aan een pleinachtig kruispunt met veldkruis en lindebomen. Rechts leidt de weg, **de Bovenstraat,** door een bebouwd deel van het dorp naar een pittoresk bruggetje over de Voer, met links de oude smidse. De laatste smid was Jeng Brouwers (1890-1970). Verder komen we aan het pleintje **Op den Dries** met de monumentale hoeve rechts met sluitsteen uit 1765, vroeger eigendom van Haj Pinckaers (mijn grootoom, W.M.), bij een tragisch ongeval overleden in Eijsden in 1948 (7). Rechts hiervan en dan dadelijk links ligt de Stenen Berg. Naar rechts leidt een verharde veldweg, nu ook fietspad, naar 's-Gravenvoeren, ten noorden van de Drees, waar de Gielesseweg overgaat in de Holle Graaf en waar nog wat verder de Marsgrebbe begint.

We blijven echter aan het pleintje van de Grijze Graaf in Mesch. Links bij de rustbank begint, eerst met een stukje holle weg met dassenburchten, **de Bovenste Berneauweg**. Deze komt uit op de grote verharde weg tussen Moelingen en 's-Gravenvoeren. Aan de overkant van die grote weg loopt de

Bovenaan links: Van grenspaal nr. 35, waar Moelingen grenst aan Mesch en ’s-Gravenvoeren, naar nr. 34 waar ten zuiden van die lijn in 1843 een gebiedsruil plaatsvond ten voordele van ’s-Gravenvoeren. De ‘nieuwe’ verharde weg tussen Moelingen en ’s-Gravenvoeren kwam er pas in 1893.
Bovenaan rechts tot onderaan links: Ten noordoosten van grenspaal nr. 34 staat nr. 33, waar Mesch, tot aan grenspaal nr. 30, grond verwierf van ’s-Gravenvoeren. De kleine grenspaal 32a, rechts van de weg Grijze Graaf, is uit de grond getrokken (juni 2019) i.v.m. de werken voor het zuiveringsstation van Aquafin op de Voer. Grenspaal 32 staat wat verder links van de weg Grijze Graaf. De rijksgrens ligt dus in het midden van de weg.
Onderaan rechts: De Beek aan het oude Lindepad, ten zuiden van de huidige Moelingerweg in het westen van ‘s-Gravenvoeren.

veldweg verder op Belgisch, ’s-Gravenvoerens grondgebied en heet hier prozaïsch de Eerste Berneauweg of Op den Oversten Berneauweg. Aan het pleintje van de Grijze Graaf gaan we echter rechtdoor in westelijke richting. Bij het begin van een bebouwde kom ligt links een herberg en ernaast, vlak voor de school, begint de Onderste Berneauweg. Ook deze weg komt uit op de grote weg van Moelingen naar ’s-Gravenvoeren bij grenspaal nr. 35, en heet aan de overkant, op een kort stukje grens tussen Moelingen en ’s-Gravenvoeren voor de Voerenaars de Tweede of Onderste Berneauweg en op 19de-eeuwse wegenkaarten voor Moelingen de Maalweg. Grenspaal 35 grenst aan Moelingen, Mesch en ’s-Gravenvoeren.

Bovenaan links: De Beek mondt uit in de Voer in een weiland rechts van de Grijze Graaf.
Bovenaan rechts: Grens tussen Mesch en ’s-Gravenvoeren. De Beek stroomt in de Voer bij Sentier n° 54. Chemin n° 6 is de Grijze Graaf. Chemin n° 8, het Lindepad, leidt van Aan de Oude Linde rechts in westelijke richting naar Chemin n° 76, de Bovenste Berneauweg. Chemin n° 8 zelf wordt dan de Leemweg naar Moelingen. Het gebied links en rechts van Chemin n° 76 verkreeg ’s-Gravenvoeren van Mesch in 1843. Chemin n° 9 leidt langs De Moolt naar Berne.
Midden links: Zicht op Mesch vanaf de Grijze Graaf. In de verte rechts Den Observant van Maastricht en links de uitgraving van het Albertkanaal bij het fort van Eben-Emaal.
Midden rechts: Monumentje voor de Bevrijding van Mesch op 12 september 1944.
Onderaan: De oude smidse aan de Voerbrug en hoeve Op den Dries in Mesch.

Voor de school van Mesch staat het monument dat herinnert aan de bevrijding van Mesch op 12 september 1944 door het 1ste bataljon, onder leiding van kapitein Kent, van het 117de infanterieregiment van de 30ste Amerikaanse Infantry Division, bijgenaamd *Old Hickory* (Noord-Amerikaanse notenboom) en gedekt door een deel van het 113de Cavalry Reconnaissance Squadron van het 113de Cavalry Regiment, bijgenaamd *Red Horse*. In de nabijheid van grenspaal 35, vermoedelijk nog op Moelings grondgebied, liet de Amerikaanse infanterist Leonard J. Hoffman, Private First Class, afkomstig

Parochiekerk Sint-Pancratius in Mesch.
Bovenaan rechts: Een litho van Jan Nicolaas Brabant (1806 – 1886), de Maastrichtse tekenmeester, van het kerkje van Mesch van vóór de verbouwing in 1888. Die litho is te vinden, na p. 176, in een tekst van M.C. Caumartin, *L'Eglise de Mesch*, in Publications de la Société d'archéologie dans le duché de Limbourg, Tome III, Maastricht, 1866, pp. 176 tot 184.

uit Pennsylvania, het leven. Hij is begraven op de Amerikaanse Begraafplaats van Hendrik-Kapelle. Uitgebreide uitleg hieromtrent wordt verstrekt in het boek 'De bevrijding van Eijsden-Margraten in september 1944', uitgegeven door het gemeentebestuur van Eijsden-Margraten in 2015 met medewerking van de gezamenlijke heem- en geschiedkundige verenigingen en stichtingen van de gemeente ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van die bevrijding (8). In 1994 kreeg de nieuw aangelegde weg in het woninguitbreidingsgebied ten westen van de Bovenstraat de naam 'Red-Horsestraat' ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de bevrijding van Mesch.

Voorbij de school van Mesch gaan we rechts tot aan de oude **Sint-Pancratiuskerk**, de parochiekerk. Misschien de oudste kerk van Nederlands Limburg, met een kern uit de negende eeuw? Het koor van circa 1400 is echter laatgotisch en de neoromaanse toren is in 1888 verplaatst, na de instorting van de vorige in 1876. Toen is het schip ook met een travee verlengd en op dezelfde hoogte als het koor gebracht. De werken geschiedden volgens plannen van architect J. Kayser (1842–1917), toen gevestigd in Venlo. De heilige Pancratius, feestdag op 12 mei, stierf door onthoofding in 304 in Rome. Hij was 14 jaar oud. Hij wordt in Mesch nu nog aangeroepen tegen allerlei kinderziekten. Hij is ook een van de drie ijsheiligen: Pancraas, Servaas en Bonifaas. Aan de overkant van de kerk zie je de huizen van de oude kern van Mesch, met in de noorderhoek de verbouwde vroegere boerderij van de familie Egidius Thewissen-Loyens met hun talrijk gezin. Als derde laatse links de vroegere boerderij van mijn (W.M.) grootoom Guus Pinckaers - Maria-Anna Loyens, die naar Voerendaal vertrok (7). We keren op onze stappen terug en slaan voorbij de herberg 't Piepke rechts in en zo over **de Voerbrug de Langstraat** in. Links ligt een van de oudste, met sluitsteen uit 1740, nu gerestaureerde, boerderijen van Mesch, waar vroeger de familie Zéphirin Smeets (†1978) - Maria Tossens (†1982) boerden.

Bij het eerstvolgend kruispunt gaan we links **de Kommelsweg** in. De naam Kommel komt in vele Limburgse dorpen voor. Volgens Boileau is dit een Limburgse naam voor een plukkorf en is hij afgeleid van *koomp*, een kom (9). We gaan rechtdoor en zien links de gerestaureerde oude **Meschermolen** liggen. Het woonhuis ervan werd door de eigenaar Jean Cotte, koopman en bankier uit Luik, en zijn vrouw Catherine Dupuis in 1699 herbouwd (10). Tot in 1920 bleef de molen eigendom van rijke Waalse families. De nu verharde vroegere veldweg aan de zuidkant van het molencomplex heet nu Meschermolenweg maar heette eerder **de (Oude) Grub** (*la Grebbe* in een Franstalig document uit 1776, verder

Bovenaan: Gerestaureerde boerderij Smeets. — De Meschermolen.
Onderaan: Typische woningbouw van Het Withuis; rijksmonumenten nrs. 5 en 7.

vermeld in deze tekst bij Zesenhoven), verwijzend naar een vroegmiddeleeuwse bedding van de Voer (11, 12).

Op het einde van de Kommelsweg komen we uit aan **de Rijksweg** in het gehucht **Withuis**, dat niet bij Mesch maar bij **Eijsden** hoort. De lijst van Rijksmonumenten in Nederland, gepubliceerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, vermeldt zes Rijksmonumenten in het gehucht Withuis. De typische witte huizen, met hun segmentbogen en mansardedaken, werden gedeeltelijk, nrs. 5 en 7, in de tweede helft van de achttiende eeuw en gedeeltelijk, nrs. 9, 11, 8 en als een geheel beschouwd 10, 12, 14 en 16, in de eerste helft van de negentiende eeuw gebouwd. De beschrijving voor bijvoorbeeld nr. 5 is als volgt: 'Laag witgeverfd bakstenen huis onder mansardedak. Geblokte lisenen en segmentboogingang en -vensters van Naamse steen. Onder één dak met buurnummer 7'. In werkelijkheid zijn er slechts twee geblokte lisenen: één links voor nr. 5 en één rechts voor nr. 7. De twee huizen werden dus als één architecturaal geheel beschouwd. Volgens het *Groot woordenboek hedendaags Nederlands* van Van Dale is een liseen of lisene (Frans: *lésène*, dat zelf van het Frankisch *lisa*, rand, zou zijn afgeleid) een pilastervormig uitspringende verticale muurbekleding die (vanaf de bodem) tot dicht onder het dak reikt. Het Withuis was vooral bekend door zijn drukke grensovergang, tot in 1974 de A2-autoweg werd opengesteld voor het verkeer tussen Luik en Maastricht. Op 10 november 1918 vluchtte de Duitse Keizer Wilhelm II langs hier naar Nederland. We volgen de Rijksweg naar rechts.

Even voorbij de Voerbrug lag, hoogstwaarschijnlijk, links lang geleden de hoeve van het grote landbouwdomein **Zesenhoven**, soms **Zezenhoven** geschreven. Een oude geschreven vermelding ervan uit 1280 geeft de naam **Gesenhoven** op, 'curtis (hof) de Gesenhoven seu (of) de Brust'(13). Waardevolle informatie over het domein Zesenhoven is te vinden in het werk van Denise Van Derveeghde, *Le domaine du Val Saint-Lambert de 1202 à 1387*, uitgegeven in 1955 door de Société d'Edition 'Les Belles lettres' in Parijs. In 1280 wordt dus een 'curtis de Gesenhoven seu de Brust' vernoemd , een *grangia* of landbouwdomein dat toen eigendom was van de cisterciënzerabdij Vallis Sancti Lamberti, Val Saint-Lambert, nabij Luik. De abdij Vallis Sancti Lamberti, Val Saint-Lambert, werd in 1202 gesticht als dochterabdij van de abdij van Signy in de Franse Ardennen. De prinsbisschop van Luik was toen (van 1200 tot 1229) Hugues de Pierrepont. Hij was Fransman van oorsprong. De *grangia* werd geleid door een lekebroeder, '… fratris Lamberti de Enhins, magistri (meester) dicte curtis de Gesenhoven, conversi (lekebroeder) Vallis Sancti Lamberti' (13). In oudere teksten is de naam van het cistenciënzer landbouwdomein 'Petriponte', 'Pier(e)pont' (Stenen Brug) of 'Brust(e)'. In

Bovenaan: Douane-inklaringsbureau van Frans Maas uit 1966. Links ervan de oude Grub, nu Meschermolenweg. Op de achtergrond de St.-Pancratiuskerk van Mesch.
Onderaan: Grensmonument 'L'Europe Unie Verenigd Europa' uit 1994, gelegen 'Aan d'r Buro'. Grenscontroles in 1992 afgeschaft.
— Vermoedelijke locatie Hof van Zesenhoven en later Tolhuis Withuis.

1221 verleende paus Honorius III zijn bescherming aan de abdij Vallis Sancti Lamberti, toen onder het abbatiaat van Wenricus (1211-1231) en bevestigde hij haar bezittingen. De tekst vermeldt: '… grangiam de Pierepont cum pertinentis (wat erbij hoort) suis …' (14). In 1246 lezen we : '… grangia nostra de Bruste …' (15). In 1223 was er een geschil tussen de cisterciënzerabdijen uit de buurt, namelijk Godsdal, Val Dieu, enerzijds en Val Saint-Lambert anderzijds, omtrent gronden gelegen tussen de grangia van Weerst, Warsage, nu Monnikenhof of *La Moinerie* geheten, en die van Breust, Zesenhoven (16). Even voor 1335 verkocht Val Saint-Lambert de *grangia* van Breust aan Bertram van Liers, Bertrand de Liers, heer van Emaal, voor een bedrag van 2.200 gulden. Deze Bertram droeg ze kort erna, nog in 1335, over aan de bisschop van Luik en diens kapittel, ' … curtem de Gessenhoven sitam (gelegen) apud (bij) villam nostram de Aspere (Eijsden) supra Mosam, que olim (eertijds) fuerat abbatis et conventus Vallis Sancti Lamberti' (17).

Nu volgt het volledige begin van het in het Latijn opgestelde document van 9 juni 1335, dat de toestemming door de heer van de jurisdictie over het gebied Gessenhoven, in Breust en Eijsden, Diederik, heer van Monschau en Valkenburg, bevestigt voor de verkoop van het domein Gessenhoven door Bertram van Liers aan de bisschoppelijke *mensa* van Luik, beheerd door het Sint-Lambertuskapittel. De *mensa*, of tafel, is de benaming van het bestuurlijk orgaan dat de bezittingen van het bisdom regelde. 'Universis presentes litteras visuris et audituris Theodericus dominus de Montjoe et de Falkemont salutem in Domino cum noticia veritatis. Cum (aangezien) nuper (kort geleden) reverendus in Christo pater et dominus noster dominus Adulphus de Marka (prinsbisschop van 1313 tot 1344) Dei gratia Leodiensis episcopus et venerabile capitulum Leodiense **curtem** (hof) **de Gessenhoven, sitam** (gelegen) **apud (bij) villam nostram de Aspere supra Mosam**, que olim (destijds) fuerat (behoorde) abbatis en conventus vallis sancti Lamberti, cum (met) omnibus suis bonis et pertinentiis in terris, pratis, censibus, redditibus, molendinis et juribus ac rebus aliis quibuscumque at ubicumque consistentibus, de nostra voluntate (wil) et beneplacito (goedkeuren) a Bertrando de Lyrs (cujus postea dicta bona erant) emerint (hebben gekocht) et legittime (wettelijk) acquisiverunt (verkregen) ad opus mense episcopalis ecclesia Leodinesis predicte : … pro aliqua sui parte (voor enig gedeelte ervan) **in nostra jurisdictione** (rechtsgebied) **seu** (of) **districtu** …' (18).

In het *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois, tome IV*, 1880, p. 463, staat het volgende: 'Le 9 juin 1335 Thierry, seigneur de Montjoie et de Fauquemont déclara que la mense épiscopale avait acheté de Bertrand de Liers la ferme de

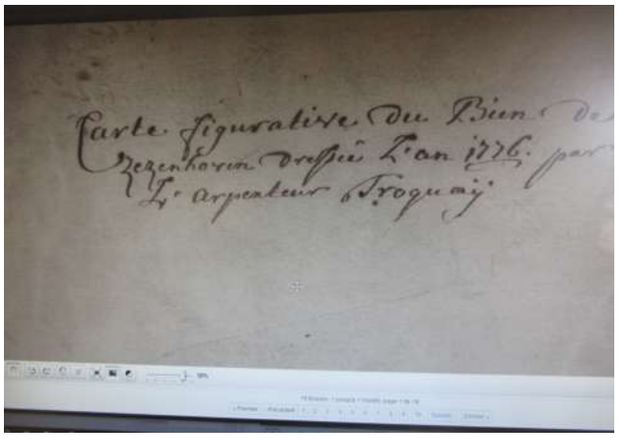

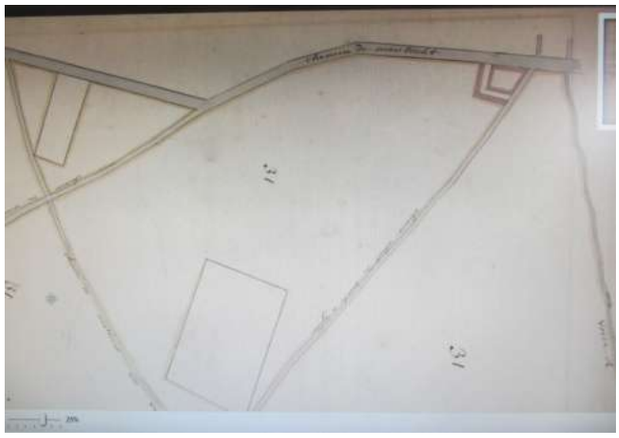

'Figuratieve' kaart uit 1776 met situering van de Hof van Zesenhoven.

Zesenhoven, située dans le village d'Aspre (Eysden), qu'il approuve la vente en sa qualité de seigneur d'Eysden et qu'il exempte la ferme de toute corvée, de toute redevance, moyennant la somme de mille florins'. Dit zou dus de oorsprong van de kadasternaam **Het Tiende Vrij** kunnen uitleggen, het gebied tussen de Voer en de vroegere Stationsstraat achter de garage Van der Cruijs. Het is dus duidelijk dat in 1335 Dirk IV, heer van Valkenburg (van 1334 tot 1346) ook heer van Eijsden, 'villam nostram de Aspere', is. Vanaf 1365 behoorde Eijsden bij het Hertogdom Brabant. Over de overeenkomst tussen de benamingen Aspere en Eijsden verwijs ik naar de interessante, geleerde bijdrage hierover door Jean Ceyssens (Wijchmaal 1857 – Alleur (op rust bij zijn broer pastoor) 1935), pastoor van Dahlem van 1890 tot 1925, 'A propros d'Eysden et d'Aspre', in *Essais de toponymie, Liége et Limbourg', extraits de Leodium*, Luik, 1909. 'Aspre et Eysden sont deux noms d'origine germanique qui ont la même signification'. Zowel 'as' als 'eys' betekenen water of waterloop . Na een lange, geleerde, vergelijkende uiteenzetting komt Ceyssens tot het besluit dat 'As' gevolgd door 'sper(re)', versperring, gelijk is aan het latere 'E(y)s', gevolgd door 'dam', 'dem' en 'den', ook in de betekenis van versperring, dijk. (H)aspere komt in 1213 voor, Aspre in 1221 en Esde pas in 1327. Eysden in 1399 (19). De naam Ges(s)enhoven, Gossoncourt in het Frans, zou 'hof van Goswinus' (Gossuin in het Frans) betekenen. Het domein Zesenhoven had uiteindelijk een totale oppervlakte van 226 bunders. Het merendeel hiervan lag op het grondgebied van Breust en Eijsden. Er lagen ook gronden in Mesch en Moelingen. Het uiteenvallen en vervreemden van de gronden begint vanaf de Franse Revolutie (10). De Franstalige benaming Gossoncourt, die Rosmel vermeldt, is in de officiële documenten niet terug te vinden. De oorspronkelijke benaming Ges(s)enhoven wordt rond 1560 Jessenhoven, vermoedelijk ten gevolge van de Franse uitspraak van de medeklinker 'g', fonetisch [ʒ]. Die Franse 'j' gaat kort daarna over in 's' of 'z', dus Sessenhoven en Zessenhoven (20).

Van dit goederencomplex bestaat een uitvoerige beschrijving van de gronden met de pachtvoorwaarden uit 1582. Het document is nu, vermoedelijk, in (mij niet bekend) privébezit. Jaak Nijssen zaliger kon het ooit bij wijlen Eugène Walpot uit Moelingen inkijken. Het geeft een duidelijke indeling van de gronden zoals die afwisselend gebruikt werden in het drieslagsysteem. Een derde ervan was bestemd voor de wintergranen tarwe, spelt en rogge. Het tweede derde voor de zomergranen gerst en haver, voedergewassen en peulvruchten. Het laatste derde bleef braak liggen (21). Dit goederencomplex behoorde dus eerst, vanaf de dertiende eeuw, als grangia toe aan de cisterciënzerabdij Val Saint-Lambert bij Luik en vanaf 1335 aan de bisschop van Luik. Een latere uiterst gedetailleerde goederenbeschrijving van het domein 'Sesenhoven' (op het einde van het document als Zezenhoven geschreven), in de vorm van een album met 14 kaarten, samengesteld door Guillaume Troquay, *géomètre et arpenteur*, uit 1776, kan in gedigitaliseerde versie worden ingekeken in het Rijksarchief van Luik-Cointe in de rubriek *Cartes et Plans* onder het nummer 337. Op kaart nr. 7 staat het centrale gebouw van het goederencomplex Zesenhoven duidelijk aangegeven. Het lag aan de noordelijke kant van het kruispunt van de Maastrichterweg, Chemin de Maestricht, met naar het oosten de Kommelsweg naar Mesch en naar het westen de vroegere Voerstraat (later Stationsstraat), *Chemin de Mesch vers Eysden*, die naar het Kruisregt, nu Stationsplein, en verder naar Eijsden leidde. Het gebouw lag dus waar nu de woningen Withuis 4 en 2 staan met het aangrenzend perceel met kadasternummer B4981, waarop nog een oude stal staat. De nieuwe Rijksweg uit 1830 heette Kiezelweg of Rijckholterweg. Hier vestigde zich een tolhuis dat instond voor de tolheffing op de grote weg naar Maastricht. De naam Withuis verwijst naar dit huis (22). Het werd later het bekend café-restaurant 'La Maison Blanche' van (mijn overgootouders, W.M.) Johannes Aerts (1828-1894) en Geertruid Brouwers (1835-1910) (23). Een nog verdere voorouder van mij (W.M.) is Joannes Me(e)rtens (1678-1747), gehuwd met Catharina Ruth, met als gedocumenteerd adres 'Zeesenhoven/Mertens'. Uit zijn tijd stamt de gevelsteen met jaaraanduiding 1735.

Wat verder lag aan de rechterkant van de Rijksweg **de Steenkuil** op de grens tussen Mesch en Eijsden. De weg ten noordoosten van die voormalige Steenkuil heet **de Deeshaag** op grondgebied Mesch. Meer naar de Rijksweg toe vormt **het Ezelspad** de grens met Eijsden. De volgende weg rechts, vlak voor de Rijksweg, leidt naar **de Patiel**. Het landschap lijkt op een pateel, een platte schotel.

Bovenaan links: De Steenkuil tussen Mesch en Eijsden ten noordoosten van Het Withuis aan de Deeshaag.
Bovenaan rechts en midden: De Kolonie of Mariadorp. De typische witgeschilderde arbeidershuizen uit 1913 en de moderne Maria-Tenhemelopnemingskerk uit 1960.
Onderaan: De Zinkwit van Eijsden, nu Everzinc. — Kerenshof met rechts ervan de directeurswoning van de Zinkwit.

We keren terug naar **de Rijksweg** en nemen de brug over de autoweg die ons in het gehucht **Mariadorp** brengt. Bijna iedereen uit de buurt kent dit gehucht beter onder de naam **de Kolonie**, met zijn typische witgeschilderde arbeiderswoningen waar vroeger arbeiders van de Koninklijke Zinkwitmaatschappij woonden. De Kolonie werd in 1913 opgericht door F. Pisart, die toen directeur was van 'de Zinkwit'. De moderne **Maria-Tenhemelopnemingskerk** van architect Eugène Hoen dateert van 1960 (24). De Kastanjelaan, of Pisartlaan, verbindt de Kolonie met de fabriek. **De fabriek** werd in 1870 opgericht door ingenieur Rocour en maakte dus **zinkwit**, een wit pigment voor de verf- en rubberindustrie. Ze bestaat nog en was onder de naam Umicore Zinc Chemicals onderdeel van de Umicoregroep. In december 2016 kwam de fabriek van fijn zinkoxide (ZnO) in het bezit van portfoliobedrijf OpenGate Capital uit Los Angeles. De nieuwe naam is nu EverZinc Nederland B.V. De Belgische hoofdzetel is in Luik gevestigd. Ook Ineos Silicas Netherlands B.V. is op dezelfde locatie in Eijsden gevestigd.

Bovenaan: Hoog-Caestert met brug over de hooggelegen Voer.
Onderaan: Grenspaal nr. 41, de Blauwe Paal, aan de Leentjesweg. — Laag-Caestert. De Eijsdenermolen.

Links van die fabriek leidt een wat smalle maar verharde weg, **de Muggenweg**, naar de in de zeventiger jaren van vorige eeuw gerestaureerde korenmolen **de Muggenmolen,** een watermolen op de rivier de Voer. De oudste vermelding van een molen op deze plaats is uit 1436. In 1677 werd een nieuwe molen gebouwd. Mijn (W.M.) overgrootvader Wilhelmus Pinckaers kocht de molen in 1857 en verkocht hem weer in 1871 aan Winandus van Aubel, zoon van de eigenaar van de Slaanmolen (of Slagmolen) wat verder, die hem in 1881 weer verkocht aan de adellijke familie De Geloes. Het huidig gebouw is de verbouwing uit 1886. Links van de Muggenweg ligt de Kreijenberg, *d'r Krèjjeberg,* de vroegere zinkslakkenstortplaats van de Zinkwitfabriek. Het nu op de autoweg doodlopend stukje weg links was vroeger een verbindingsweg, over **het Muizenbrugje** over de Voer, tussen de stationsbuurt van Eijsden en Moelingen. De weg heet verder op Moelings grondgebied de Bijsstraat.

De Muggenweg wordt aan de achterkant van de fabriek **de Voerstraat**. Links ligt de hoeve **Kerenshof**, met de naam van de familie die er in 1743 eigenaar van werd. De sluitsteen van de segmentboogpoort vermeldt het jaar 1695. Het statige woonhuis ernaast, vroeger de directeurswoning van de Zinkwitfabriek, heeft een alliantiewapen, Hendrik van Dompselaer en Cornelia Stassen, uit 1720. Hier in de buurt lag de Olie- of Slagmolen die rond 1930 werd afgebroken (25). De Voerstraat leidt ons onder de spoorlijn Luik-Maastricht, aangelegd door een privé-maatschappij in 1861, door naar het historisch bij Breust (nu bij Eijsden) horend gehucht **Hoog-Caestert**. We gaan naar links, over de Voer en wat verder, tweede weg links, leidt een veldweg onder de autoweg door naar grenspaal nr. 41, op de grens met het westelijk deel van Moelingen. Vroeger lag de grens met Moelingen meer naar het noorden, ongeveer tot waar de autoweg de spoorlijn kruist, maar Eijsden kreeg dit stuk van Moelingen tot aan grenspaal 41 erbij in 1827 bij een ruilovereenkomst (26). In Eijsden wordt dit gebied **Aan de Blauwe Paal** genoemd. Hier kruist die veldweg de Leentjesweg, die in Moelingen *Lensjeswjeg* wordt genoemd. Aan de linkerkant, dus bij **grenspaal 41**, is die Leentjesweg, *Lensjeswjeg*, nog nauwelijks te ontwaren en daarbij nog onderbroken door de spoorweg. De etymologie van die naam, verwijzend naar kleine lindebomen of naar een familienaam Lentiens, heb ik behandeld in mijn (W.M.) 'Toponymische Wandelingen in Moelingen, Tweede Wandeling: Moelingen Zuidwest' (27). De doorgaande veldweg van nu was vroeger een belangrijke verbindingsweg tussen Wezet (Visé) en Maastricht. Hij heette toen de **Treechterweg** of **Voie de Trez** of ook **Groene Weg**. In 1544 heette die weg in Moelingen 'aan die groene trichtstraet' (28). Links van grenspaal 41 aan de andere kant van de spoorweg liep in de Eerste Wereldoorlog op Moelings grondgebied en parallel met de grens tussen België en Nederland de beruchte elektrische draad, vanaf 29 augustus 1915 onder een spanning van 2.000 volt. Hier hielpen twee Moelingenaren, Louis

Bovenaan: Laag-Caestert. De banmolen van Nivelle. — Monding van de Voer in de Maas.
Onderaan: Het kasteel van Eijsden. — Wapenschilden Von Lamargelle – Von Bocholtz.

Houtvas(t) (1879-1958) en Guillaume Machiels (1896-1961) (mijn oom, W.M.), samen met Modeste Hellin uit Richelle (Zwevegem 1870- Moelingen 1916) mensen van België naar Nederland vluchten. G. Machiels, die timmerman was, had een soort laddertje en ook een soort inklapbaar raam gemaakt om, bij onoplettendheid van de Duitsers, mensen door de dodendraad te leiden. Na een verklikking werden de twee Moelingenaren op 1 november 1916 door de Duitsers opgepakt en Hellin werd neergeschoten. G. Machiels werd opgesloten in de Citadellegevangenis van Luik en ter dood veroordeeld. Het vonnis werd later omgezet in levenslange gevangenis in Münster in Duitsland, waar hij tot het einde van de oorlog verbleef.

We gaan terug naar de boerderijen van Hoog-Caestert en juist over de Voer zien we links **de Breustermolen**, een korenmolen gebouwd in 1791. Hij bleef tot 1972 in gebruik. Nu heet hij de Molen van Ritsjel, naar de naam van de familie Richelle, eigenaars ervan.

De eerstvolgende weg links, **de Steegstraat**, brengt ons naar het gehucht **Laag-Caestert**. Rechts ervan lag de Nicolaaskapel van Caestert. De ruïne ervan werd in 1847 gesloopt (29). Hier in de buurt moet ook de vroegere **Kettelburcht** of **Kettellaathof** hebben gelegen, oorspronkelijk een laathof van het Luikse hospitaal St.-Mattheus-aan-de-Ketting (30). Weer zien we aan de linkerkant een watermolen, de rond 1975 gerestaureerde **Eijsdenermolen** of de Molen van Rutten, de naam van de eigenaars ervan. Laag-Caestert hoorde historisch bij Eijsden en niet bij Breust. De naam Caestert verwijst, volgens de meeste etymologen, naar het Latijnse *castrum*, meervoud *castra*, respectievelijk een Romeins fort of kamp. We komen uit op de **De la Margellelaan**. Aan de overkant ligt een schilderachtig hoekje met een voormalige zaagmolen uit 1729. In de middeleeuwen was die de banmolen van de aan de overkant van de Maas gelegen Belgische plaats Nivelle, behandeld in het begin van het eerste deel van deze verkenningstocht. De naam van de laan verwijst naar vroegere bewoners van het indrukwekkend **kasteel van Eijsden** in Maaslandse renaissancestijl.

'Arnold von Lamargelle', in 1631 getrouwd met 'Margareta Ana Francisca von Bocholtz', liet het in 1636 bouwen. Hun wapens, met een begeleidende tekst waarin hun namen zoals hiervoor worden weergegeven, zijn te zien boven de inrijpoort van het hoofdgebouw van het kasteel. Van Lamargelle bezat ook de heerlijkheden 's-Gravenvoeren en Weerst. Later kwam het door vererving in handen van de families Van Hoensbroeck, De Geloes en nu De Liedekerke. In het park achter het kasteel mondt **de Voer** uit in **de Maas**. Dat park werd rond 1900 aangelegd volgens plannen van de tuinarchitect Achille Duchêne. Schuin rechts aan de overkant van de Maas ligt het Belgische dorp **Ternaaien** (Lanaye), *Ternèjje* in het Moelings dialect, ten noorden van Nivelle. Op oudere kaarten komt de naam Nay voor, gelegen tussen Liese (Lieze,

Bovenaan: De Maas aan het Bat tussen Eijsden en Ternaaien. Grens in het midden van de Maas.
Onderaan: Laag-Caestert, Reinekenshof.

Lixhe) en Lichtenberg bij Maastricht. De etymologie van Ter (bij) Nay(en) is onduidelijk. Ternaaien hoorde tot in 1963 bij de Belgische provincie Limburg, nu bij Luik. Wat verder rechts dan het kasteel van Eijsden komen we langs de Graaf de Geloeslaan in de historisch belangrijke en misschien mooiste straat van Eijsden: **de Diepstraat**. Deze straat leidt recht naar de Maasoever, waar sinds 2004 een veerbootje in de zomermaanden fietsers en wandelaars naar de Belgische linkeroever van de Maas brengt. Juist voor de Maasoever, **het Bat**, buigt de doorgaande weg naar rechts en heet daar nu de Spauwenstraat. Vroeger was dit de belangrijke Treechterweg naar Maastricht, naam die verder noordwaarts weer wordt gebezigd.

We keren terug naar het **kasteel van Eijsden** en volgen nu eerst de De la Margellelaan en daarna, na de linker veldweg de Grub, **de Schansstraat** zuidwaarts. Vlak voor het begin van de Schansstraat ligt rechts de monumentale **Reinekenshof** met poorttoren uit 1722 in het westen. De naam komt van de ritmeester Reinicke, van de Cavalerie van het Staatse Garnizoen Maastricht, die het in 1725 van baron van Rijckel van de Schans kocht. Verder rechts liggen **de Caestertbeemden**, dan **de Muggenhof** van de familie Willy Smeets (niet te verwarren met de Muggenmolen aan de Voerstraat) en verder links en rechts **het Elverveld**. Moelingen verwierf van Eijsden hier in 1827 een gedeelte van, in verband met de eerder vermelde ruilovereenkomst, om het dorp Moelingen te verbinden met de exclave de Elverschans. En zo bereiken we **de Elvenschans**, nu officieel zo geschreven, van **Moelingen**, waar onze verkenningstocht begon.

Bronnen

1. **Kaldenhoven, H.**, 2007. *Wat betekent deze plaatsnaam?*, Heerlen: 107.

2. B**erger, D.**, 1993. *Geographische Namen in Deutschland*, Dudenverlag, Mannheim: 109.

3. **Jespers, J.-J.**, 2005. *Dictionnaire des noms de lieux en Wallonie et à Bruxelles*, Editions Racine, Bruxelles: 413.

4. **Thimister, C. J.**, 1878. *Cartulaire ou recueil de chartes et documents inédits de l'église collégiale de Saint Paul: actuellement Cathédrale de Liége*, Liége: 9, 10 en 11.

5. **Boileau, A.**, 1971. *Toponymie dialectale germano-romane du nord-est de la province de Liège, Analyse lexicologique et grammaticale comparative,* Paris: 109.

6. **Lemmerling, H.**, 1978. *Oet vreuger jaore, Deel 2, Volksleven en volkscultuur in en om het Mergelland*, Oirsbeek: 19.

7. **Pinckaers, G.**, dec. 2017. Mondelinge mededelingen, Mesch.

8. **Diverse auteurs**, 2015. *De bevrijding van Eijsden-Margraten in september 1944*, uitgegeven door Gemeente Eijsden-Margraten: 79-86.

9. **Boileau, A.**, opus citatum: 88.

10. **Rosmel, S. de,** *Particularités de Mesch*, in: Journal d'Aubel, 18-11-1937.

11. **Hartmann, J.**, 1986. *De reconstructie van een middeleeuws landschap*, Assen/Maastricht: 170 et passim.

12. **Boersma, H.**, 2012. *Topografische Atlas bij de Kadastrale Atlas van Eijsden 1840*, Eijsden: 16-17.

13. **Van Derveeghe, D.**, 1995. *Le domaine du Val Saint-Lambert de 1202 à 1387*, Paris: 78.

14. Ibidem: 77 en 188.

15. Ibidem: 78.

16. **Bormans, S.**, 1870. *Analyse d'un cartulaire de l'abbaye de Val Saint-Lambert*, Bruxelles : 34.

17. **Van Derveeghe, D.**, op. cit.: 102, 103.

18. **Bormans, S., Schoolmeesters, E. en Poncelet, E.**, 1898. *Cartulaire de l'église Saint-Lambert, tome III*, Liége : 475-476.

19. **Ceyssens, J.**, 1909. *A propros d'Eysden et d'Aspre, in: Essais de Toponymie, Liége et Limbourg, extraits de Leodium*, Liége: 11-21.

20. **Bormans, S., Schoolmeesters, E. en Poncelet, E.**, op. cit.: 475 en 477.

21. **Nyssen, J.**, 1960. *Landbouwgeschiedenis Zesenhoven*, in: Heem 4 (5/6): 46-49.

22. **Machiels, W.**, 2014. *Toponymische wandelingen in Moelingen, Derde wandeling: Oude kern en van West over Noord naar Oost*, in: D'r Koeënwoof 35: 16.

23. **Spauwen, T.**, 2011. *D'n ène café is d'n aandere neet*, Eijsden: 76-78.

24. www.kerkgebouwen-in-limburg.nl/kerken/mariadorp.

25. **Hartmann, J.**, op. cit.: 161.

26. **De la Haye, R.**, 1990. *De verschuivingen van de zuidgrens van Eijsden. Een historisch-cartografisch onderzoek*, in: Uit Eijsdens Verleden 51/52: 14-18.

27. **Machiels, W.**, 2012. *Toponymische Wandelingen in Moelingen, Tweede Wandeling: Moelingen Zuidwest*, in: D'r Koeënwoof 34: 34.

28. **Knaepen, J.**, 1995. *Réseau routier et traversée du fleuve en Basse-Meuse*, Visé: 70.

29. www.plaatsengids.nl

30. **Hartmann, J.**, op. cit.: 253-256.

Copyright voor tekst en foto's berust bij de auteur Willy Machiels (machiels.ernon@gmail.com).

Het vervallen tankstation bij Het Withuis (zie pagina 6) was in september 2019 gecamoufleerd met spandoekfoto's ter herdenking van de bevrijding van de grensstreek, 75 jaar geleden.

C.A. Denis, zijn kapel en zijn tijd

Rik Palmans

Op nagenoeg het hoogste punt van 's-Gravenvoeren staat een kleine witte kapel, de Deniskapel. Vorig jaar werd ze opgeknapt, nadat ze eind jaren '60 al eens was heropgebouwd (1). Het infobordje zegt dat ze omstreeks 1814 werd gebouwd door C.A. Denis, als boetedoening. Die informatie vind je ook al bij Waelbers (2): Denis liet het kapelletje bouwen 'ter uitboeting van een grove fout, waarvoor hij gevangen genomen en uit zijn ambt ontzet werd'. Waelbers vertelt niet welke fout dat was; misschien heeft hij het verhaal zelf nog gehoord van oudere Voerenaars, nadat hij als jonge onderwijzer in 1898 in 's-Gravenvoeren was beland. Wat die 'grove fout' inhield is nadien altijd een raadsel gebleven.

Iemand had Rob Brouwers nog ooit horen vertellen dat Denis eens een dorpsgenoot valselijk had beschuldigd en daarna dit kapelletje als *wiedergutmachung* had laten bouwen. Maar Rob is er helaas niet meer om een en ander te bevestigen of te ontkennen. In zijn notities heb ik daaromtrent alleszins niets teruggevonden. Alleen noteerde hij ergens terloops en zonder bronvermelding dat het kapelletje uit 1814 zou zijn.

Zou er nog iets over te vinden zijn in de archieven? Een groot gedeelte van de Voerense archieven bevindt zich in het Rijksarchief in Hasselt (RAH) (a). Daar komt bijna alle informatie uit die ik gebruikte voor dit artikel. Meer bepaald ging het om de verslagen van de gemeenteraadszittingen (inventarisnummers 1048/7 en 1048/8 voor de periode 1806-1829), de benoemingen van de burgemeesters tussen 1800 en 1891 (1048/3), briefwisseling (1048/15), gerechtelijke zaken tussen 1801 en 1827 (1048/248), de parochieregisters (795 en 1086/8 voor de periodes 1796-1839 – die van vóór 1796 zijn ook online te raadplegen) en de registers van de kerkfabriek (1047/4 en 6). Ook in het Rijksarchief in Luik (RAL) bevinden zich documenten die betrekking hebben op de geschiedenis van Voeren. Zo raadpleegde ik daar het archief van notaris Fléchet uit Warsage, die in de eerste helft van de negentiende eeuw heel wat notariële akten opstelde voor inwoners van de Voerdorpen (vooral 's-Gravenvoeren), en documenten uit de Franse tijd, toen onze streek deel uitmaakte van het *département de l'Ourt(h)e*.

De familie Denis

Corneille Augustin Denis (* 's-Gravenvoeren op 9 juli 1775 – † Luik op 10 september 1846) was de zoon van Joannes Walther Denis en Maria Gertrude Heijnen. Zijn grootvader langs vaders kant kwam uit Mheer en had zich (wellicht als landbouwer) in 's-Gravenvoeren gevestigd (3). Vader J.W. Denis was een man van aanzien: drossaard in Gronsveld, schout in Strucht (Valkenburg), notaris en procureur in 's-Gravenvoeren en secretaris in Mheer (4). (Een procureur in die tijd was een functionaris die civiele partijen bij de rechtbank mocht vertegenwoordigen.) Het gezin kreeg 13 kinderen; Corneille was nummer zes (2). [Foto hieronder: de registratie van zijn doopsel in het parochieregister van 's-Gravenvoeren.] Volgens Ansay (1) was ook C.A. Denis in 1792 procureur in 's-Gravenvoeren, maar de enige

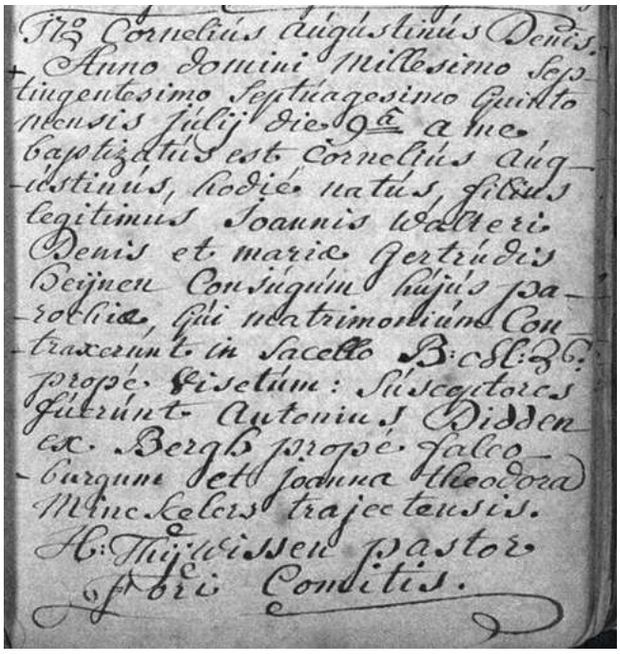

Ita Cornelius Augustinus Denis.
+ Anno domini Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Quinto mensis Julij die 9a a me baptizatus est Cornelius Augustinus, hodie natus, filius legitimus Joannis Walteri Denis et Mariæ Gertrudis Heijnen Conjugum hujus parochiæ, qui matrimonium Contraxerunt in Sacello B:M:V: propé Visetum: Susceptores fuerunt Antonius Didden ex Bergh propé Falcoburgum et Joanna Theodora Mincheleis trajectensis.
H: Thijssen pastor
Loci Comitis.

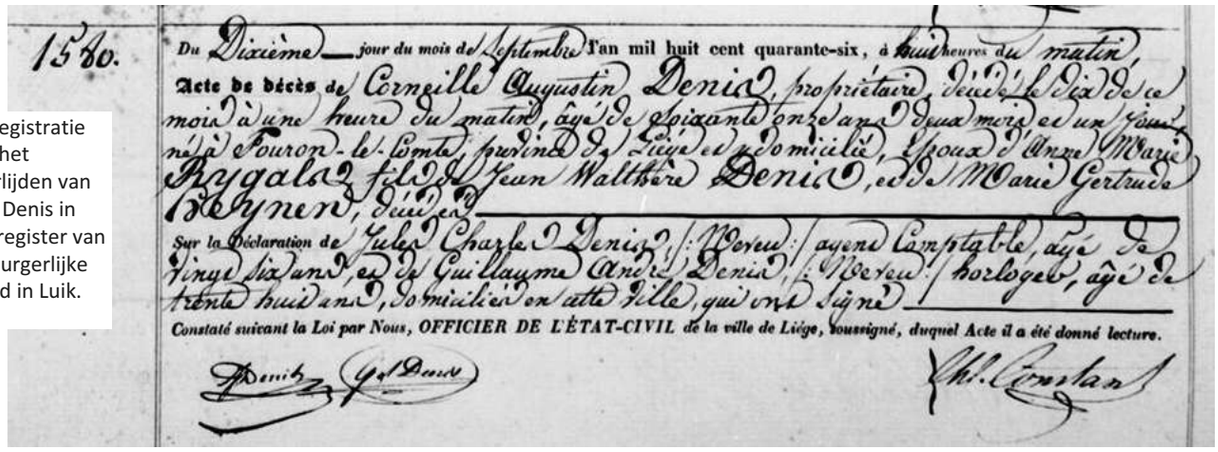
1580.

Du Dixième jour du mois de Septembre l'an mil huit cent quarante-six, à huit heures du matin,
Acte de décès de Corneille Auguston Denis, propriétaire, décédé le dix de ce mois à une heure du matin, âgé de soixante onze ans deux mois et un jour, né à Fouron-le-Comte, province de Liège et domicilié, époux d'Anne Marie Rygals, fils de Jean Walthère Denis, et de Marie Gertrude Reynen, décédés.
Sur la déclaration de Jules Charles Denis, Moreau, agent comptable, âgé de vingt six ans, et de Guillaume André Denis, Moreau, horloger, âgé de trente huit ans, domiciliés en cette ville, qui ont signé
Constaté suivant la Loi par Nous, OFFICIER DE L'ÉTAT-CIVIL de la ville de Liége, soussigné, duquel Acte il a été donné lecture.

De registratie van het overlijden van C.A. Denis in het register van de burgerlijke stand in Luik.

omschrijving die ik van hem vond in de documenten was die van *cultivateur* (landbouwer). Op 28 februari 1797 trouwde hij met Maria Rygals (* 10 september 1776) en op 28 juni 1798 werd hun oudste dochter, Marie Gertrude, geboren.

Dat hij overleed in Luik is een beetje vreemd. Zijn overlijden is daar geregistreerd – twee neven deden op het stadhuis aangifte van zijn overlijden – maar ook in 's-Gravenvoeren omdat hij hier was gedomicilieerd en waar hij – zoals blijkt uit het parochieregister – ook werd begraven. Was hij op familiebezoek in Luik of er voor een andere reden naartoe gereisd, we weten het niet.

In 1828 woonde Denis in huis nr. 122, in de Konijnsberg. In de kadasterlegger van enkele decennia later (b) is geen woonhuis als zijn eigendom vermeld; wel 17 andere percelen, een weiland en verder allemaal akkers, in totaal iets meer dan 3,84 ha, verspreid over heel het dorp. Andere percelen waarvan geweten is dat ze ooit eigendom van Denis waren, komen niet voor in deze lijst. Klaarblijkelijk heeft hij op latere leeftijd en in het besef dat hij toch geen mannelijke opvolger had voor zijn boerderij, een groot deel van zijn vastgoedbezittingen verkocht. Maar in het kader van dit artikel heb ik me daarin niet verdiept.

De Franse tijd

Onder burgemeester Henri Alexandre Ernon was Denis gemeenteraadslid en hij werd als diens opvolger aangesteld op 29 pluviôse 11 (= 18 februari 1803) [zie afbeelding hiernaast]. (Gemeenteraadsverkiezingen waren er niet onder het Franse bewind; de leden van de raad en de burgemeester werden door de overheid aangesteld.) Zijn benoeming werd voor vijf jaar verlengd op 30 oktober 1807 (5). Ernon was vóór de Franse tijd notaris (Zie ook het artikel van Hub Smeets daarover in dit nummer.) en in 1800 werd hij benoemd als burgemeester, maar op 8 frimaire 11 (= 29 november 1802) weer afgezet (6). In plaats van een streng toezicht uit te oefenen op het illegaal stoken van jenever had hij de sluikstokers een hand boven het hoofd gehouden en hen geholpen bij het ontlopen van de arm der wet. Om een voorbeeld te stellen voor andere gemeentebesturen werd *citoyen* Ernon uit zijn ambt als burgemeester ontzet en dat besluit werd zelfs gepubliceerd in de *Mémorial Administratif du département de l'Ourte*, te vergelijken met het Staatsblad van onze tijd. Enkele jaren later, op 6 september 1806, werd hij opnieuw in de gemeenteraad opgenomen en kreeg hij dus enigszins eerherstel. Maar in de zittingsverslagen van

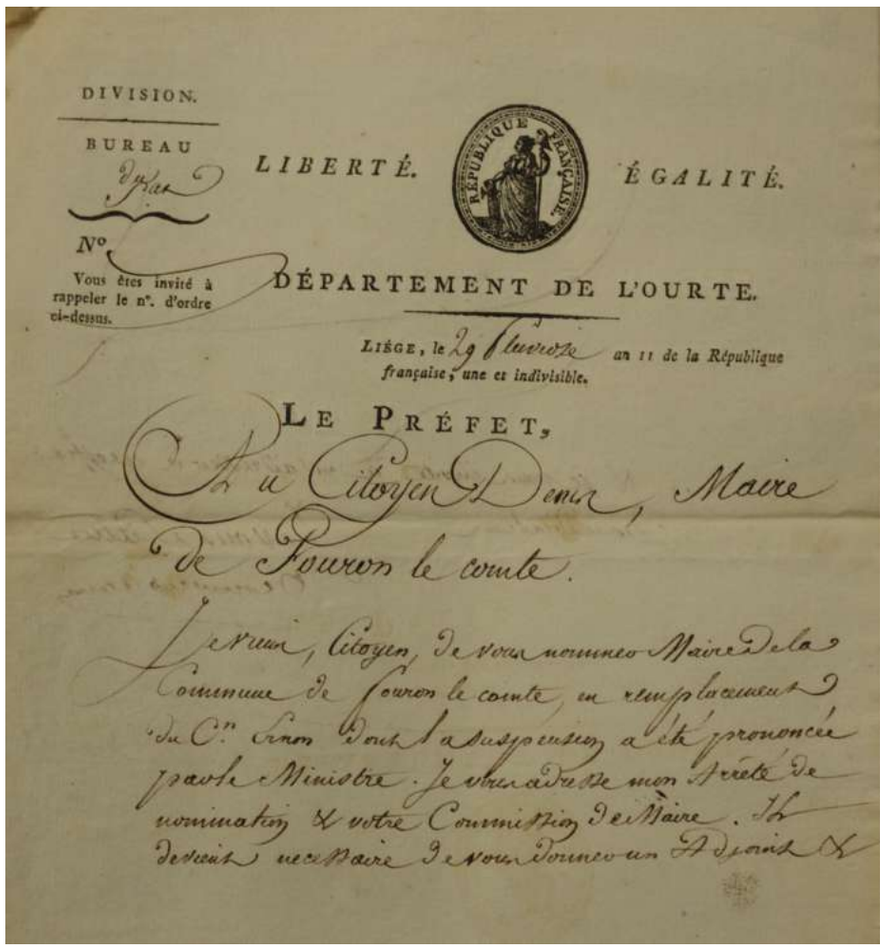
DIVISION.
BUREAU
N°
Vous êtes invité à rappeler le n°. d'ordre ci-dessus.
LIBERTÉ. ÉGALITÉ.
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
DÉPARTEMENT DE L'OURTE.
LIÉGE, le 29 Pluviôse an 11 de la République française, une et indivisible.
LE PRÉFET,
au Citoyen Denis, Maire de Fouron le comte.
Je veux, citoyen, de vous nommer Maire de la Commune de Fouron le comte, en remplacement du Cn. Ernon dont la suspension a été prononcée par le Ministre. Je vous adresse mon Arrêté de nomination et votre Commission de Maire. Il devient nécessaire de vous donner un Adjoint et

de jaren nadien valt op dat zijn handtekening vaak ontbreekt. Overigens stuurde ook zijn collega Léonard (de) Schiervel klaarblijkelijk vaak zijn kat naar de vergaderingen. Henri Alexandre Ernon overleed op 12 juli 1812.

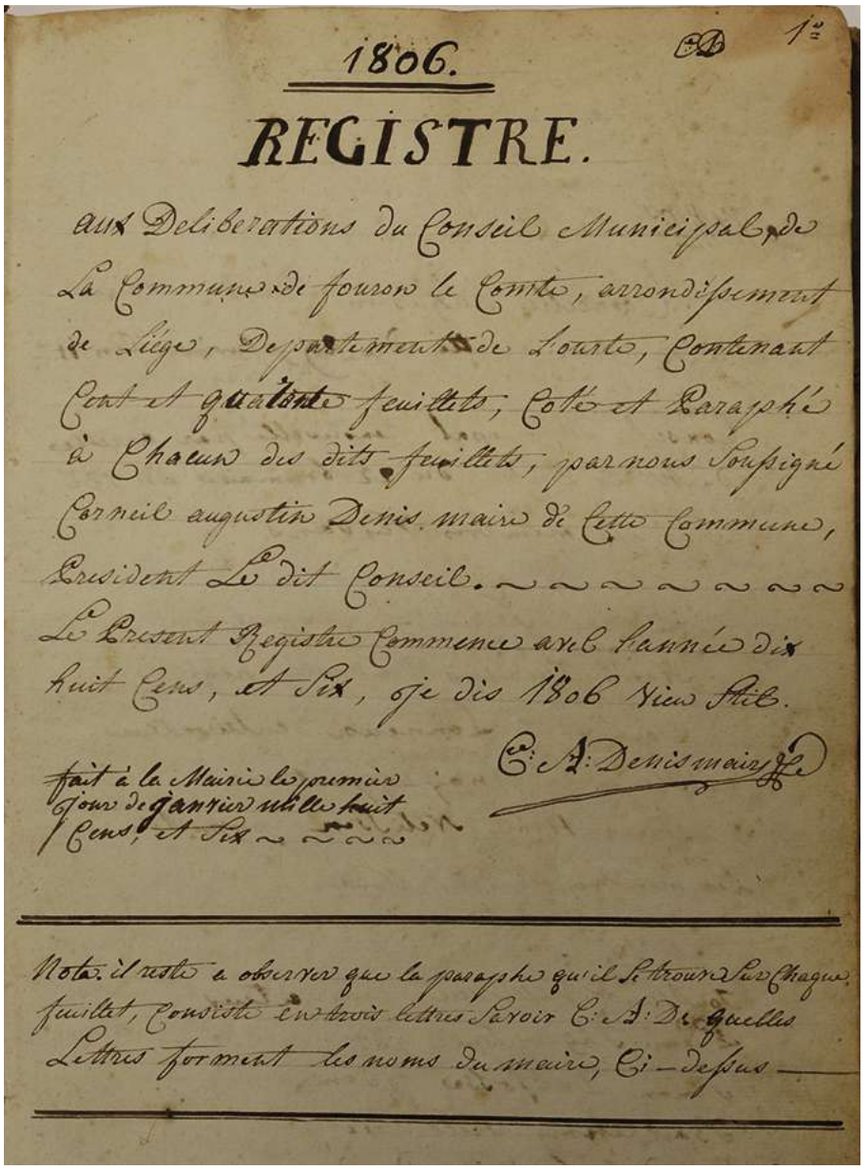

1806.

REGISTRE.

aux Deliberations du Conseil Municipal de La Commune de Fouron le Comte, arrondissement de Liége, Departement de Lourte, Contenant Cent et quatre feuillets, Coté et Paraphé à Chacun des dits feuillets, par nous Soussigné Corneil augustin Denis maire de Cette Commune, Président Le dit Conseil. ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

Le Present Registre Commence avec Lannée dix huit Cens, et Six, ojé dis 1806 Vieux Stile.

C: A: Denis maire

fait à la Mairie le premier jour de janvier mille huit Cens, et Six ~ ~ ~ ~

Nota. il reste a observer que le paraphe qui il se trouve sur chaque feuillet, Consiste en trois lettres Savoir C: A: De quelles Lettres forment les noms du maire, Ci-dessus

Denis moet gehoopt hebben heel lang *maire* (zoals een burgemeester onder het Franse bewind heette) te blijven. Op 1 januari 1806 begon hij een nieuw *registre* van 140 pagina's [foto hierboven] om de zittingsverslagen in te noteren. Elke pagina nummerde hij alvast met zijn eigen initialen.

Maar het laatste verslag waar zijn naam onder staat, dateert van 14 mei 1812. De volgende gemeenteraadszitting, op 14 november 1812, werd samengeroepen door Nicolas Ernotte, door de prefect (de hoogste gezagsdrager van het departement) als speciaal commissaris voor 's-Gravenvoeren benoemd 'en remplacement de Mr. C.A. Denis maire' en 'à lachequisition de Mons. Heers, récéveur des Droits Réunis à Visé, porteur d'une commission de Mr. Saint-Quintin, delegué par arretté de Monsieur le Prefet en date du trente juin dernier rélativement à l'organisation de l'octroij municipal de cette commune'. De gemeenteraad nam kennis van de stukken die ontvanger Heers hun voorlegde en kwam tot de conclusie dat ze voorlopig geen besluit over het octrooitarief wilden nemen. (Dat octrooirecht was een verbruiksbelasting op goederen die in de gemeente werden ingevoerd. Het werd pas in 1860 afgeschaft.)

C.A. Denis was dus niet opnieuw benoemd als burgemeester. In het register van de benoemingen (5) wordt geen speciale reden voor de niet-verlenging in oktober 1812 opgegeven. Ook in andere gemeenten blijkt dat vaak het geval te zijn. Er is dus geen aanwijzing dat Denis wegens een 'grove fout' uit zijn ambt ontzet is geweest. Het is natuurlijk wel mogelijk dat de prefect zijn besluit heeft genomen na een (negatieve) evaluatie, maar daarover is niets bekend. Ernotte werd op 10 oktober 1812 tot opvolger van Denis benoemd.

Een volgend document (een kopie van een overeenkomst met de onderpastoor, die al op 28 juni 1811 was opgesteld) is ondertekend door H. D'Affnay, 'maire adjoint', 'pour le maire absent'. De volgende zitting van de gemeenteraad vond plaats op 14 mei 1813; ook daar nam N. Ernotte de functie van *maire* waar. Het verslag van 8 september 1813 (om vijf uur 's morgens!) is dan weer door D'Affnay ondertekend. De volgende dag was er opnieuw een vergadering, nu met de handtekening van Lambert Thomas Fléchet als *maire*. Die was ook *maire* van Warsage (hij zou tot 1863 die gemeente besturen). Enkele pagina's verder lees je dat hij op 30 oktober 1812 was aangesteld als *commissaire spécial*. Opnieuw Fléchet bij de zitting van 14 augustus 1814, toen de raad een brief richtte aan de gouverneur-generaal van de Beneden- en Midden-Rijn. Daaruit, en ook uit het feit dat Fléchet ondertekende als *bourgmestre* in plaats van als *maire*, blijkt dat er een einde was gekomen aan het Franse bewind. Inderdaad, de Franse troepen hadden zich in januari 1814 uit onze streek teruggetrokken en de geallieerden hadden een soort militair bestuur geïnstalleerd. (De brief ging over de zware lasten die de inkwartiering van militairen met zich meebracht. De raad stipte aan dat ze nog maar kort voordien bijna honderd Pruisische soldaten hadden moeten herbergen.)

Op 4 januari 1815 zie je een nieuwe naam verschijnen: Jean Baptiste Radelet (die sinds 15 oktober 1814 gemeenteraadslid en schepen was, in opvolging van H.A. Ernon). Opvallend zijn de woorden 'dans l'interêt des hautes-puissances alliées' in zijn eedaflegging; we zitten dus nog altijd in de grijze zone tussen het Franse en het Hollandse bewind.

Van C.A. Denis vernemen we weer iets in de periode 1814-1818. Hij had, zoals meerdere van zijn dorpsgenoten, grond gekocht van de gemeente. Een lijst van 31 december 1814 somt de gronden op waar de gemeente afstand van had gedaan in het kader van de wet van 30 maart 1813. Die voorzag in de verkoop van gemeentelijke goederen om de Franse schatkist, uitgeput door uitgaven voor de oorlogen van Napoleon, te spekken.

Ruim vier hectare was naar C.A. Denis gegaan; de terreinen waren gelegen aan de Graveskoel (c), Heustelgraven, Voerenberg en Gilberg [= Gieberg]. Vreemd genoeg is voor het laatste perceel geen oppervlakte ingevuld. Uit diverse latere documenten (briefwisseling tussen de nieuwe burgemeester, Léonard de Schiervel – zelf ondertekende hij met 'Deschiervel' –, en de *sous-intendant* in Luik, van 29 juni 1818) blijkt dat er daarover inderdaad een behoorlijke discussie was. Een en ander hield verband met de precieze afpaling van het grootste perceel (dat van de Gieberg, het bleek 1 ha 26 are groot te zijn) en een doorgangsrecht over het terrein. Volgens de verkoopakte bestond het terrein alleen maar uit 'terre inculte et en bruière', dus een braakliggend stuk heide. Maar de burgemeester beschuldigde Denis ervan er stukken bijgepikt te hebben die voordien aan anderen als 'terres arables', dus vruchtbare grond, waren verhuurd. In de al vermelde kadasterlegger zijn deze percelen overigens niet terug te vinden; klaarblijkelijk heeft hij ze later weer verkocht. Uiteindelijk kwam er een compromis tot stand tussen Denis en het gemeentebestuur. Maar burgemeester Léonard de Schiervel liet in de correspondentie die hij daaromtrent voerde duidelijk verstaan dat het om een van bovenaf opgelegd compromis ging, waarmee hij allesbehalve gelukkig was.

Denis en zijn vrouw kregen zeven dochters. Drie ervan stierven erg jong: Marie Catherine (* 3 oktober 1803 – † 11 november 1804), Marie Barbe (* 9 november 1814 – † 15 juni 1816) en Anne Catherine (* 14 mei 1806 – † 16 januari 1822). Op 2 november 1822 – dus op de eerste Allerzielen na het overlijden van zijn zestienjarige dochter Anne Catherine – geraakte C.A. Denis betrokken in een caféruzie. Misschien heeft hij toen troost gezocht in de drank. In ieder geval is dat cafébezoek uitgelopen op een flinke ruzie, die al begon in het café zelf. Nadat hij was weggegaan troffen Gaspar Smeets, de adjunct-burgemeester, en veldwachter Jean Vanberloo hem later op de avond nog eens aan toen hij stomdronken op de luiken en de voordeur van Gilles Loneux stond te beuken. Met als bezwarende omstandigheid dat hij 'gewapend' was met een grote kei. In het proces-verbaal beschrijft Smeets hoeveel moeite het hun kostte om de man weer thuis af te leveren. [Afbeelding hiernaast: de brief die burgemeester De Schiervel aan de procureur schreef over deze affaire. Klaarblijkelijk zat de fameuze kei oorspronkelijk ook bij het dossier...]

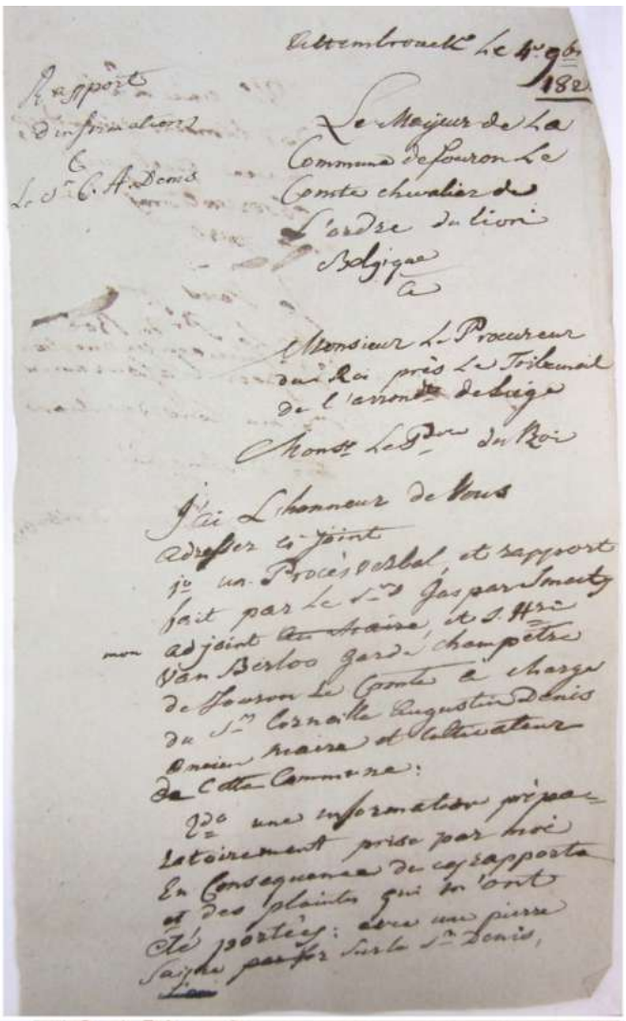
Rapport d'information de C.A. Denis

Attembroeck le 4 9br 1822

Le Maieur de la Commune de Fouron le Comte chevalier de l'ordre du lion Belgique

A

Monsieur le Procureur du Roi près le Tribunal de l'arrondt de Liège

Monsr le Pr du Roi

J'ai l'honneur de vous adresser ci joint 1o un Procès verbal, et rapport fait par le Sr Gaspar Smeets adjoint ~~du maire~~ et S. Hri Van Berloo garde champêtre de Fouron le Comte à charge du Sr Cornaille Augustin Denis ancien maire et cultivateur de cette Commune:

2o une information préparatoirement prise par moi en Conséquence de ce rapport et des plaintes qui m'ont été portées: dans une pierre saisie par ces Srs sur le Sr Denis,

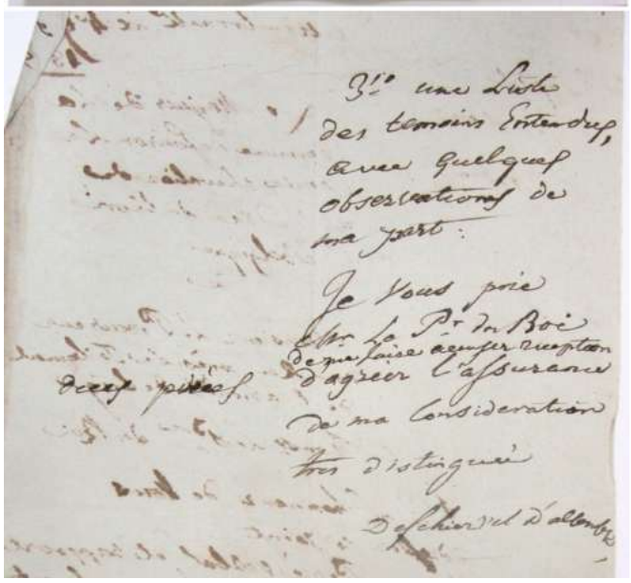
3o une Liste des témoins entendus, avec quelques observations de ma part:

Je vous prie Mr le Pr du Roi de vouloir faire acquisition d'agréer l'assurance de ma Considération très distinguée

Deschiervel d'Allembroeck

hand argwaan en had de mannen in de gaten gehouden – en er de veldwachter bijgehaald. De vier dorsers én de zak graan werden aan de *marechaussée* van Visé overgedragen. Misschien ligt deze zaak aan de basis van de versie die Rob Brouwers ooit gehoord zou hebben: bleken een of meer van de dorsers toch onschuldig te zijn en heeft Denis die dus ten onrechte in

Ik vond nog een ander proces-verbaal met Denis in een hoofdrol. Het heeft betrekking op een gebeurtenis op 19 januari 1825. Graan dorsen gebeurde toen nog met de dorsvlegel en Denis had vier mannen ingehuurd om dat te doen. Als loon zouden ze een zestiende deel van het graan ontvangen. Maar stiekem stopten ze nog een zak graan extra weg. Denis had de diefstal opgemerkt – hij koesterde al op voor-

een slecht daglicht gesteld? Dat uitzoeken zou nog heel wat meer speurwerk vergen. Voorlopig blijft het dus een onbeantwoorde vraag.

Twee tips die ik kreeg openden nog een ander denkspoor. ***Julien Geelen*** had de kwestie Denis eens te berde gebracht in een gesprek met andere heemkunde-amateurs en daarbij had iemand hem verteld dat de bouw van zo'n kapel vaak verband hield met een 'kerkelijke misstap'. En ***Arlette Schmetz*** uit Henri-Chapelle, een afstammelinge van een broer van Corneille Augustin Denis, maakte me attent op een vermelding in 1844 in het register van de kerkfabriek van 's-Gravenvoeren (7): ze gaat over de terugbetaling van in totaal 178,88 franc die Denis vorderde van de kerkfabriek. Hij had namelijk in 1822 een stuk grond gekocht dat als borg diende voor een rente die de familie Vandeberg aan de kerkfabriek moest betalen en die hij volgens de verkoopovereenkomst (8) moest overnemen. Klaarblijkelijk ging hij daar niet mee akkoord en eiste hij het al betaalde geld terug.

In de registers van de kerkfabriek is de naam van Corneille Denis maar twee keer terug te vinden, namelijk in verband met de overdracht in 1822 en met de vordering in 1844. (Dat zijn naam verder nooit voorkomt in de registers, bijvoorbeeld voor 'jaargetijden' of financiële bijdragen voor het kerkinterieur, zegt misschien ook iets over zijn ingesteldheid tegenover de kerk.) Maar of een en ander iets te maken had met de bouw van de kapel is uit de archieven niet op te maken.

Kortom, na al dat zoekwerk kan ik nog altijd niet antwoorden op dé vraag waarover dit artikel gaat: wanneer en waarom heeft Denis dat kapelletje laten bouwen? Uit de documenten waarin ik zijn naam tegenkwam meen ik te kunnen opmaken dat hij geen gemakkelijk man was, maar integendeel iemand die nogal eens in een conflict met zijn medeburgers belandde. Dat uitgerekend zo iemand zijn naam verbindt aan een kapel is dan ook niet voor de hand liggend. Je zou je zelfs gaan afvragen of niet hijzelf maar iemand uit zijn naaste omgeving voor de bouw ervan verantwoordelijk is geweest. Hoe dan ook, de Deniskapel zorgt er wel voor dat we ons nog altijd herinneren dat Corneille Augustin Denis zes jaar *maire* van 's-Gravenvoeren is geweest, ook al heeft hij op dat ene bouwwerkje na geen sporen nagelaten in het dorp.

Van Oostenrijker tot Belg

Zonder dat ze daarvoor moesten verhuizen, woonden C.A. Denis en zijn tijdgenoten tijdens hun leven in vier verschillende staten. Drie keer veranderde het staatsbestel, met telkens overgangsperioden van onzekerheid over wie nu de plak zou zwaaien in het gebied waar ze woonden.

Ze werden geboren in de Oostenrijkse Nederlanden, die toen deel uitmaakten van het grote rijk van de Habsburgse monarchie. Op het einde van de jaren '80 van de achttiende eeuw, toen Jozef II op de troon zat, rommelde het behoorlijk in Brabant en Vlaanderen. Even zag het er naar uit dat onze gewesten zich konden losmaken van het centrale gezag in Wenen, maar de Brabantse Revolutie liep met een sisser af. Aan de zuidgrens stonden intussen andere revolutionairen klaar. In de loop van 1794 wisten de Fransen de Oostenrijkse troepen uit heel het huidige België te verdrijven. Toen de Oostenrijkers zich terugtrokken achter de Maas, sloegen ze in 's-Gravenvoeren van 23 juli tot 19 september 1794 een kamp op van 30.000 man (d).

Eind 1795 was het duidelijk dat de nieuwe machthebbers het veroverde gebied als een deel van de jonge Franse republiek beschouwden. Vanaf 1796 werd het hele staatsapparaat op Franse leest geschoeid, met onder meer een indeling in departementen. De oude feodale grenzen en de daarmee gepaard gaande versnippering werden van de kaart gewist. Daarna perkte de Franse overheid de aloude macht van de kerk in: kloosters werden afgeschaft en priesters moesten de eed van trouw aan de republiek afleggen – wat de meesten weigerden, zodat ze niet meer de mis konden opdragen in een kerk. Vanaf 1798 werden jongemannen verplicht dienst te nemen in het Franse leger. Dat leidde tot de revolte die we kennen als de Boerenkrijg, die ook in onze streek voor enige onrust zorgde. In de nacht van 8-9 februari 1799 vond in het Rodebos bij Remersdaal een gewapend treffen plaats tussen een Franse eenheid en een groep van ongeveer vijftig 'rebellen'. Bij die laatsten vielen tien tot twaalf doden; zes anderen werden gevangen genomen (9).

Nadat Napoleon Bonaparte in Parijs de macht had gegrepen, keerde de rust geleidelijk aan terug. De plaatselijke notabelen begonnen hun plaats te vinden in de nieuwe bestuursvorm. De kerk kon, na de verzoening tussen Napoleon en het Vaticaan in 1801, opnieuw een rol spelen in het openbare leven. Ook de meeste leden van de oude adel vonden, hoewel ze nu officieel gewone *citoyens* [burgers] waren, snel hun weg in het nieuwe staatsbestel. Ze werden eigenaar van door de staat aangeslagen kerkelijke bezittingen – denk maar aan de Commanderie in Sint-Pieters-Voeren of het klooster van Sinnich in Teuven – en bezetten opnieuw belangrijke maatschappelijke posten.

Zo bracht de heer van Altenbroek, Pierre Léonard Joseph de Schiervel (1754-1831), het tijdens het Franse bewind tot lid van het *Collège Électoral* van het *département de l'Ourte*. (De leden daarvan werden, via een getrapt verkiezingssysteem, verkozen uit de zeshonderd rijkste inwoners van het departement en waren voor het leven benoemd.) Klaarblijkelijk was hij vooral begaan met het beheer van zijn eigen goederen, waaronder een kudde schapen van wellicht ongeveer duizend dieren. Hij was ook secretaris van een *Société Pastorale* die zich inzette voor de verbetering van de lokale schapenrassen (door kruisingen met merinoschapen) (10). In de statuten van die vereniging heet hij eenvoudigweg 'Schiervel' en zo ondertekende hij ook de verslagen van de gemeenteraadszittingen in 1806 en later. Ook in de overlijdensakte van zijn echtgenote, Claire Elisabeth Fassin (ook hier zonder *de*!), van 5 ventôse van het jaar 9 (= 24 februari 1801), is het eveneens Léonard Schiervel. Er staat bij vermeld dat hij 'inspecteur et chef de la 1ère direction des Eaux et Forêts du département de la Roër' is en in Henri-Chapelle verblijft. Maar toen hij in 1818 burgemeester was geworden van 's-Gravenvoeren, sinds

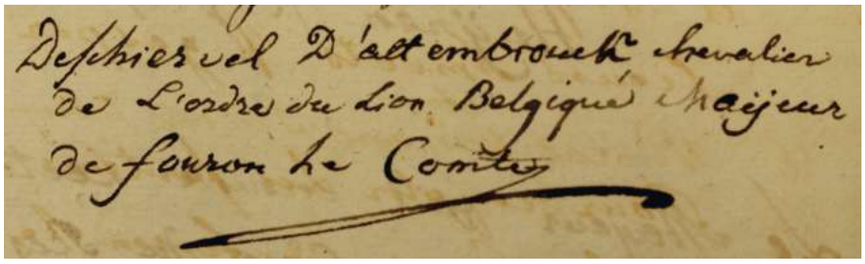

1815 een gemeente in het Koninkrijk der Nederlanden, werd het 'Deschiervel d'Altembrouck', later zelfs aangevuld met 'chevalier de l'ordre du Lion Belgique'. Van 21 september 1815 tot 20 oktober 1817 was hij ook lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waar hij zich liet kennen als een specialist inzake veeziekten en rasverbetering (11).

In 1818 nam hij als burgemeester het initiatief om de herdenking van de overwinning op Napoleon bij Waterloo, drie jaar eerder, de nodige luister bij te zetten. In een brief van 22 juni 1818 aan de intendant – de vervanger van de prefect als hoofd van een departement in de Franse tijd – liet hij weten dat ze het in 's-Gravenvoeren plechtig en met de nodige vreugde hadden gevierd. Het was begonnen met een *Te Deum* in de kerk, bijgewoond door alle notabelen. De militiens van het dorp hadden een garnizoenspost opgezet. Bij de verfrissing die ze nadien op het gemeentehuis kregen aangeboden was een enthousiaste toast uitgebracht op de (Nederlandse) koninklijke familie. De Pley, die er jarenlang hobbelig en modderig had bijgelegen, was geëgaliseerd, met zand bestrooid en met bloemen versierd. De oude 'Koutswegh', die verwaarloosd was en niet meer geschikt voor koetsen of andere voertuigen, was opnieuw berijdbaar gemaakt en heette voortaan zelfs *route de Waterloo*. Van op het jachtpaviljoen in Altenbroek, dat vanaf nu *Waterloo* zou heten, werd bij zonsondergang een eresalvo afgeschoten en schoolkinderen mochten – met ongeladen wapens, benadrukte De Schiervel – een slagveldscène naspelen. Het eindigde met 'Vive le roi, vivat les princes d'Orange'. En het heeft de gemeentekas geen *centime* gekost, aldus de burgemeester. Klaarblijkelijk had hij alles uit eigen zak betaald.

Wat hij ervan vond dat hij in 1830 een onderdaan werd van het onafhankelijk geworden België, weten we niet – hij stierf trouwens kort nadien. (Het Hollandse bewind begon voor onze regio op 8 oktober 1815 en duurde tot 18 september 1830. De eerste Belgische regering nam het bewind over op 4 oktober 1830.) Zijn zoon Louis was alleszins lid van het Nationaal Congres, dat in 1831 de Belgische grondwet opstelde, en schopte het onder het nieuwe staatsbestel tot voorzitter van de senaat en provinciegouverneur. Zijn andere zoon Henri was burgemeester van 's-Gravenvoeren van 1836 tot 1843.

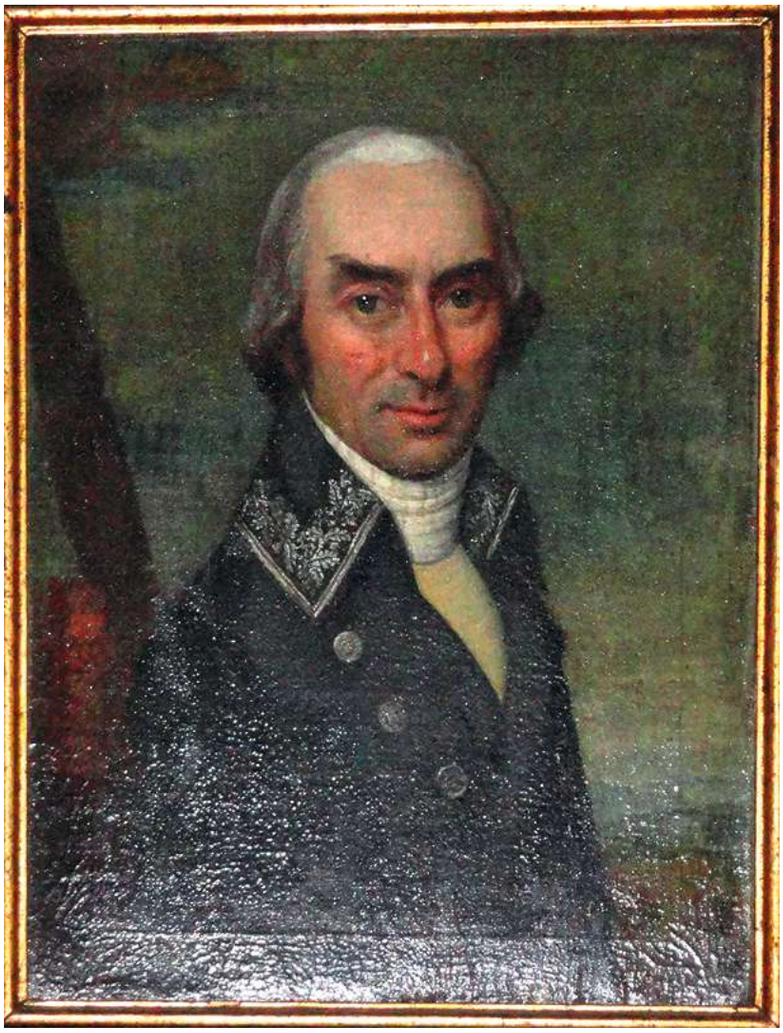
Léonard de Schiervel (Archief Agnès de Jamblinne)

De Franse regering voerde een bewuste taalpolitiek. Het Nederlands, dat zich tot 1795 relatief goed had gehandhaafd, werd volledig uit het openbare leven verdrongen. Volgens Kossman (12) werd het Frans ook de taal van de welgestelde middenklasse, die tijdens de Franse overheersing duidelijk haar positie wist te versterken. De bourgeoisie ging zich daardoor ook op taalgebied onderscheiden van de kleine boeren en arbeiders, die verstoken bleven van onderwijs. Alleen in de kerk bleef het Nederlands de meest gebruikte taal. Vele pastoors spraken geen of weinig Frans.

Of dat ook hier in Voeren zo was, durf ik te betwijfelen. Door de banden met het nabije Wallonië zal de kennis van het Frans bij veel gewone Voerenaars wellicht beter zijn geweest dan elders. Ook sprak de sociale bovenlaag in de Voerdorpen beslist nog Nederlands en zeker dialect. Zo schreef volgens Ansay (13) Louis de Schiervel in een brief naar zijn vader ook enkele zinnen in het plaatselijke dialect. Henri Delvaux, burgemeester van 's-Gravenvoeren van 1827 tot 1836, heeft diverse publicaties in het Frans op zijn naam staan, maar

gaf ook lessen Nederlands in naburige Waalse gemeenten (verslag gemeenteraad 26 juli 1823). Die gemeenteraadsverslagen bleven overigens ook in de Hollandse en later in de Belgische tijd in het Frans. Maar hoogstwaarschijnlijk gebeurden de besprekingen zelf in het 'plat Voeres'.

Vóór 1794 lag Luik voor de Voerenaars nog in een ander 'land', het Prinsbisdom (e); zij woonden in de Brabantse Landen van Overmaas (of in de Rijksheerlijkheid Sint-Pieters-Voeren). Maar in de nieuwe indeling werden de Voerdorpen een onderdeel van het *département de l'Ourt(h)e*. De buurdorpen Mheer en Noorbeek, waarmee 's-Gravenvoeren altijd verbonden was geweest, kwamen in het *département de la Meuse-Inférieure* terecht. 'Tussen Eijsden en Vaals hanteerden de Fransen een economisch principe: het veeteeltgebied in het land van Herve en de Voerstreek werd losgemaakt van het korengebied ten noorden ervan', aldus Ubachs (14). De Voerstreek werd daardoor administratief afhankelijk van Luik, en bleef dat toen het *département* na 1830 een Belgische provincie werd. Daar zou pas in 1963, met de 'overheveling' van Luik naar Limburg, een einde aan komen.

In 1814 was de Franse tijd ten einde. Maar, zoals Ubachs (14) het formuleert: 'Dat betekende niet dat daarmee van de ene dag op de andere alles verdween wat de Fransen gebracht en voorgestaan hadden. Hun opvolgers, de bondgenoten en met hen koning Willem I, draaiden de klok niet meer terug tot het jaar 1790. Zij zouden voortbouwen op de Franse ideeën, op de rationele, op het individu gerichte Franse bestuursorganisatie, die de staat veel meer greep gaf op zijn onderdanen.'

Daardoor behielden we ook na de Franse tijd een meer gecentraliseerde regering, met een uniforme rechtspraak, administratie en inning van belastingen. Die eenvormigheid bleef er ook voor de munt en het systeem van maten en gewichten, voortaan allemaal gebaseerd op het decimale stelsel (f). De kerk had een flink deel van haar macht verloren, maar zeker op het platteland bleef de bevolking diep katholiek. Na 1830, toen België onafhankelijk werd, wist de kerk trouwens heel wat invloed terug te winnen.

(a) Een deel van de gemeentelijke archieven uit de Franse tijd lijkt verloren te zijn gegaan. In het register van de gemeenteraadsverslagen dat Denis opstartte, staat op de pagina's 107-108 een lijst van niet minder dan 120 stukken die op 25 december 1814 – dus kort vóór de aanvang van de Hollandse periode – in het archief zaten. Daarin staan onder meer de door de gemeente overgenomen parochieregisters, die van de pastorij naar het gemeentehuis waren overgebracht (en die nu wel nog altijd bestaan). Vanaf 1796 registreerde ook de gemeentelijke overheid geboortes, huwelijken en sterfgevallen. De lijst van 1814 vermeldt gegevens vanaf het begin van de Franse tijd, maar in het Rijksarchief vind je ze pas vanaf 1800.

(b) De kadasterlegger (officieel: *Tableau indicatif et matrice cadastrale de la commune de Fouron-le-Comte,* door P.C. Popp) vermeldt geen uitgiftejaar. Hoewel Denis er nog als *propriétaire* in staat, dateert de publicatie klaarblijkelijk van na diens dood in 1846, want ook voor zijn **weduwe** (en zijn kinderen) zijn onder andere artikelnummers enkele kleine percelen vermeld.

(c) Met Graveskoel wordt ongetwijfeld de *carrière de graviers* [kiezelgroeve] bedoeld waarvan sprake is in de gemeenteraadszitting van 7 december 1818, over het geschil tussen de gemeente en Denis. Het was zo goed als zeker de groeve bij het begin van het terrein (als je van 's-Gravenvoeren naar Altenbroek gaat). Aan het andere einde lag ook een groeve, maar daar werd kalk (krijt of mergel) gewonnen. [Zie afbeelding hieronder.]

(d) Er zijn verwijzingen naar dat legerkamp te vinden in de gemeenteraadsverslagen van 20 juni 1806 en 29 januari 1807. De discussies daar draaiden telkens om belangrijke geldsommen die schuldeisers van het gemeentebestuur eisten. In het eerste geval de erfgenamen van Henri Meijers, de pastoor van Gronsveld: hij zou 2.500 gulden hebben geleend aan de

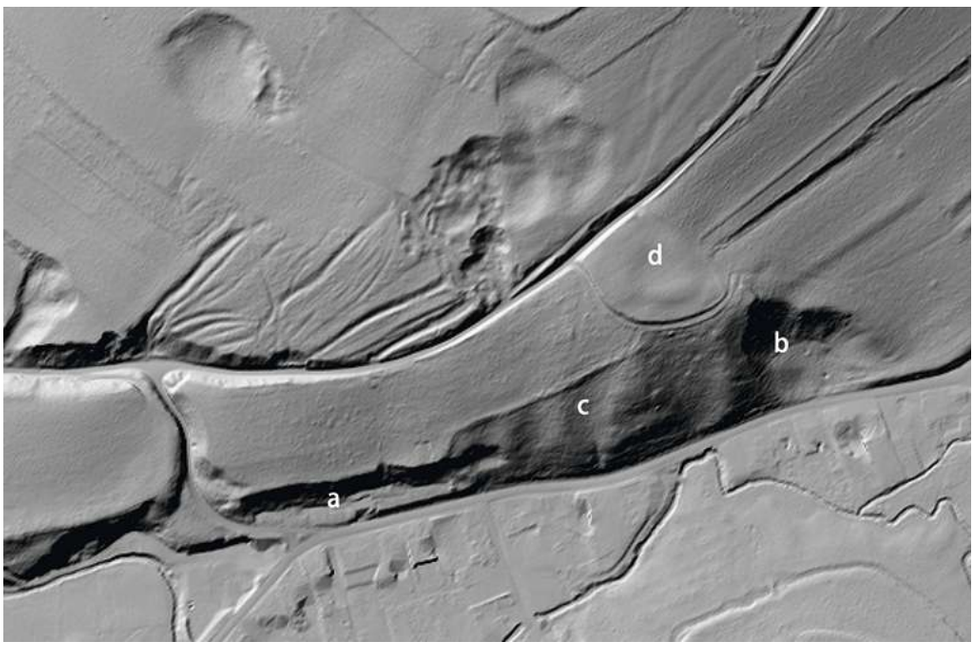

Op de LiDAR-scan (die het reliëf van een terrein in beeld brengt) van het gebied zijn de twee groeven met a en b aangegeven; c is het terrein ertussen, waar de betwisting over ging. (Het is nu eigendom van Natuurpunt.)

Ter oriëntatie: de twee lijnen over de hele breedte van de scan zijn de wegen naar respectievelijk Snauwenberg (bovenaan) en Altenbroek (= Vitschen).

Ook de locatie van 'Op den Saele' is herkenbaar: d.

gemeente, die het geld nodig had voor *fraix de guerre* [oorlogskosten]. In het tweede geval een zekere Gilissen, die in 1794 nog drossaard van het Land van Dalhem was en kosten had moeten maken voor 'voerhaver'. In beide gevallen vond de Voerense gemeenteraad dat ze die schulden niet meer hoefden te betalen. In het tweede zittingsverslag lees je ook dat er al van het najaar 1792 tot de lente van 1793 Franse troepen in de streek waren verschenen. Na het vertrek van de Oostenrijkers arriveerden er opnieuw Franse troepen, die bleven tot in 1795. Henri Delvaux, burgemeester van 's-Gravenvoeren van 1827 tot 1836, schonk in zijn *Dictionaire géographique de la province de Liège* (1841) eveneens veel aandacht aan dat Oostenrijks legerkamp. Ook Ansay (15) wijdde in Heem een artikel aan de gevolgen van de legerpassages voor de plaatselijke bevolking.

(e) De Voerstreek behoorde niet tot het **Prinsbisdom** Luik – wat voor de rest van de huidige provincie Limburg wel het geval was – maar op kerkelijk vlak ressorteerden de parochies toch onder het **bisdom** Luik. De titelpagina van het parochieregister van 's-Gravenvoeren uit 1770 [afbeelding hiernaast] toont dat aan: parochie 's-Gravenvoeren, diocees [bisdom] Luik, provincie Limburg [= de Brabantse 'Landen van Overmaas', niet de huidige provincie!], land Oostenrijk.

(f) Dat de invoering van dat decimale stelsel geleidelijk gebeurde, toont bijvoorbeeld de in dit artikel vermelde notariële akte uit 1822 aan. De oppervlakten van de percelen zijn er als volgt aangegeven: 'contenant dix huit perches et trente aunes carrées /: quatre verges grandes et quatre petites'. De Brouckere (16) zegt in 1834 over deze door het Hollandse bewind ingevoerde of aangepaste eenheden, die ook nog in het jonge België werden gebruikt: 'Zoals elke vernieuwing die ingaat tegen min of meer ingewortelde gewoonten stootte ook de invoering van de nieuwe maten op een hevige weerstand. De regering van de Nederlanden dacht die weerstand te kunnen overwinnen door de eenheden gebruikt in het nieuwe [decimale] systeem oude namen te geven. De hectare werd de *bonnier* [boender], de are de *perche carrée* [vierkante roede] en de centiare [= 1 m^2] de *aune carrée*.' De *verge* in de akte is de oppervlakte-roede van vóór de Franse tijd. Een grote roede (= 436 m^2) telt 20 kleine roeden.

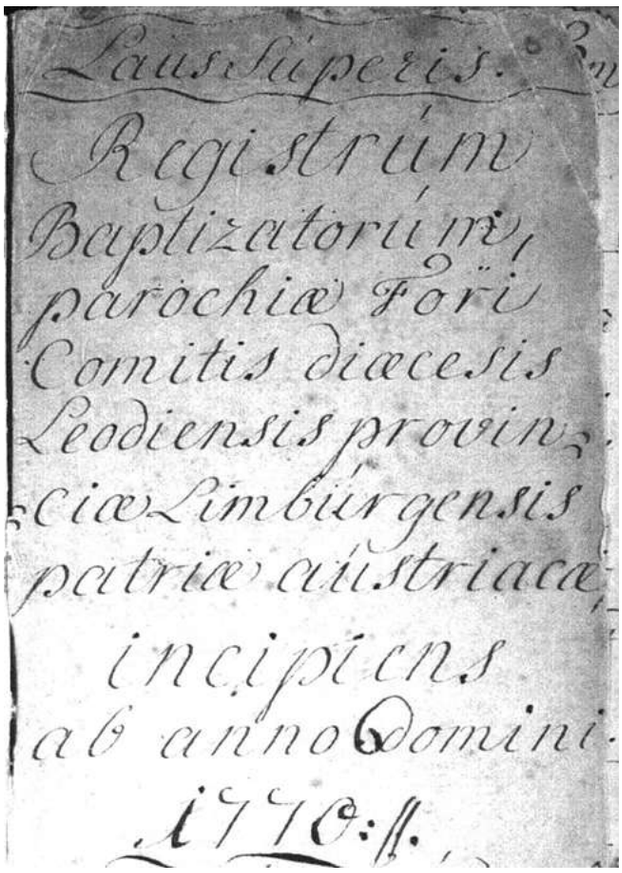
Laus Superis.
Registrum
Baptizatorum,
parochiæ Fori
Comitis diœcesis
Leodiensis provin-
ciæ Limburgensis
patriæ austriacæ,
incipiens
ab anno Domini
1770.

Bronnen

1. **Ansay, J.**, 1970, *'s-Gravenvoeren — Oud-burgemeesters*, in: Heem 14: 64-73.

2. **Waelbers, C.,** 1959, *'s-Gravenvoeren — Kruisen, bomen*, in: Heem 3/6: 3-7.

3. Genealogische gegevens verstrekt door Hub Smeets of gevonden op geneanet.org.

4. Overlijdensakte van 31 mei 1794, Parochieregisters Sint-Lambertusparochie 's-Gravenvoeren, RAH. Zie ook het artikel elders in dit nummer, over griffiers en notarissen in 's-Gravenvoeren in de achttiende eeuw, van Hub Smeets.

5. RAL, Fonds Gobert 111.

6. **N.**, 1803, *Mémorial Administratif du département de l'Ourte, tome II:* 452.

7. Een kopie van dit register (1831-1870), gemaakt door J. Kerff, bevindt zich in het archief van de *Groupe Généalogique de Henri-Chapelle et Environs*. Het origineel bevindt zich in het RAH.

8. Akte verleden door notaris L.T. Fléchet (Warsage) op 10 oktober 1822, bewaard in RAL.

9. **Minder, A.,** 1936, *La Guerre des Paysans dans le Pays de Saint-Vith et à Aubel*, in: Actes et Travaux du Congrès International pour l'étude du XVIIIème siècle en Belqique, tome II: 152-153.

10. **Pictet, C.**, 1810, *Cours d'agriculture angloise*, Paris, Genève: 582.

11. **N.**, 1820, *Galerie historique des comtemporains* (deel 8), Brussel, 174.

12. **Kossmann, E.H.,** 1986, *De Lage Landen 1780/1980 — Twee eeuwen Nederland en België, deel 1: 1780-1914*

13. **Ansay, J.,** 1968, *'s-Gravenvoeren — Altembroek*, in: Heem 12/1: 12.

14. **Ubachs, P.J.H.,** 1989, *Een Franse uithoek: Limburg 1794-1814*, in: Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 104: 654-664.

15. **Ansay, J.**, 1965, *Doortocht van de Oostenrijkse en Franse legers te 's-Gravenvoeren in de jaren 1793-94-95*, in: Heem 9/1: 18-22.

16. **De Brouckere, Ch., Tielemans, F.**, 1834, *Répertoire de l'administration et du droit communal de la Belgique, vol. 2*, Brussel: 292.

De oude bijbel van ’s-Gravenvoeren

Gilbert Bours

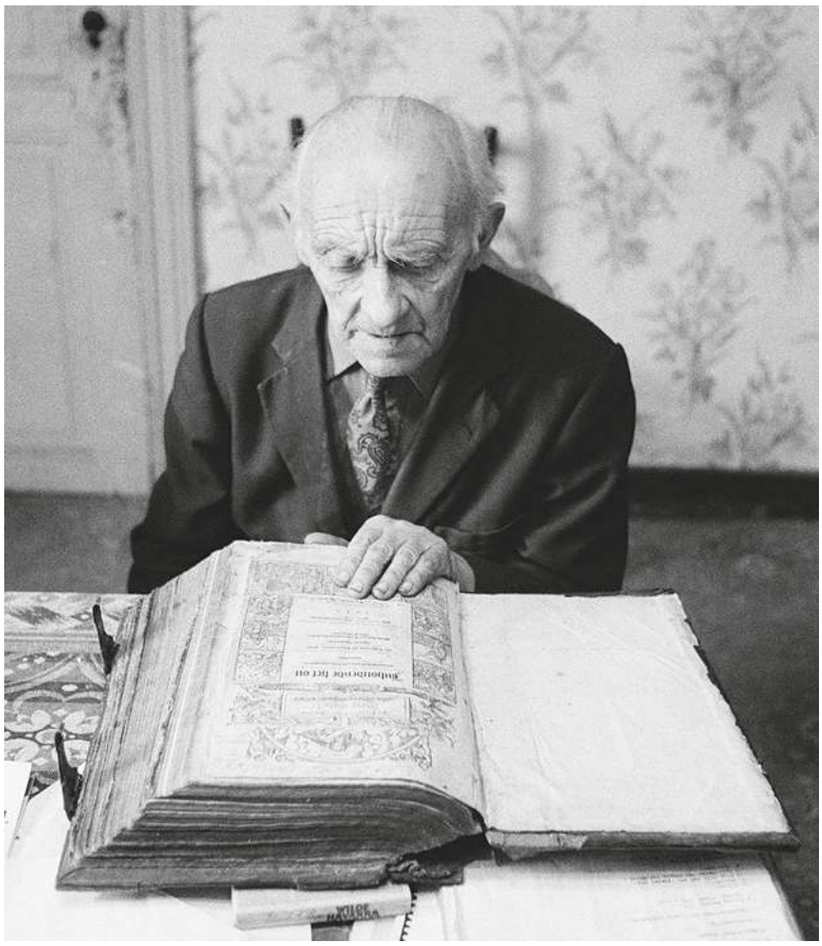

Toen Winand Vandeberg in 1994 stierf in Schophem, nabij de Steenboskapel, sprak men in Voeren meer van zijn oude bijbel dan van Winand zelf. Iedereen was benieuwd naar wat er zou gebeuren met dit merkwaardige en door Winand gekoesterde boek. [Foto hiernaast: Vandeberg met zijn bijbel, in 1985.] Velen dachten dat dit boek, omwille van zijn ouderdom, zeer veel waard zou zijn. De bijbel werd dan ook heel vlug een zeer gegeerd object, maar bijna niemand wist iets over de geschiedenis of de herkomst van dit boek. Wat weten we over de geschiedenis? Hoe kwam deze bijbel terecht onder het bed van Winand?

In 1764 schonk priester en jezuïet Mathias Henricus Huynen – Voerenaar – verschillende waardevolle voorwerpen aan onze kerk. Deze M.H. Huynen werd in 1731 geboren in ’s-Gravenvoeren en werd daarna naar alle waarschijnlijkheid jezuïet in Maastricht. De jezuieten van Maastricht beschikten toen nog over de tiendenrechten (een soort kerkbelasting) van de kerk van ’s-Gravenvoeren. Men mag aannemen dat hij deze voorwerpen schonk bij zijn intrede in de jezuïetenorde of waarschijnlijker nog bij zijn terugkeer naar Voeren na het opheffen van de orde door het Oostenrijks bewind. *(*)*

Deze voorwerpen, nuttig voor de liturgie, bestonden uit: de bijbel van 1556, een waardevol missaal met Luiks zilverbeslag op de band en nog in het bezit van de parochie, een aanwijsstok voor de liturgie, tevens bezit van de parochie, een kelk, later verkocht door pastoor Kallen aan de parochie van Noorbeek voor 130 BF en een reeks van vier of zes tinnen kandelaars (1, 2, 3).

Vervolgens kwam de bijbel in privébezit terecht, onder anderen bij Lambert Walpot, schepen en kerkmeester (lid van de kerkraad), die er zijn naam in schreef op 12 september 1815. Van de onbedrukte bladzijden achter in het boek maakte hij gebruik om er de kroniek op te schrijven van het rampenjaar 1816, met een reeks calamiteiten op het vlak van het klimaat (toen al!). Daarna is men het spoor kwijt, maar via vererving kwam de bijbel uiteindelijk terecht waar men hem terugvond, onder het bed van Winand!

De erfgenamen van Winand vertrouwden hem toe aan de notarissen belast met de erfenis. Na wat getouwtrek werd het boek uiteindelijk verkocht aan Joseph Lemmens [links op de foto hiernaast, samen met de huidige pastoor, Louis Stassen, bij de overhandiging aan de kerkraad], deken en toen

pastoor van 's-Gravenvoeren. Hij kocht dit boek via sponsoring voor de parochie Sint-Lambertus van 's-Gravenvoeren. Op vrijdag 3 februari 2017 werd het dan overgedragen aan de kerkraad van de parochie (4). Het boek werd ondertussen onderzocht door een restaurateur; het heeft enkele dringende restauraties nodig (die ongeveer € 1.000,- zouden kosten). Daarvoor zoeken we verder naar kunstminnende personen die deze restauratie willen sponsoren, om zo dit unieke stuk goed te bewaren voor de volgende generaties.

Wat maakt dit boek merkwaardig en waardevol? De materiële waarde is relatief. In het begin van de zestiende eeuw was de boekdrukkunst pas uitgevonden en werden er onder invloed van het opkomende protestantisme veel bijbels gedrukt. Voor het eerst mochten de gelovigen zelf de bijbel lezen en wel in hun eigen taal. Voordien gebeurde dit enkel door de clerus en de geleerden en vooral in het Latijn. Een Nederlandse vertaling van de bijbel is dus wel belangrijk voor het leven van de gelovigen, maar ook voor de ontwikkeling van de volkstaal. Onlangs werd in het programma 'Rijker dan je denkt' een gelijkaardige bijbel getaxeerd op € 1.000,-. Maar voor de gemeenschap van Voeren heeft dit boek een meer emotionele waarde.

Tenslotte nog iets over de illustraties. De bijbel is sober versierd in de boeken van het Oude en het Nieuwe Testament. Slechts kleine gravures komen er in voor. Maar in het laatste boek, het boek van de Openbaring of Apocalyps, staan grotere en zeer merkwaardige illustraties die heel sterk doen denken aan de gravures van Jeroen Bosch. Dit zou voor kunsthistorici een interessant onderwerp zijn.

We hopen dat dit boek, dat tot het patrimonium van onze gemeenschap behoort, goed bewaard zal worden voor het nageslacht.

Bronnen

1. *Het notitieboek van Arnoldus Henricus d'Affnay, pastoor in 's-Gravenvoeren 1719-1770*, in een geannoteerde transcriptie door **J. Th. Leerssen**.

2. Verkoop van gewijde vaten in 1893 door pastoor Kallen, vermeld in de Ephemerides (soort dagboek van de parochie).

3. Twee tinnen kandelaars met inscriptie zijn nog in het bezit van de parochie; ze werden onlangs gerestaureerd! De andere zouden opgespoord moeten worden!

4. **Palmans, R.,** 2017, *Een bijbel uit 1556 keert terug naar Voeren*, in: Voerens Blaedsje 54: 437.

(*) Nvdr: De redactie heeft tot nu toe geen letterlijke aanwijzing kunnen achterhalen waaruit blijkt dat Huynen daadwerkelijk jezuïet was ten tijde van de in dit artikel vermelde gebeurtenissen.

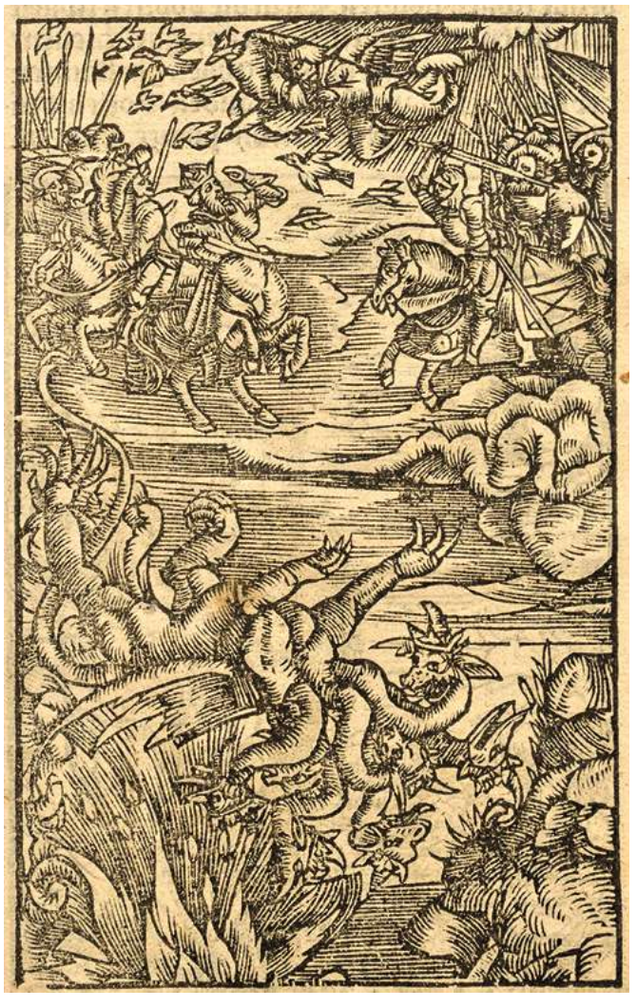

De forellen van Sint-Pieters-Voeren

Julien Geelen

Vanaf de zeventiende eeuw zwom in vijvers van de Commanderie de voorraad aan verse vis voor de ontvangsten en feesten van de bewoners van het kasteel, de Commanderie van de Duitse Orde in Sint-Pieters-Voeren. De forellen werden ook opgediend bij gelegenheid van grote feesten in andere Commanderieën, bijvoorbeeld bij de toelating van nieuwe orderidders en bij hoog bezoek. Zo vermeldt Snoeck (2) een brief uit 1775 in verband met een lading forellen van Sint-Pieters-Voeren naar Maastricht voor een receptie daar door de Groot-Commandeur. In de geestelijke orde stond waarschijnlijk ook vaker vis op het menu. Vlees was bestemd voor ouderen, zieken en gasten.

In 1884 liet kasteeleigenaar baron Loë van Mheer een reeks vijvers, parallel met de oude slotgracht, graven, zodat ze een totale oppervlakte van drie hectare innamen. Daarin werd 'pootvis' gekweekt, jonge forellen om uit te zetten in vijvers en beken over het hele land. Dit gebeurde in samenwerking met o.a. het Ministerie van Landbouw. De toenmalige minister Beernaert zorgde voor treinwagons vanuit Aubel voor het vervoer van die pootvis. Tot Aubel ging het in kleine bakken waar met een fietspomp lucht in werd gepompt voor de nodige zuurstof.

In 1893 werd baron Ludovic de Potesta de Waleffe eigenaar van de Commanderie . De uitbating van de forellenkwekerij was van 1898 tot bij de rampspoed in 1985 – toen op 5 juli een zwaar onweer de vijvers nagenoeg leegspoelde – in handen van de familie Snoeck. In 1898 was Eugène C. Snoeck de eerste forellenkweker van de familie. In 1926 nam zoon Alexis het roer over. In de volgende tien jaar vergrootte hij de vijvers, betonneerde de zijwanden en bouwde de trieerbakken en een nieuw kweeklokaal. In de Berg in Sint-Martens-Voeren legde hij nog vijvers aan voor het stockeren van vissen. Na zijn overlijden namen zijn zonen Joseph en Eugène de kwekerij over. Na een korte leegstand en tussen 1987 en 1997 een uitbating door een Nederlander (Janssens) werd de forellenkwekerij in 1998 door de Aubelse familie Baltus opnieuw opgestart op artisanale wijze en uitgebreid met eetgelegenheid en toerisme.

De hoofdbron van de Voer in het fraaie park van de Commanderie (zie foto op deze pagina) heeft een debiet dat minimaal 4.000 liter per minuut is en bij langdurige regenval kan oplopen tot 14.000 liter per minuut. De felle stroming zorgt ervoor dat de vijvers nooit bevriezen en dat er steeds voldoende zuurstof in het water is. De watertemperatuur is het hele jaar door ongeveer 10 °C.

De forel

Forellen zijn roofvissen die leven in zeewater en in zoetwater. Ze behoren tot de familie van de zalmachtigen, de *Salmonidae*. Voor ons Voerens verhaal zijn de belangrijkste de regenboogforel, de beekforel en de bronforel.

De **regenboogforel** dankt zijn naam aan de iriserende kleuren – ontstaan door lichtbreking en –reflectie, zoals bij zeepbellen – in dunne laagjes op de schubben van zijn flanken. Het is een van oorsprong Amerikaanse soort, waaruit door kruisingen en selectie de huidige kweekvis is ontstaan. De **beekforel** of *Fario*, met oranje-rode stippen op de zijkant, is een Europese soort. Die laatste wordt vooral gekweekt om in waterlopen uitgezet te worden voor de sportvisserij. In visvijvers kun je wel regenboogforellen uitzetten. Maar in vrije waterlopen is dat om twee redenen niet aangewezen. Ten eerste is het een uitheemse soort en is het uitzetten ervan dus een verstoring van onze inheemse fauna. Bovendien hebben regenboogforellen nog altijd hun trekinstinct behouden. Net als andere zalmachtigen leggen ze hun eitjes in de bovenloop van snelstromende riviertjes. Afhankelijk van de snelheid waarmee ze groeien trekken de jonge vissen na een tot vijf jaar naar zee, waar ze een of enkele jaren blijven tot ze geslachtsrijp zijn en terugkeren naar zoetwater. De **beekforel** is een zeeforel die zijn trekinstinct heeft verloren. Als ze voor de sportvisserij worden losgelaten, blijven ze dus in de buurt rondzwemmen. De **bronforel** herken je aan zijn witte vinranden en is net als de beekforel een trage groeier.

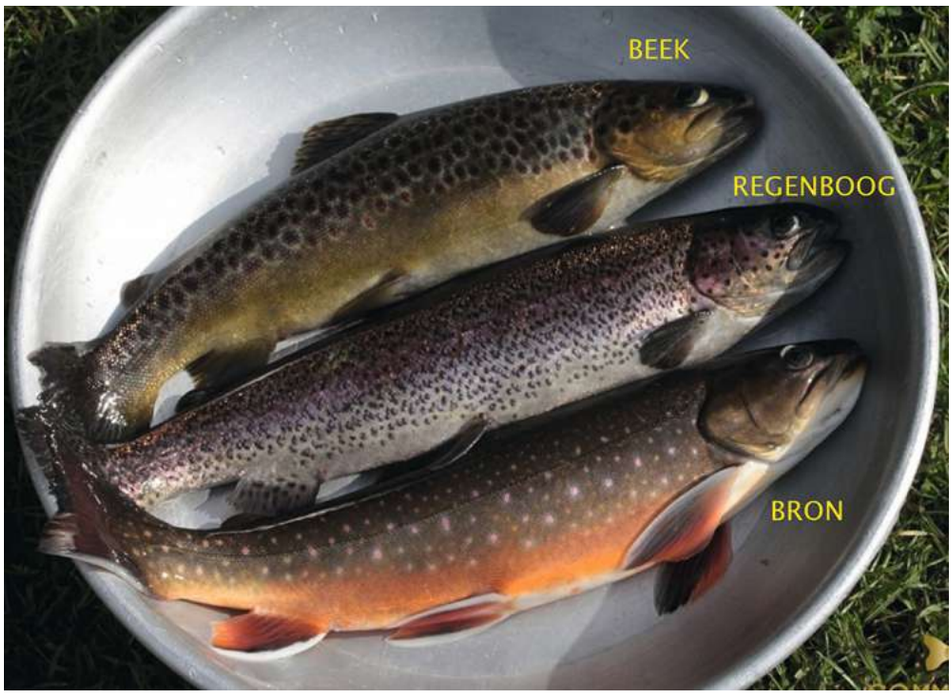

Voortplanting

In de natuur maakt het vrouwtje een putje in de kiezelbedding en legt hierin de eitjes. Rovers allerhande maken dat er in het wild van die ongeveer 4.000 eitjes er maar vier uitgroeien tot volwassen forellen. In een kwekerij is het verlies natuurlijk veel kleiner omdat het kweken in gecontroleerde omstandigheden gebeurt. Naast het opkweken van 'pootvis' kweken ze ook zelf een deel, al is het maar om de stiel niet te verleren. Er is ook uitwisseling van kweekmateriaal met andere kwekers in binnen- en buitenland om inteelt te vermijden. In het algemeen zijn mannelijke forellen vruchtbaar vanaf twee jaar en de vrouwelijke een jaartje later. Als de vrouwelijke forel ouder en zwaarder wordt, vergroot de diameter van de eitjes. Bij forellen ouder dan zes jaar verlaagt de vruchtbaarheid.

Voor de reproductie worden volwassen forellen, ongeveer vijf kilogram zwaar, tussen november en maart uit de vijver geschept. Om de stress van de manipulatie te reduceren worden ze licht verdoofd door enkele druppels kruidnagelolie in het water. Door op de buik van het vrouwtje te drukken kun je vier- tot vijfduizend eitjes of kuit 'melken' in een kommetje. De mannetjes worden in de paaitijd heel agressief, gaan feller kleuren en de onderkaak groeit feller. Bij het 'melken' van een mannetje bekom je sperma of hom. Met een ganzenveer wordt de hom van verschillende mannetjes meteen daarna gemengd met de eitjes van verschillende vrouwtjes. Daarna plaatst men het mengsel voor de incubatie in het donkere kweeklokaal in een bakje in stromend water. De niet-bevruchte eitjes moeten geregeld verwijderd worden, zo niet gaan ze rotten en toxines produceren die de embryo's kunnen doden. Tot de geboorte van 'dooierzaklarven' of 'dikkoppen' duurt het ongeveer 42 dagen bij 10 °C water. (42 x 10 =420 en bij 12°C is dat 420/12 = 35 dagen.) De embryo's gooien bij het uitkomen een omhulsel of schaaltje af dat verwijderd moet worden met een pincet. Men spreekt van een 'embryo' tot de dooierzak is opgeteerd en van 'larve' als het jonge dier zich begint te voeden. Onder 'jongbroed' verstaan we de opgroeiende jongen die er al uitzien als volwassen vissen. De 'dikkoppen' of 'prolarven' worden geboren met een dooierzak met voedsel waarmee ze zes tot tien weken verder kunnen. Daarna worden de vrijzwemmende larven stilaan bijgevoederd met fijnmeel (babyvoeding). Vroeger was de eerste voeding watervlooien en runderbloed. Als het skelet en alle organen, zintuigen en vinnen aangelegd zijn spreken we van een juveniel (10-15 cm groot). Per 1.000 gelegde eieren zullen er maar ongeveer tien juvenielen de leeftijd van één jaar bereiken. Pootvis groeit uit van vijf naar tien tot vijftien cm (1 cm per maand) en wordt dan op de vijver gezet. Deze stress veroorzaakt weerom sterfte. Verlies van een op duizend stuks (0,1%) per maand is normaal. Maar ijsvogel, reiger en erger nog de aalscholver kunnen lelijk huishouden.

In het wild eten zalmen en forellen als roofvissen allerlei kleinere (schaal)diertjes, boven het wateroppervlak vliegende muggen en zelfs hun eigen kleintjes. De beekforel snapt zijn voeder en duikt dan dieper in de vijver. De regenboogforel is minder schuw en zwemt iets hoger (wat hem een gemakkelijke prooi voor de reiger maakt). In Sint-Pieters-Voeren werd vroeger in 'de keuken' slachtafval uit omliggende slachthuizen en onverkochte zeevisstock uit Oostende gekookt en vermalen om dan gevoederd te worden. Vandaag krijgen de vissen speciaal samengesteld droogvoeder in meel of brokjes. Dat bevat vismeel, groen en graan, extra vitamines, mineralen en natuurlijke kleurstoffen. Op industriële wijze produceer je in acht tot tien maanden op de vijver drie forellen met een gezamenlijk gewicht van een kg. In het biologisch systeem van de Commanderie heb je daar voor regenboogforel 14 tot 18 maanden voor nodig en voor beekforel 28 tot 30 maanden. De forel groeit ongeveer 1 cm per maand en ongeveer na twee jaar is hij goed voor consumptie. In de bio-filosofie van de kwekerij van de Commanderie wordt GGO-vrij voeder gegeven, 1 tot 2 % van het forelgewicht van geboorte tot slacht. Men let bij het voederen op de gretigheid van de forel. Is zijn eetlust wat minder dan wordt al eens een voederbeurt overgeslagen.

In het wild krijgen zalmen spierweefsel met een roze kleur doordat ze die kleurstof opnemen uit de schaaldiertjes die ze eten. (En die hebben het op hun beurt gehaald uit algen waarmee ze zich voeden. Ook flamingo's geraken zo aan hun roze kleur.) In kwekerijen kun je de zalmkleur verkrijgen door in de voeding extra caroteen (of astaxanthine, provitamine A, een natuurlijke kleurstof die uit planten wordt gewon-

nen), bij te mengen. Een zalmforel is dus geen aparte soort maar een gewone forel die specifiek voeder heeft gehad.

Forel die slachtrijp is wordt in de affinage-bakken zeven tot tien dagen nuchter gezet. Hij maakt zijn darmen leeg en verliest een klein beetje vet (10%), maar zo voorkom je een grondsmaak die voortkomt uit de voeding. Vroeger werd forel van 175 tot 200 gram opgediend. Vandaag zijn we wat bourgondischer – gulziger – en weegt de forel op ons bord tussen 300 en 400 gram. Forel langer dan 22 cm is te groot voor een restaurantbord en gaat dus (met een gewicht van 2,5 tot 3 kg) op een grote langwerpige schotel, bijvoorbeeld bij een koud buffet. Vooral forel met roze vlees doet het dan goed. De albino regenboogforel heeft zonder zijn geel vel op de schotel dezelfde vleeskleur als andere forellen. Maar op de hengelvijver vergemakkelijkt hij succesvol hengelen, zelfs als de visser een borreltje teveel op heeft. In ringgrachten met stromend water zwemt hij als siervis. In de kwekerij kun je forel vers (of diepgevroren), als filet (met en zonder vel), in moten (*pavés*), gerookt en in bereidingen (bijvoorbeeld mousse) kopen. Een specialiteit zijn ook de oranje forelleneitjes, die een alternatief voor de luxe prijzige kaviaar kunnen vormen.

De roze zalmkleur komt niet enkel van de roze/oranje-rode kleurige voedermiddelen (carotenoïde-xanthine) maar ook van plantaaardig groenvoeder, want dat bevat naast het groene chlorofyl ook rood anthocyaan en geel xanthofyl. Groene bladeren van de bomen verkleuren in de herfst oranje-rood doordat chlorofyl sneller wordt afgebroken dan anthocyaan en xantofyl.

Vroeger kregen leghennen in de winter lokale 'bleke' graanmengsels (tarwegerst). De dooiers van de eieren werden steeds bleker door gebrek aan carotenoïde. In het voorjaar gingen die leghennen naar buiten en pikten groen gras. Daardoor kleurden de dooiers weer meer oranje-rood. In het voer van de hedendaagse leghennen wordt er niet enkel mais toegevoegd maar ook groene gedroogde luzerne (rijk aan carotenoïde en eiwit). In visvoer is het plantaardig aandeel maximaal 1/3.

Anekdotes

Het vroegere gemeentehuis en de gemeenteschool van Sint-Pieters-Voeren liggen in vogelvlucht maar op een honderdtal meter van de Voerbron. Bij gloedhete zomerdagen hadden we in de jaren vijftig van de vorige eeuw op school geen drankenautomaat en geen drinkbus in onze boekentas.

Juffrouw Vrancken stuurde de twee braafste sterke jongens, en daar was ik meestal bij, met een emmer langs de *sjtegelkes* door de weide van Wiertz naar de Voerbron. Aan het hek van het brongebouw vulden we onze emmer met fris, koel, helder water en droegen hem voorzichtig tot op de speelplaats. Met een *jat* of tas werden alle dorstigen gelaafd.

Omstreeks 1960 organiseerde de parochie een fancy-fair om geld in te zamelen voor de restauratie van de kerk. Er waren attracties opgesteld en er waren activiteiten waar jong en oud aan kon deelnemen. De familie Snoeck had op de Bauwerd een van hun roeiboten op betonblokken geïnstalleerd, die met water gevuld en met flexibele darmpjes verbonden aan een zuurstoffles. De hoogte van de bootrand was net hoog genoeg zodat ook tieners met hun handen in het water konden graaien.

Wat was de bedoeling? Er werden een viertal volwassen forellen in het water gezet. Aan weerskanten van het bootje konden telkens drie deelnemers plaatsnemen. De zes deelnemers betaalden een inleggeld (van 10 frank als ik me goed herinner). Dus 60 frank in het geldkistje. Ik weet niet precies hoeveel de forel per stuk kostte maar het was alleszins minder dan het totale inleggeld. Het verschil tussen de kostprijs en het inleggeld was bonus voor de restauratie van de kerk.

Een fluitsignaal gaf de start om met opgestroopte mouwen de handen in het water te steken en te graaien en te grabbelen naar een forel. Wie met beide handen een forel boven de roeiboot uit het water kon tillen en een vijftal tellen vasthouden, was de winnaar en mocht de forel mee naar huis nemen. Zo een gladde vis vangen was niet eenvoudig maar het was verfrissend nat en het betekende dolle pret.

De Siberische gladbuiksteur, die in enkele vijvers op de bodem zwemt, is een kalme sterke vis afkomstig uit de koude streken van centraal Azië die maximum 250 cm en 80 kg kan bereiken. Begin van de jaren zeventig van vorige eeuw werd hij in Frankrijk ingevoerd voor de steurteelt in gesloten wateren. Zijn lichaam is langwerpig, de rug grijs en de buik wit. Hij heeft geen schubben. Het is een bodem-eter. 'Kaviaar' zijn de onbevruchte eitjes (kuit) van de steur. Probleem is dat de steur op een leeftijd van ongeveer elf jaar gedood moet worden om te kunnen oogsten (wat voor forelleneitjes niet nodig is). In Sint-Pieters-Voeren wordt de steur enkel als bodemgrazer ingezet. En voor zijn 'huisgenoten', de forellen, is hij daar beneden in de vijver een ongevaarlijke compagnon.

Truite meunière

De favoriete bereidingswijze van velen is *truite meunière*: forel gewenteld in melk en bloem, langs binnen goed gezouten en gekruid en dan gebakken in de pan en opgediend met citroen, peterselie (en amandelschilfers) en een aardappelbereiding naar keuze. Een heel gezond alternatief voor een vleesmenu.

Reserveer gerust een tafel in de forellenkwekerij en geniet van de verse gebakken forel zoals de commandeurs van de Duitse Ridderorde dat eeuwen geleden ook deden. Proost met een uitmuntende witte wijn van een Voerens domein.

Als je vertrouwt op de kooktalenten van jezelf of je partner en thuis wilt genieten van forel en forelproducten, dan kun je die kopen aan de toog in de forellenkwekerij. In de visvijvers van de Berg in Sint-Martens-Voeren kun je je eigen forel hengelen.

Of sla – zoals ik – een mooi lief meisje aan de haak en leg je gelukkigste moment op foto vast. Dan heb je na 48 jaar nog goede herinneringen aan de Commanderie en de forellenvijvers van Sint-Pieters-Voeren…

Bronnen

1. **de la Graete, H.E.**, 1964, *La Commanderie de l'Ordre Teutonique à Fouron-Saint-Pierre*.

2. **Snoeck, M.**, 2000, *De la rivière jaillit la lumière*.

3. **Breton, B.**, 2005, *La truite et son élevage*.

4. Mondelinge informatie van uitbater **Vincent Baltus**.

5. http://www.commanderie7.com/nl/

De griffiers en notarissen van ’s-Gravenvoeren in de achttiende eeuw

Hub Smeets

Inleiding

Bij belangrijke gebeurtenissen tussen personen is het een goed gebruik om deze schriftelijk vast te leggen. Dat was vroeger niet anders. Bijvoorbeeld bij de koop of huur van een perceel stapte men naar een instantie die zo’n overeenkomst een wettelijke basis gaf. Dat was in de 18e eeuw, naast een notaris, een des betreffende laathof of de schepenbank, waar men ook andersoortige gebeurtenissen kon vastleggen zoals een verklaring, een machtiging, een boedelverdeling of een wilsbeschikking. Van belang was om daarbij de juiste bewoording te kiezen. Op die manier konden verschillen van mening bij de interpretatie daarvan zoveel mogelijk vermeden worden. Dat was bij de laathof en schepenbank het werk van de griffier, ook wel secretaris genoemd. Dit rechtsgebied wordt in de archieven vaak ‘vrijwillige justitie’ genoemd. De uitvoering daarvan was vakwerk. Of iemand voor de functie van griffier in staat werd geacht bepaalde de plaatselijke heer, de eigenaar van de laathof of de leenheer van het leenhof c.q. de rector van het Maastrichtse college. De griffiers werden daarvoor betaald, maar dat was meestal geen vetpot. De griffier was een ambtenaar. Zijn vergoeding waren de griffierechten en afhankelijk van de hoeveelheid behandelde gevallen kon een bijverdienste wenselijk zijn. Het notarisambt bood daartoe een mogelijkheid. Een notaris was meer een ondernemer die rechtstreeks betaald werd door zijn cliënten. Enkele van deze griffiers vroegen om toegelaten te worden tot het notarisambt. Dat deden ze bij een van de daartoe bevoegde instanties.

Wie waren deze schrijvers, waar werkten ze, waar woonden ze, hoe was hun sociale structuur? Dit artikel probeert op deze vragen een antwoord te geven.

Goswinus (Goswijn) Walpot, griffier

Veel vertegenwoordigers van de familie Walpot (1) bekleedden in het ’s-Gravenvoeren van de 18e eeuw en de eeuw ervoor de functie van griffier. De vader van Goswinus, Jan Walpot, wiens grafsteen uit 1666 tegenwoordig tegen de buitenmuur van de Sint Lambertuskerk staat, was behalve schout (2) en enige tijd griffier van de schepenbank (3), ook griffier van het leenhof der jezuïeten van Maastricht. Hij werd in al deze functies opgevolgd door zijn zoon Hendrick, een broer van Goswinus.

De aanstellingsakte waarin Goswinus op 18 januari 1667 door de toenmalige heer van het dorp Arnold Lamargelle tot griffier van de schepenbank wordt benoemd is bewaard gebleven [afbeelding hieronder], evenals de inhoud van zijn eed (4).

Daarnaast was hij griffier van enkele laathoven en meijer van de Van Gulpens laathof (5). Tenslotte was hij leenman en plaatsvervangend stadhouder van het leenhof van de jezuïeten.

Goswinus kreeg met zijn vrouw Margarita Ruiters tien kinderen. Eén van hen, Jan Anton Walpot, werd als griffier aangesteld en verwierf ook de bevoegdheid om zich als notaris te mogen vestigen.

De aanstellingsakte van Goswinus Walpot:

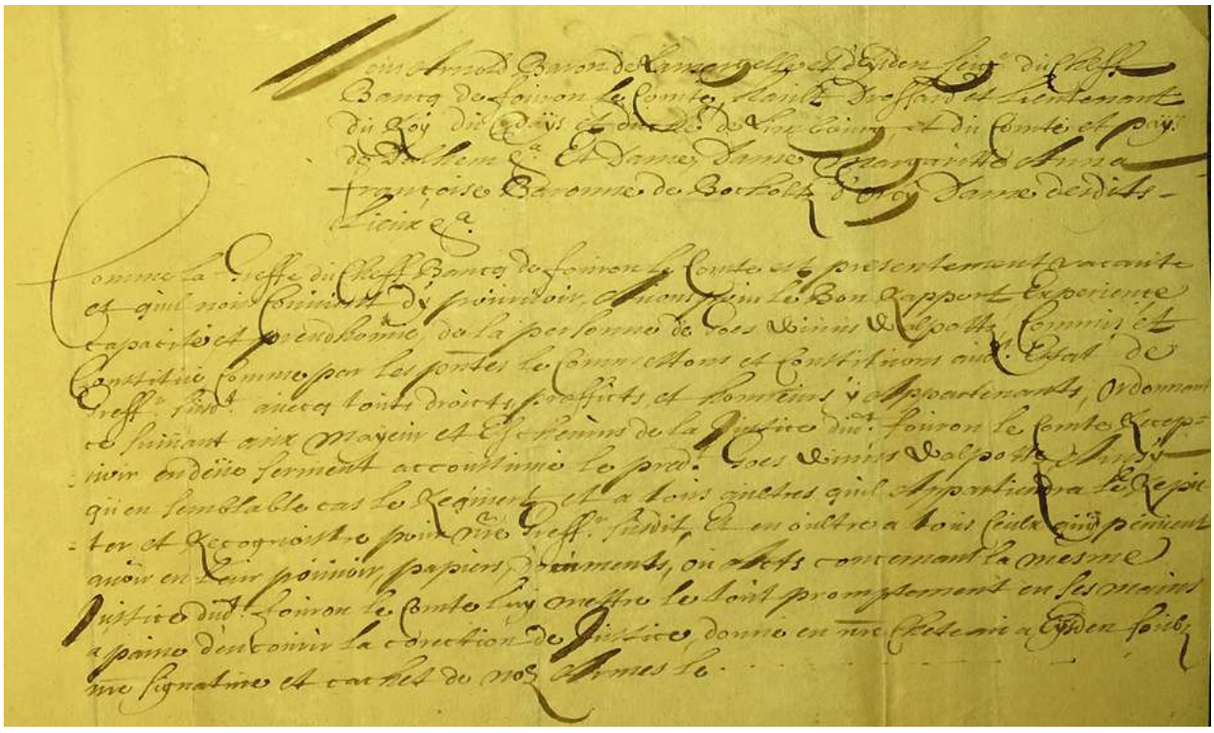

Jan Anton Walpot, griffier en notaris

Jan Anton, zoon van Goswinus, werd op 30 september 1679 in 's-Gravenvoeren gedoopt. Hij werkte als griffier van de schepenbank (6) en van heer Gulpens laathof (7). Op 22-jarige leeftijd, op 22 november 1701, werd hij door de Soevereine Raad te Brussel tot het ambt van notaris toegelaten waarna hij zich als zodanig vestigde in zijn geboorteplaats (8).

Om tot dit ambt te worden toegelaten moest men voldoen aan vastgestelde eisen (9) die werden getoetst. Na een passende vooropleiding leerde men het vak doorgaans in de praktijk door te werken bij een reeds gevestigde procureur of notaris (10). J.A. Walpot kreeg zijn vooropleiding waarschijnlijk bij de jezuïeten in Maastricht (11). Hij richtte in 1701 een verzoek aan de Raad van Brabant om toegelaten te worden tot het notarisambt. Daarin gaf hij aan als griffier bij de hoofdbank gewerkt te hebben en gedurende vier jaar bij de procureur J. Walpot in Brussel. Die laatste bevestigde dat in een begeleidend briefje, waarin hij tevens aangaf dat de kandidaat tussen de 24 en 25 jaar oud was (12). Dat kwam niet overeen met zijn werkelijke leeftijd.

Hij werkte al 14 jaar als notaris toen hij in 1715 in 's-Gravenvoeren trouwde met de 30-jarige Ida, dochter van jonker Ferdinand Duijsters (13) die na de dood van haar vader met haar moeder Maria Margaretha Moreau in 's-Gravenvoeren was komen wonen.

Ida nam uit haar vorige huwelijk met wijlen Hubert Veugen (14) twee kinderen mee, Agnes en Jan Hubert (15). Zelf kreeg hij met haar vier kinderen, waarvan er twee heel jong stierven. In leven bleven twee dochters: Maria Margareta Walpot en Ida Catharina Walpot (16).

Jan Anton Walpot stierf op 7 april 1729 in Maastricht. Hij was toen 49 jaar oud. Hij werd begraven bij de paters Bogaarden in Maastricht.

Jan Hendrik Walpot, griffier en notaris

Jan Hendrik, een peetkind (17) van Jan Anton Walpot, werd intussen in Brussel opgeleid tot notaris, waar hij op 21-jarige leeftijd (19), op 16 december 1724, werd toegelaten tot het ambt. Hij werkte op dat moment bij notaris L'Ortije in Brussel. Vanaf 1725 zat hij weer in Voeren waar hij ook griffier van de laathof Ottegroven werd. Daarnaast werd hij schout in Noorbeek en schepen in 's-Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren (20). Van Jan Hendrik is verder weinig bekend, behalve dat hij het erfdeel kocht van Mathijs Rigals, zoon Jan Rigals, die een zesde aandeel had in de Huijnens laathof (21). Hij liet zeer zorgvuldig geschreven minuutaktes na, waarbij zijn handschrift veranderde in de loop der jaren. Zijn geboortehuis is bekend: dat lag in de straat die nu Jolette (22) heet en mogelijk heeft hij daar ook gewoond. Waar de studio was waar hij soms zijn aktes liet passeren is niet bekend. Mogelijk

In het boek 3 van de here Gulpens Laathof (RAH inv. nr. 1513) worden merendeels overdrachten van stukken land beschreven. Links het handschrift van Goswinus Walpot, rechts van zijn zoon Jan Anton.

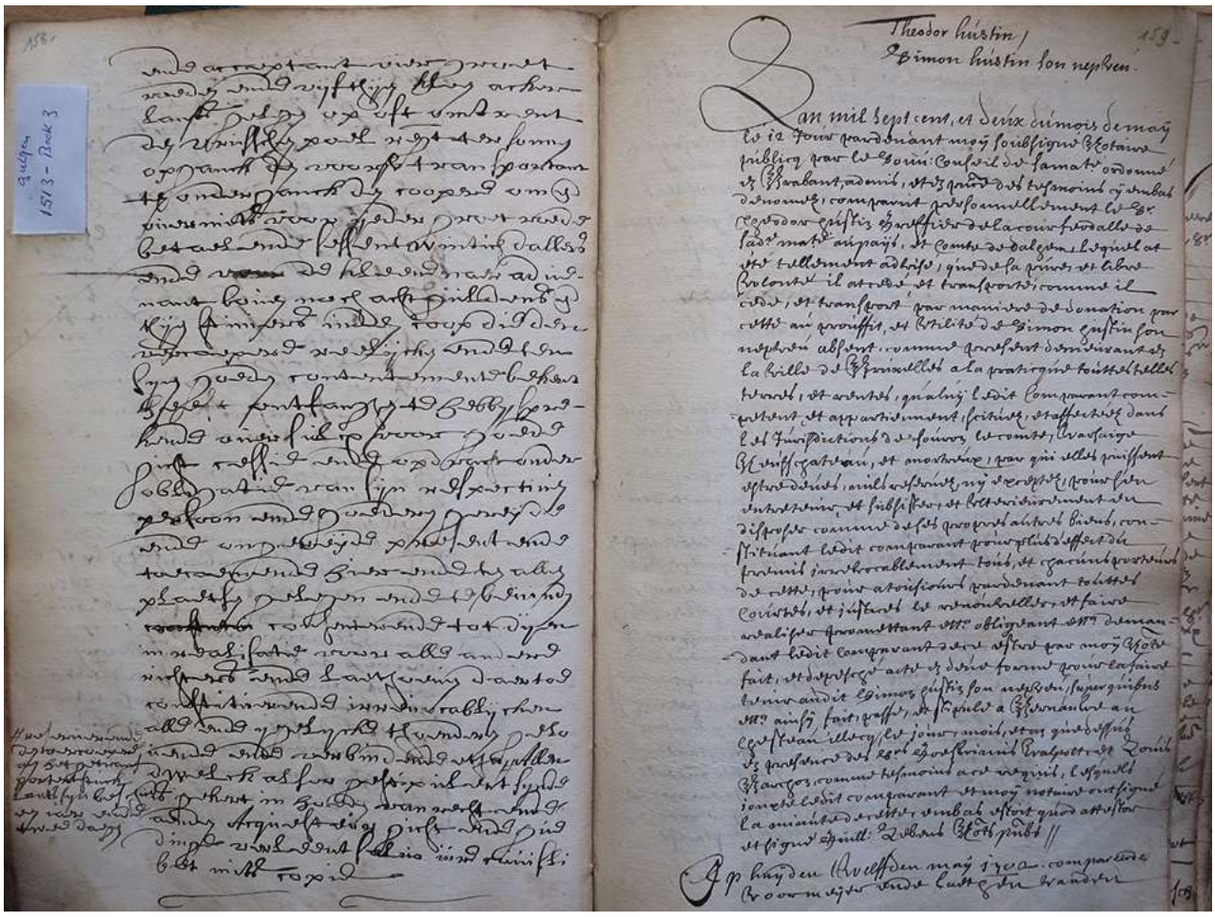

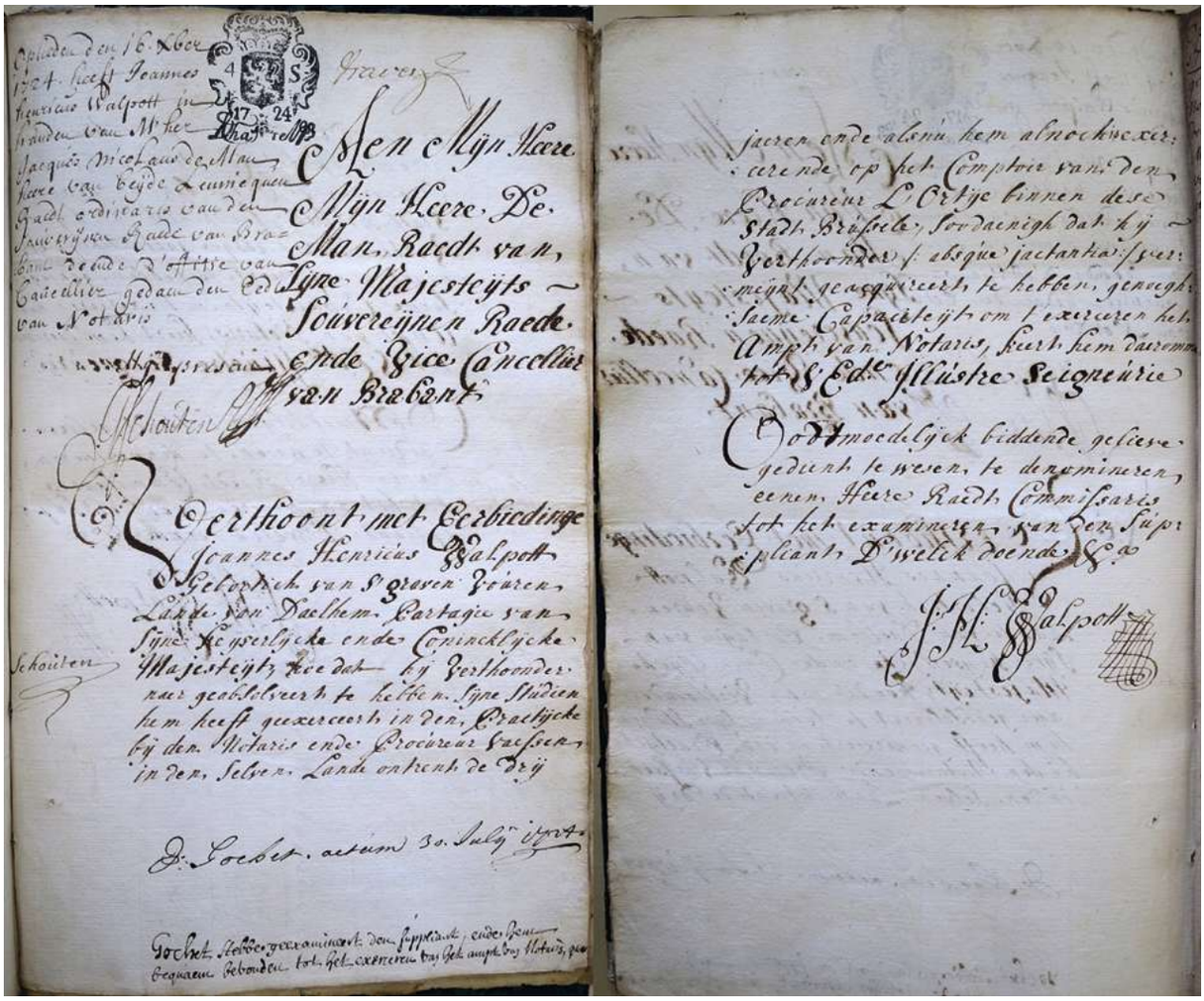

Het admissieverzoek van Jan Hendrik Walpot.

deed hij dat in het huis van zijn oom Jan Anton Walpot aan de Pley.

Hij was niet getrouwd toen hij op 34-jarige leeftijd op 6 mei 1737 stierf in 's-Gravenvoeren. Na zijn dood resideerden er twee jaar lang geen notarissen in het dorp.

Cornelis Heijnen, griffier en notaris (23)

Op 5 april 1716 werd in 's-Gravenvoeren een jongen geboren, zoon van de bierbrouwer Hendrick Heijnen en zijn vrouw Maria Lucassen. Zijn oma was Joanna Walpot. Zijn peettante Margareta, een dochter van Goswinus Walpot, woonde tegenover zijn geboortehuis (24), waarmee een hechte band tussen beide families en daarmee de vertrouwdheid met het leven van griffiers en notarissen zeer aannemelijk wordt. Daarbij komt dat zijn oom Lambert Lousberghs griffier en notaris was in Mheer (25).

Het is niet bekend bij wie hij zijn beroepsopleiding heeft genoten. Bij zijn admissieverzoek gaf hij alleen aan dat hij na zijn vooropleiding nog filosofie gestudeerd had en schepen van 's-Gravenvoeren en griffier van Moelingen was. Hij was toen ook al griffier van de laathof Sint-Lambertus. Hij benadrukte in het verzoekschrift het ontbreken van een notaris in het dorp.

Op 19 mei 1740, op 24-jarige leeftijd, legde hij de notariseed af in handen van Joannes Daniel Anthonius Schockaert, 'Ridder van sijne Keijserleijcke en Catholijcke Majesteijt Raedt van Staet, Cancelier van Brabant etc. etc.' (26).

Cornelis was op zijn 22ste getrouwd met de twee jaar oudere Geertruijd, dochter van Jan Claesens van de Swaen. Zij schonk hem negen kinderen, twee jongens en zeven meisjes. Eén meisje overleed op zesjarige leeftijd maar de overige kinderen hebben een hoge leeftijd bereikt. Toen in 1757 zijn vrouw Geertruijd stierf, was zijn jongste zoontje nog geen drie jaar oud. Toch duurde het nog zes jaar voordat hij in 1763 een tweede keer trouwde en wel met Barbara Pieters, de kinderloze weduwe van Peter Hanssen.

In 1743 werd hij bij de partage (27) van de erfenis van zijn ouders eigenaar van zijn vaders brouwerij en van het stockhuis (28). Dat huis lag op de oosthoek van Jolette-Onderdorp. Niet veel later (29) is hij daar gaan wonen en het is vrijwel zeker dat hij daar ook zijn notariële aktes heeft laten passeren als hij sprak van 'ten huijse van mij notaris'. Dat wordt onderstreept door de namen van daarbij geroepen getuigen. Dat waren vaak zijn echtgenote(n), naaste buren, zijn knecht, later zijn dochters en een van de kleinkinderen (30), en uiteraard zijn assistent-notarissen in opleiding.

De hoeveelheid verschillende functies die Cornelis Heijnen gedurende zijn leven op zich nam is indrukwekkend: behalve griffier van de schepenbank en van de eerder genoemde laathof was hij in 's-Gravenvoeren oppermomboir (31) van de kerk, regeerder (32) en notaris, in Mheer was hij schepen, in Mesch schepen en griffier van de schepenbank en ten slotte was hij griffier van de schepenbank van Moelingen.

In de 54 jaren dat Cornelis Heijnen in al deze functies werkte (hij werkte tot enkele weken voor zijn dood) liet hij een schat aan informatie na, die hij vastlegde in de boeken of in zijn aktes, waarin hij behalve de namen der mensen ook vaak hun functies, huwelijksrelaties, familialerelaties, bezittingen en woonplekken vermeldde.

Naast zijn ambtelijke functies had deze veelzijdige man ook het voogdijschap over een reeks (half)wezen, wat betekent dat hij over hen moest beslissen en jaarlijks gedetailleerd moest rapporteren. Soms regelde hij alleen hun financiën (33).

Ook was hij voor enkele cliënten ontvanger van rentebetalingen (34) of hij beheerde hun goederen in het dorp (35). Zo werd hij in Voeren de algemeen-belangenbehartiger voor de bankier J.B. Cogels die in 1783 vrijwel het volledige voormalige jezuïetenbezit had gekocht, wat betekende dat hij zijn hof (36) en andere bezittingen verpachtte en ook de tienden voor hem inde.

Daarbij had hij ook nog zijn eigen bedrijvigheden: hij bezat enkele koeien, zeker één paard, landerijen (waarvan enkele in pacht), met één of meer knechten. En als zoon van een beroepsbrouwer brouwde hij natuurlijk zijn bier en dat niet alleen voor zichzelf; hij voerde ook een tapperij die door een beperkt aantal vaste klanten werd bezocht (37). En uiteraard maakte hij stroop.

Cornelis Heijnen gaf een praktijkopleiding aan twee dorpsgenoten: Jan Walter Denis en Hendrik Alexander Ernon. Beiden werden notaris in het dorp. Ook de Moelingse notaris Gerard Janssen kreeg bij hem de praktijkopleiding.

In de laatste jaren van zijn leven heeft hij nog net de eerste bezetting van de Fransen in 1792 meegemaakt. Na de definitieve inlijving in juni 1794 werd alles anders. De Franse revolutionaire wetgeving betekende een complete omwenteling voor de dorpsnotarissen. Deze maakte een einde aan de vrije vestiging en verbood de combinatie met andere functies. Bovendien hielden de andere functies, zoals schout of griffier van de schepenbank, op te bestaan. Dat betekende dat hun inkomen langzaam maar zeker ophield. Tenzij ze door de Franse overheid zouden worden aangesteld als nieuwe notaris. Eén van de eisen daarvoor was dat de sollicitant, zoals dat ook bij priesters het geval was, een eed van haat tegen de tirannie en het koningschap moesten afleggen (38). Dit alles is Cornelis bespaard gebleven. Voor zijn leerlingen was dat echter niet het geval.

Cornelis Heijnen was 78 jaar oud toen hij op 12 maart 1794 stierf. Van zijn acht kinderen waren er toen nog zeven in leven. Hij had in 1791 bij pastoor Thijwissen zijn testament opgemaakt en daarin zijn nalatenschap op hoofdlijnen vastgelegd. Zijn kinderen wilden echter een andere verdeling (39) en die werd op 1 april 1794 gerealiseerd. Daarbij werden zijn drie huizen, moeshoven, weiden en akkers verdeeld onder vier kinderen. Want dochter Catharina zat in het Sint-Jacobkloost er te Tongeren (40), dochter Marie Ida woonde in Berg en Terblijt en wilde alleen geld erven, en Jan Pascalis, de exjezuïet (41), verklaarde nu niets van de erfenis te willen, op voorwaarde dat de familie hem zou steunen als dat onverhoopt nodig mocht zijn.

De totale waarde van het te verdelen onroerend goed werd getaxeerd op ongeveer 31.000 gulden. Vóór de verdeling werd zijn hele inboedel openbaar verkocht. Dit bracht 780 gulden op. Dat waren in die tijd flinke bedragen.

Wat gebeurde er met zijn huizen? Het grote stockhuis ging naar de kinderen van notaris H.A. Ernon. Het daarin geïncorporeerde kleinere huis werd eigendom van notaris J.W. Denis. Diens weduwe, Marie Gertruid Heijnen, verhuurde dit huis aanvang 1795 aan haar zus Marie Ida Heijnen gehuwd met J.F. Stas, die op die manier weer een tijd lang in haar ouderlijk huis zat (42).

Ook de oudste dochter bleef in de buurt wonen: Maria Heijnen, die getrouwd geweest was met Gilis Claesens, was in Mesch gaan wonen, maar keerde op enig moment, waarschijnlijk na de dood van haar

Het huis waarin Cornelis Heijnen woonde bestaat niet meer. Nu ziet die plek, op de hoek van de Jolette – genoemd naar een Jan Jolet die er ooit woonde, en ook wel Jolisstraatje genoemd – er zo uit:

man, met haar kinderen terug naar het Jolisstraatje waar ze één van haar vaders huizen huurde. Maar die zegde haar de huur op, enkele dagen voordat ze op 3 december 1787 hertrouwde met Hendrik Gelen. De manier waarop dat gebeurde doet vermoeden dat hij het niet eens was met dit huwelijk. Maar vader kon niet over zijn graf heen regeren: bij de partage van de erfenis kreeg zij het huis weer terug: het werd door loting haar eigendom.

Ze is in het 'straetje', want zo werd de Jolette- (of ook Jolis-) straat toen genoemd, blijven wonen totdat ze er op 91-jarige leeftijd stierf (43). Van de 18e-eeuwse huizen van Cornelis Heijnen is niets bewaard gebleven.

De notariële ambtsuitoefening

Bij het bestuderen van de aktes van Cornelis Heijnen valt op dat de comparanten voor wie hij aktes laat passeren opvallend vaak familieleden waren (44) en dat de echtgenote zeer vaak als getuige optrad, iets wat binnen de huidige wetgeving niet geoorloofd is (45). Hoe was dat geregeld in de 18e eeuw?

Het handelen van notarissen, waartoe ze wel of niet bevoegd waren en wat wel en niet geoorloofd was, was vastgelegd in het in die tijd gangbare handboek: *Notarius Belgicus, oft Ampt der notarissen* (46). Daarin valt te lezen dat: 'Een Notaris en vermag uyt dese redene ook geene Acten passeren voor sijne bloedtverwanten tot inclus den vijfden graedt volgens de computatie van de Roomsche Rechten, maer wel tot sijn naerdeel, nochte in Testamenten aen sijne bloedtverwanten tot den vierden graedt of aen sig selven iet aenschryven'.

Het handelen van Cornelis Heijnen lijkt regelmatig in strijd met dit voorschrift (47).

Het huis (met de witte poort) bij het pleintje van Kinkenberg, waar J.W. Denis woonde:

Johannes Waltherus Denis, griffier en notaris

Het is niet bekend wanneer Hans Willem Denis en zijn vrouw M.G. Pullinx (48), beiden afkomstig uit Mheer, zich hebben gevestigd (49) in 's-Gravenvoeren. Hun hoeve (50), gelegen aan de huidige Kinkenberg tegenover de Swaen, is op de Villaretkaart (rond 1745) al duidelijk ingetekend, noordelijk van het huis van Jean Baptiste Henrij dat lag op de plek waar nu Gasthof Blanckthys is gevestigd.

Hun zoon Jan Walter, in 's-Gravenvoeren gedoopt op 6 maart 1741, kreeg zijn notariële opleiding o.a. bij Cornelis Heijnen en vroeg op zijn 23ste om toegelaten te worden tot het ambt. Hij gaf daarbij aan dat hij ook filosofie in zijn opleidingspakket had en dat er in 's-Gravenvoeren slechts één notaris was, die in zijn eentje de vraag niet aankon. Dat resulteerde in een toelating tot het ambt op 20 juli 1764 in Brussel (51). Een jaar later, op 19 september 1765, trouwde hij in het Mariakapelletje bij Visé met de 22-jarige Marie Gertrude, één van de zes dochters van notaris Cornelis Heijnen.

Het echtpaar huurde vanaf maart 1766 het huis van Lambert Walpot (52) aan de Pley, waar hun eerste vijf kinderen werden geboren. Daar bleef hij wonen totdat hij in 1775, bij de verdeling van de erfenis van zijn ouders, het huis aan Kinkenberg kreeg. Vanaf dat moment resideerde daar notaris Jan Walter Denis, die inmiddels ook procureur was en sinds juli 1767 als griffier gesignaleerd wordt van de schepenbank van Mheer. In het huis aan Kinkenberg werden nog eens zeven kinderen geboren. De teller is gestopt bij dertien!

Jan Walterus Denis had vele functies. Hij was schepen en griffier in Noorbeek, procureur en notaris in 's-Gravenvoeren. Vanaf 1767 was hij griffier in Mheer en rond 1778 werd hij eerst schepen en later ook schout in Strucht bij Valkenburg. Tenslotte was hij schepen in Gronsveld, waar hij in 1792 als drossaard werd voorgesteld – waarvoor hij echter bedankte.

De doopheffers (56) van de kinderen van Jan Walter Denis weerspiegelen het sociale netwerk waarin de notaris, en later ook schout in Strucht bij Valkenburg, verkeerde. Vermeldenswaardig is de doop van de in 1779 geboren Benedictus Jan Clemens Denis. Bij die gelegenheid verscheen als doopheffer Jan Peter Minckelers, de Leuvense hoogleraar in de natuurkunde, wiens ontdekkingen van de toepasbaarheid van het steenkoolgas hem een standbeeld op de markt van Maastricht hebben opgeleverd. Hij was een neef van Jan Walter Denis (wiens tante

Anna getrouwd was met Laurens Minckelers).

Jan Walter Denis stierf op 31 mei 1794 in zijn dorp, enkele weken na de dood van zijn schoonvader en leermeester en enkele weken vóór de capitulatie voor het Franse revolutionaire leger. Zijn doodsoorzaak is niet bekend. Evenmin is bekend of hij, zoals zoveel van zijn landgenoten deden, overwogen heeft om het land uit te vluchten. Hij is slechts 53 jaar oud geworden.

Wat gingen zijn kinderen doen? Veel van zijn kinderen zijn buiten het dorp gaan wonen. Zijn zoon Willem Andreas Denis volgde in 1794 Cornelis Heijnen op als schepen van de laathof Mars en Bergh. Hij trouwde in 1802 met de Luikse Jeanne Polis en werd in de Franse tijd 'employé des droits réunis' in Eeklo (57) en later belastingambtenaar in Luik, waar hij in 1839 overleed.

Van zijn kinderen die in 's-Gravenvoeren bleven valt het volgende te melden: Zijn oudste dochter, Marie Getrude Denis, trad op 11 november 1799 in het kerkelijk huwelijk met Gerard Jongen. De kerk was toen door de Fransen gesloten. Er moest elders worden getrouwd. Het huwelijk werd op een onbekende locatie ingezegend door de wellicht ondergedoken pastoor H. Thijwissen (58). In 1818 woonde zij met haar man en kinderen in huis nr. 49. Dat was vrijwel zeker één van de huizen van Cornelis Heijnen, dat aan haar vader was toebedeeld bij de partage in 1794. Gerard Jongen was in 1818 wagenmaker, maar in 1822 en 1826 werd hij landbouwer genoemd en woonde het echtpaar nog steeds ergens aan het eind van het Jolisstraatje (59).

Zijn zoon Benedictus Jan Clemens Denis trouwde in 1812 met Marie Christine, de oudste dochter van collega notaris-molenaar H.A. Ernon, na de dood van diens eerste echtgenoot, en zo werd een zoon van notaris Denis molenaar op de Schoppemer molen!

De meeste bekendheid in 's -Gravenvoeren kreeg zijn zoon Cornelis Augustinus Denis, gedoopt op 9 juli 1775. Hij werd burgemeester van het dorp in de Franse tijd (60).

Ten slotte verdient nog een speciale vermelding zijn voorlaatste dochter Alexandrine of Alexia Denis. Zij werkte na de dood van haar vader als winkelmeisje in Aken waar ze in contact kwam en vervolgens trouwde met Andreas Hansen, wiens wortels in 's-Gravenvoeren lagen. Andreas Hansen was een bekend architect en ondernemer, wiens *Elisenbrunnen* en *Stadttheater* nog steeds in Aken dagelijks bezocht en bewonderd worden. De bouw van dat theater was in die tijd een aanzienlijk financieel risico. Het kon gebouwd worden dank zij een borgstelling van Hendrik Thijwissen (61). Ook hij was afkomstig uit 's-Gravenvoeren en had inmiddels in Aken een succesvolle onderneming opgebouwd, waar hij als een van de eersten de beroemde 'Aachener Printen' produceerde (62).

Henricus Alexander Ernon, griffier en notaris

Op 20 januari 1748 werd in 's-Gravenvoeren in de Schoppemer molen (63) een jongen geboren die genoemd werd naar zijn kort daarvoor overleden vader Henricus Alexander Ernon, griffier van Warsage (64). Deze was slachtoffer geworden van de dysenterie-epidemie die was uitgebroken na de slachtpartij bij Lafelt (nu een gehucht van Riemst, waar in de veldslag op 2 juli 1747 tussen Fransen en Oostenrijkers bijna 18.000 soldaten de dood vonden). De kleine Hendrik Alexander bracht zijn jeugd door in de molen bij zijn moeder Christina Dresens (65) en haar nieuwe echtgenoot Peter Wicken (66).

Hendrik Alexander studeerde na zijn basisopleiding filosofie en theologie en kreeg zijn vierjarige praktijkopleiding 'op het comptoir van' Cornelis Heijnen. Op 4 mei 1775, hij was toen 27 jaar oud, vroeg hij om toelating tot het ambt waarbij ook de pastoor lovend over hem rapporteerde, wat resulteerde in een goede beoordeling en admissie 'voor het plat Landt' (67). Even later, op 17 juni 1775, trouwde hij met Joanna, één van de dochters van Cornelis Heijnen, in de kapel van Notre Dame de Lorette bij Visé.

Medio maart 1776, vlak voor de geboorte van zijn eerste kind, betrok Hendrik Alexander het huurhuis aan de Pley waar zijn collega Denis daarvóór had gewoond, namelijk het huis van Lambert Walpot. Hij kreeg met haar nog een tweede kind. Maar bij een volgende bevalling ging het mis. De pas 31-jarige Joanna Heijnen overleed in het kraambed. De jonge notaris bleef achter met twee dochtertjes van respectievelijk zes en bijna vier jaar (68).

Snauwenberg, waar Thijwissen clandestien de mis opdroeg:

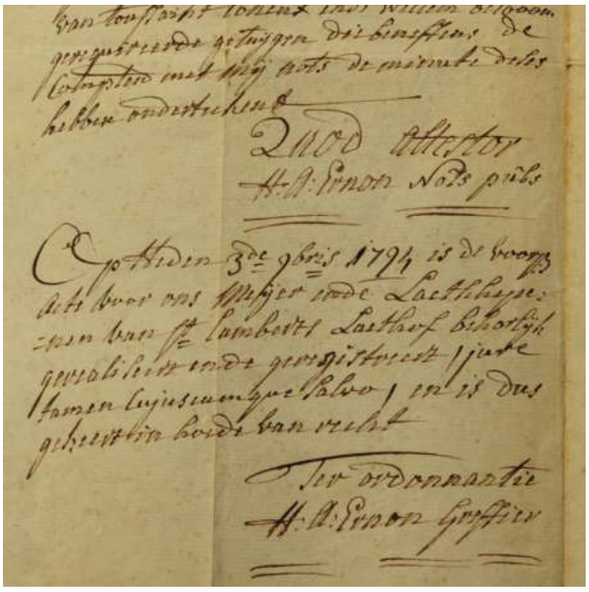

Toch duurde het tot 1789 voordat hij opnieuw trouwde en wel met de 25-jarige dochter van wijlen de ex-burgemeester en herbergier Cornelis Vielvoije. De huwelijksinzegening vond plaats in de Sint-Lambertuskerk op 27 april 1789 (69). Uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren waarvan er één de volwassen leeftijd bereikte. Het huwelijk heeft slechts korte tijd geduurd want na drie jaar verloor hij ook zijn tweede vrouw. Aan tuberculose, een toen dodelijke ziekte.

Hendrik Alexander Ernon werd griffier (70) en schepen van de schepenbank van 's-Gravenvoeren, meijer van Huijnens laat-hof en procureur en notaris in 's-Gravenvoeren. Ook was hij schout in Mortier (71). Daarnaast inde hij gelden voor verschillende personen (72).

Na de definitieve Franse inlijving in 1794 heeft hij een tijd lang als notaris doorgewerkt. Eénmaal, op 14 februari 1795, dateerde hij een akte volgens de republikeinse kalender, daarna bleef hij de oude datering gebruiken. Soms verschenen er 'burgers', *citoyens*, de gangbare revolutionaire betiteling der comparanten om de gelijkheid te benadrukken. Zijn gearchiveerde protocol eindigt met een Franstalig repertorium (73), een handig hulpmiddel voor onderzoekers.

De Fransen wilden het aantal notarissen sterk reduceren. Ze maakten daartoe een selectie uit de bestaande notarissen. Er zijn redenen om aan te nemen dat Ernon geprobeerd heeft om daarbij te zijn en dat hij daartoe ook de eed tegen het koningschap heeft afgelegd (74). Maar dat was vergeefs. Hij is niet tot notaris nieuwe stijl gekozen. Wel bleef hij procureur binnen het nieuwe stelsel (75). Vanaf 18 november 1794 was hij in het dorp burgemeester (76). Dat heeft geduurd tot 30 januari 1803, toen hij uit zijn ambt werd ontheven omdat hij maatregelen tegen het stoken van jenever saboteerde (77).

Over zijn bezigheden na 1803 is niet veel bekend. In verschillende aktes opgemaakt door notaris P. Philippin tussen 1805 en 1807 noemde H.A. Ernon zich *rentier* en *ancien notaire* (78). Dat zijn materiële omstandigheden niet slecht waren blijkt uit de belastingaanslag van jaar XIII (1805), waarbij hij op de zesde plaats staat van de meest betalende burgers van 's-Gravenvoeren (79).

Wie de volgende eigenaar werd van de molen en wanneer dat gebeurde is nog onbekend. De molen werd na Ernons dood bewoond door zijn oudste dochter Maria Christina Ernon. Daar overleden ook haar beide echtgenoten, beiden als molenaar: in 1807 Peter Thijwissen en in 1833 Benedictus Denis, zoon van wijlen de collega notaris Denis. Zijn tweede dochter, Marie Gertrude Ernon was in 1797 in Sint-Martens-Voeren getrouwd met de textielfabrikant Simon Joseph Coopman. Deze verhuisde rond 1806 met haar en hun drie zoons vanuit Sint-Martens-Voeren naar Verviers (80).

H.A. Ernon overleed op 12 juli 1812. Zijn zwager Toussaint Vielvoije ging naar het gemeentehuis om aangifte te doen. Wegens familieverwantschap liet burgemeester Corneil Augustin Denis de overlijdensakte opmaken door een plaatsvervangend ambtenaar. Deze noteerde als zijn beroep 'cultivateur', zonder enige verwijzing naar zijn vele openbare functies in het verleden.

Als sterfhuis noteerde de ambtenaar huis nr. 51. Welk huis was dat? Uit de latere bevolkingslijsten (81)valt af te leiden dat het huis met dat nummer ergens in het Jolisstraatje lag, waar de

De Schoppemer molen, het huidige Meulenberg:

familie enkele huizen bezat. Zijn dochter Ernon-Coopman, die in Verviers woonde, was op enig moment eigenaar geworden van het stockhuis van Cornelis Heijnen, op de hoek van Jolette, dat bij de partage in 1794 aan Ernon was toebedeeld. Zijn andere dochter Ernon, weduwe Thijwissen, die op de molen woonde, was sinds juni 1805 eigenaar van het huis daartegenover. En de eerstgenoemde dochter Ernon-Coopman bezat toen ook al het huis noordelijk daarvan. Het is vrijwel zeker dat Hendrik Alexander Ernon in 1812 in het voormalige woonhuis van Cornelis Heijnen is overleden.

Wordt vervolgd.

Bronnen en voetnoten

Afkortingen:

RHCL: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht
L.v.O.: Landen van Overmaas
RAH: Rijksarchief Hasselt
RAL: Rijksarchief Luik
RAB: Rijksarchief Brussel

*In dit artikel, ook in de voetnoten, is de schrijfwijze van namen behouden zoals ze in de oorspronkelijke tekst stond. In de 18e eeuw was het bijvoorbeeld gebruikelijk om **ij** te schrijven, waar nu (in het Frans) **y** wordt geschreven.*

1. De naam wordt op verschillende manieren geschreven: Waelpot(s), Walpots, Walpott e.a.; gemakshalve wordt in dit artikel de schrijfwijze ***Walpot*** gebezigd. De herkomst van de familie Walpot staat uitgebreid beschreven in **Patelski**, *Limburgse verwantschappen* (2012) p. 249 vv. Goswinus werd op 8 november 1645 in 's-Gravenvoeren gedoopt als zoon van Jan Walpot (1612-1666) en Anna Goesens (1617-1687).

2. De schout was het hoofd van de schepenbank en daarmee hoofd van het dagelijks bestuur en van het bestuurs- en rechtscollege. Hij werd aangesteld door de heer van de heerlijkheid en fungeerde min of meer als zijn plaatsvervanger.

3. RHCL, L.v.O. 01.075 inv. nr.: 20093: de schout Jan Walpot kreeg op 15 juni 1662 van Arnold de Lamargelle commissie voor (ook) het ambt van griffier van de schepenbank en op 18 februari 1664 mocht zijn zoon Hendrick het ambt overnemen. Overigens waren er soms meerdere griffiers tegelijkertijd operationeel. In 1655 werd Willem Frambach als griffier van de schepenbank genoemd naast de griffier Allard Linot.

4. RHCL, L.v.O. 01.075 inv. nr.: 20093 Losse folia. Hierbij bevindt zich ook een verklaring waarin Willem Frambach, dan schepen van hoofdbank, het recht gekregen heeft om de griffier Alard Linoth op te volgen. Frambach opereerde al sinds 1649 als plaatsvervangend griffier. Linoth stierf in 1662. In 1667 kreeg Goswinus Walpot deze functie.

5. De naam is afgeleid van het geslacht Van Gulpen die lange tijd eigenaar was van deze hof. Deze laathof wordt ook wel de laathof Van den Borg genoemd. De archieven van deze hof zijn te vinden in het RAH inventarisnummer 1513.

6. Er is geen aanstellingsakte gevonden. J.A. Walpot noteert regelmatig bij zijn ondertekening dat hij griffier is van de hoofdbank. Bij de benoeming van zijn opvolger Willem Petermans, door F.W. van Colijn en zijn vrouw J. van Hoensbroeck d'Oost in 1729, staat ook expliciet vermeld dat deze de griffier J.A. Walpot opvolgde.

7. RAH, Laethof van heere Gulpen alias van de Borgh te 's-Gravenvoeren, 1513 Boek 3; het boek begint met het handschrift van Goswinus Walpot en gaat over in het handschrift van Jan Anton Walpot.

8. *Liste des notaires admis par le conseil de Brabant depuis l'année 1582 jusqu'à l'année 1795*. In: Inventaire des archives de la Belgique, publiés par ordre du gouvernement, sous la direction de M. Gachard, archiviste générale du royaume Bruxelles 1862; imp. F. Hayez. Hierin staat dat de toelating op 22 september 1704 was. Die datum schreef de kanselier ook op zijn aanvraagbrief. In het archief van de Kanselarij van Brabant staat echter 22 november 1704: RAB Admission des notaires, toelatingsnummer 113.

9. **Huygens, J.B.J.**, Brussel 1745, *Notarius Belgicus, oft Ampt der Notarissen verdeelt in theorie ende praktyque*. Hierin staan de toelatingseisen beschreven.

10. **Gehlen, Prof. Mr. A. Fl.**, 2005, *Het notariaat in de Lage Landen, Stichting ter bevordering van de notariële wetenschap*: 21 vv.

11. Hij was immers een zoon van de substituut stadhouder van de leenheer van het college der jezuïeten in Maastricht (plaatsvervanger van de rector van het college).

12. RAB, Raad van Brabant, archief van de Kanselarij van Brabant, inv. nr. 99.

13. Ferdinand Duijsters, geboren rond 1629, was een zoon van Nicolaes Duijsters, secretaris van Maastricht en van de leenzaal van Kuringen, getrouwd met Elisabeth Thisius, dochter van de burgemeester Leonard Thisius. Ferdinand, die bezit had in Cauwbergh, trouwde in 1670 met Maria Margareta, dochter van Jacob Moreau, griffier en burgemeester van Herve, die veel bezit had in 's-Gravenvoeren, waaronder enkele huizen aan de Pley.

14. RHCL, huwelijksregister parochie Sint-Catharina Maastricht: 1706, 17 augustus.

15. RHCL, doopregister Sint-Catharina Maastricht: Agnes Veugen, gedoopt op 11 augustus 1707.; Jan Hubert Veugen, gedoopt op 21 september 1709 Mstr. St. Cath.; hij overleed als jezuïet op 11 december 1779 te Groningen: **Audenaert, W.**, Leuven-Heverlee 2000, *Prosopographia Iesuitica Belgica Antiqua (PIBA). A biographical dictionary of the Jesuits in the Low Countries 1542-1773, deel II*: 401.

16. Maria Margareta Walpot trouwde met Jan Hendrik Houssart die stadhouder in Middelburg werd. Ida Catharina Walpot trouwde in 1742 in de Sint-Janskerk te Maastricht met de luitenant Dirk Bonhomme uit Doornik.

17. Jan Hendrick Walpot, gedoopt in 's-Gravenvoeren op 7 oktober 1703, zoon van Jan Godfried Walpot en Catharina Lehaen (Haenen), kleinzoon van Hendrik Walpot en Anna Perbooms, achterkleinzoon van Jan Walpot en Anna Goesens.

18. RAB, Raad van Brabant, Archief van Kanselarij van Brabant, inv. nr. 101. Verzoekschrift van Jan Hendrik Walpot aan de kanselier van Brabant, waarin hij verzocht om toela-

ting tot het vak. Hij gaf daarbij aan zijn praktijkopleiding gedurende drie jaar gedaan te hebben bij procureur-notaris Vaessen in het land van Dalhem. Mogelijk was dat Willem Bartholomeus Vaessen te Eijsden.

19. In het in die tijd gangbare handboek: *Notarius Belgicus* van **J.B.J. Huygens** (paragraaf 2: wie notaris wezen mag), is de gehanteerde minimale leeftijdseis 25 jaar. Het valt op dat bij de in dit artikel genoemde notarissen de beide Walpots, Cornelis Heijnen en Peter Roijen niet aan deze leeftijdseis hebben beantwoord.

20. Uit het overlijdensregister van 's-Gravenvoeren, waar pastoor A.H. Dafnaij om niet duidelijke reden de voornamen anders noteert: 1737 (11) Joannes Franciscus Walpot. Anno Domini 1737 die 6 maij obiit Joannes Franciscus Walpot iuvenis praetor in Noorbeeck, scabinus in Foro comitis et Sti Martini, rite munitus sacramentis penitentiae et eucharistiae, obiit ex hydroposi.

21. RAH, notariële minuten Cornelis Heijnen, inv. nr. 2219 akte nr. 9 jaar 1751 waarin de erven Jan Rigals dat aandeel vergeefs probeerden terug te kopen van de erven J.H. Walpot.

22. Halverwege de bocht van de straat toont de Ferrariskaart aan de noordkant het stockhuis van zijn vader, de schepen Jan Walpot getrouwd met Catharina Lehaen. Bij de wettelijk verplichte opgaven van het bezit in 1770 was het in het eigendom van zijn broer Willem Walpot en werd perceel nummer 67 (35).

23. De betreffende functionarissen werden in officiële stukken steeds aangeduid met hun functie. Men sprak bij voorbeeld van de griffier Heijnen, zelden van de notaris Heijnen, tenzij hij expliciet als zodanig optrad. Ook de collega notarissen deden dit. Bij de kerkelijke aktes valt het op dat bij de notarissen, die altijd meerdere functies hadden, de functie 'notaris' vaak niet werd genoemd en wanneer wel, dan als laatste. Mogelijk had de titel minder prestige.

24. In dit verband: pastoor Dafnaij beschrijft in zijn bekende notitieboek deze plek als hij de route van de processie aangeeft op Sint Marcusdag: '….men gaet onder aen Walpots door het doorp, naer Kukenberg op….'.

25. Lambert Lousberghs, gedoopt op 26 april 1672 in Mheer, zoon van Christiaen Lousberghs en Elisabeth Caenen. Lambert trouwde met Maria Lucassen, gedoopt op 2 februari 1658 in S-int-Geertruid, dochter van Cornelis Lucassen en Joanna Walpot die op haar beurt dochter was van de griffier Jan Walpot gehuwd met Anna Goessens. Zie verderop in dit artikel.

26. RAB, Raad van Brabant, archief van de kanselarij van Brabant, inv. nr. 104 (1736-1740). Cornelis Heijnen voldeed niet aan de leeftijdseis van 25 jaar, maar werd toch toegelaten tot het ambt. Het zelfde gebeurde bij zijn schoonzoon en leerling J.W. Denis, die al op zijn 22ste werd toegelaten.

27. RAH, notariële minuten Cornelis Heijnen; inv. nr. 2216 jaar 1745 akte 18; hierbij werd de nog minderjarige neef Pieter Huijnen, zoon van Joanna Heijnen, eigenaar van het stockhuis, maar Cornelis kocht het meteen aansluitend van diens momboirs.

28. Het begrip 'stockhuijs' werd vaak gebruikt in18e-eeuwse partages en betekent zoveel als 'stamhuis', wat doet vermoeden dat het langer in de familie was dan het 'ouderlijk huis'.

29. RAH, notariële minuten Corn. Heijnen, inv. nr. 2216, akte nr. 51 jaar 1745; In maart 1746 verhuurde hij zijn wit geschilderd en geglaasde huis, gelegen [verder] onder in het dorp tussen Hendrick Thijwissen en Jan Theelen, aan Willem Smeets voor 20 gulden per jaar.

30. De buren Hendrick Heijnen, later Willem Vandebergh, Jan Lousberghs; zijn knecht Jan Purnot, zijn dochters Maria Gertrude Heijnen en later Maria Heijnen die met haar man Gilis Claesens in Mesch woonde maar die, na de dood van zijn tweede vrouw Barbara Pieters in 1780, met haar getuigende kinderen een van haar vaders huizen aan het Jolettestraetje had gehuurd, welke huur Cornelis in 1787 om onduidelijke reden opzegde.

31. De oppermomboirs van de kerk inden en beheerden de financiën van de kerk en maakten daarvan ook periodiek verslag. De kerkmomboirs waren belast met het onderhoud van de kerk. (Voor zover af te leiden uit de notariële teksten.)

32. RHCL, 01.075 L.v.O. inv. nr. 20094. Hij maakte deel uit van de 'policie' (≈ gemeentebestuur) in het kader van het nieuwe gemeentereglement van 1742; op 9 mei 1742 heeft hij tijdens het voogtgeding samen met de griffier H.A. Ernon senior, Jan Belboom en Gilis Claesens, de eed afgelegd als lid van de policie in handen van de officier.

33. Hij was voogd van o.a. de weeskinderen Fieke en Marieke van Hendrick Heijnen en Cornelia Lehaen. Hij regelde in 1778 de financiën van Lambertus en Paulus Lousberchs, theologiestudenten en minderjarige wezen van Christian Lambert Lousberchs, griffier van Mheer, getrouwd met Maria Agnes Aussems. (1778 akte 4 en 162). Zij waren kleinkinderen van de notaris Lambert Lousberchs. Verder nam hij gelden in ontvangst voor pastoor Adriaan van Duijn, voor wie hij van 1767-1774, de laatste jaren van het proces tegen de jezuïeten van Maastricht, ook enige administratie voerde: (1780 akte 23). Hij beheerde de financiën van Wijnand Hanssen, weeskind van de in 1765 in Mheer overleden Jan Hanssen e.v. Jenne Brouwers (1786 akte 59; 1789 akte 92). Hij voerde onbezoldigd het bewind voor de imbeciele Joannes Schillinx (brief z.d. in 1790 aan de schepenbank).

34. RAH, notariële minuten jaar 1767 (95). Voor de heer J.J. Fabrij, burgemeester van Luik en zijn moeder maakte hij jaarlijks een overzicht van de ontvangen betalingen. Ook was hij ontvanger voor Helena Smeets, weduwe Jan Lebens, die veel obligaties had uitstaan.

35. RAH, notaris Cornelis Heijnen, jaar 1771 (215), 1777 (98) en 1778 (28 april). De erven de Marres in Luik hadden een huis aan de Pley, noordelijk naast de herberg 'de Croon', dat ze verhuurden aan o.a. de *gardes du comptoir* Bernard Bouhon en zijn vrouw Margarita Kevers, Dionisius Gerard en zijn vrouw Godfroid respectievelijk de *garde* Marechal. Daarnaast hadden ze er nog 18 roeden land. Dat beheerde Cornelis Heijnen voor hen.

36. RAH, notaris Cornelis Heijnen, jaar 1783 akte 61. Hij stelde in 1783 een pachtcontract op voor de ex-jezuïeten-

hoeve, dat vrijwel overeenkwam met dat van de jezuïeten. Opvallende verschillen waren dat de tiendeschuur niet werd verhuurd, dat een deel van de hof gebruikt moest worden als opslag voor het bouwmateriaal voor de nieuwe kerk, en dat er vanaf nu een strikt rookverbod heerste op de hele hoeve.

37. RAL, *Comité du dénombrement et du cadastre de Limbourg*. D: *Dossiers cadastraux par communauté locale nr. 641 Fouron-le-Comte*, Litt. L : *Lijste en specificatie van alle die dewelcke doen eenige commerschap, handel ofte stiel binnen de bancke van Sgraeven Voure…..etc.*

38. De tekst van deze eed luidde: 'Je déclare que je suis sincèrement et invariablement attaché à la liberté et à la république française et que je voue une haine éternelle à la tyrannie et à la royauté'.

39. RAH, notaris H.A. Ernon toegangsnummer 730 inv. nummer 2252 jaar 1794 akte 88.

40. RAH, notaris Cornelis Heijnen, jaar 1676 acte 84. Het is niet bekend waarom zij niet deelnam aan de partage. Zeker is dat ze nog leefde. Ze stierf op 5 december 1815 in 's-Gravenvoeren. Ook is de akte niet gevonden waarin de financiële afwikkeling met het klooster bij intrede werd geregeld. Een nicht van haar, Catherine Smeets, zat ook in dat klooster en voor haar betaalde haar vader jaarlijks 24 gulden.

41. Zie d'r Koeënwoof 39-2018: *De jezuïeten van 's-Gravenvoeren, deel 2*: 59; aanvullend: Joannes Heijnen overleed op 6 juli 1796 te Amstel (tegenwoordig Amstelveen) bij Amsterdam; (RAL, notaris Philippin, 1803 akte 305. resp. Noord Hollands Archief, DTB Nieuwer Amstel).

42. RAH, notariële minuten H.A. Ernon toegangsnummer 730 inv. nummer 2253 jaar 1795 akte 4, waarin Maria Ida het 'kleine huis' van haar overleden vader huurt, nu in het bezit van haar zus. Marie Ida was met haar man vanuit Berg en Terblijt naar Luik verhuisd en mogelijk wegens de verandering van het regime daar weer weggegaan. Later ging het echtpaar weer terug naar Berg en Terblijt.

43. RAH, Volkstellingen 's-Gravenvoeren toegangsnummer 1048 inv. nrs. 33, 38 en 39. Waarschijnlijk woonde ze toen in het huis noordelijk naast dat wat ze van haar vader van Cornelis Heijnen had geërfd, namelijk dat van Marie Heijnen, dochter van Hendrik Heijnen en Cornelia Lehaen, dat ze eerder verworven had.

44. Enkele voorbeelden: In 1743 stelde hij een akte op waarbij zijn moeder afzag van het vruchtgebruik dat zij als weduwe had van de goederen van de overleden bierbrouwer Hendrick Heijnen. Deze renunciatie maakte een partage mogelijk. Vervolgens ruilde hij zijn lot met dat van de momboirs van zijn minderjarige neef en medecompartant, waardoor hij in het bezit kwam van het ouderlijk huis.(RAH notariële minuten Cornelis Heijnen, inv. nr. 2215 akte 17, 18 en 20); ook passeerden er regelmatig aktes van zijn neven en nichten, en van zijn schoonbroers Hendrick Claesens, slager en herbergier in de Swaen, de bierbrouwer Gillis Claesens, de schepen Gasparus Smeets, Pieter Huijnen en hun kinderen. Tenslotte maakte hij testamenten voor familieleden.

45. Ventôsewet Afdeling II Art. 8; Art. 10 geeft aan wie niet mogen optreden als getuigen.

46. **Huygens, J.B.J.**, 1745, *Notarius Belgicus, oft Ampt der notarissen*.

47. **Janssen Albert-Eduard**, z.d. *Livre de raison de la famille Janssen de Mouland*. De schrijver merkte hetzelfde op bij notaris Gerard Janssen (p. 116). Ook zijn schoonzonen H.A. Ernon en J.W. Denis lieten aktes passeren voor bloedverwanten. Over hen volgt later meer.

48. Maria Gertrudis Pullinx, gedoopt 17 augustus 1702 in Mheer, dochter van de schepen Peter Pullinx en Catharina Lousbergh, een halfzus van notaris Lambert Lousberghs junior.

49. RHCL, L.v.O. 01.075 inv. nr. 3290 schepenbank Mheer, pag. 43. Op 20 januari 1753 noemt Hans Willem Denis zich al 'burger tot 's-Gravenvoeren'. De vader van Hans Willem, Jan Peter Denis, was op 5 maart 1721 als 'Villicus ex febri ardenti' overleden op ter Horst (notitie A.H. Dafnaij in de kaft van het overlijdensregister parochieboek Sint-Lambertus p. 347).

50. RAL, *Comité du dénombrement et du cadastre de Limbourg*. D: *Dossiers cadastraux par communauté locale* nr. 184 en 185 Fouron-le-Comte 1770, déclaration nummer 140: *Huijs, hoff, moeshoff, schuere, stallen en verdere bebouwing, gestaen en gelegen aen onse lieve Vrouw Capelle, reijt: opganck den verclaerder met sijnen moeshoff en huijsweijde, onderganck de landtstraet, middag sr. Joês B. Henrij. (1 groot en 6½ cleijn roeden)*. Bij de partage van de goederen van Peter Denijs en Catharina van Hoven in 1750 kreeg zoon Willem deze hoeve (RAH inv. nr. 2218 jaar 1750 akte 253).

51. RAB, Raad van Brabant, archief van de kanselarij van Brabant, inv. nr. 108.

52. RAL, *Comité du dénombrement et du cadastre de Limbourg*. D: *Dossiers cadastraux par communauté locale* nr. 184 en 185 Fouron-le-Comte, déclaration nr. 113. Lambert Walpott: *Huijs, hoff, mesthoff en verder bouwagie, in moeshof (18 cleijn roeden) gelegen onder de kercke, reigt: opganck wedw. Frederik Frederix, onderganck Jacobus Cerfonteijn, middag Peter Kevers, noorden de straet*. Uit een reeks andere aktes valt op te maken dat dit huis voorheen toebehoorde aan de schatheffer Wijnand Smeets, gehuwd met Barbara Dethier, wiens dochter Clementine als weduwe Bijkens in 1754 trouwde met Lambert Walpot, zoon van de griffier Jan Walpot en Maria Thelen. Het huis lag op de plaats waar nu het pand Pley 4 ligt. Lambert verhuurde dit pand en ging zelf met zijn kinderen vermoedelijk in Schoppem wonen, waar hij geboren was; hij stierf op 11 november 1805 in 's-Gravenvoeren, section midi.

53. **Huygens, J.B.J.,** 1745, *Notarius Belgicus, oft Ampt der Notarissen verdeelt in theorie ende praktyque*. Hierin staan de toelatingseisen beschreven; vocabulaire: procureur = pleitbezorger; gevolmachtigde.

54. Hij volgde waarschijnlijk de op 4 april 1767 overleden Christaen Lambert Lousberghs op, zoon van de griffier en notaris Lambert Lousberghs. Dit valt op te maken uit de namen genoteerd in het boek van de schepenbank van Mheer.

55. **Rensch T.J. van**, 2015, *Licht op het zonneleen Gronsveld*: 498; de functie van drossaard was in die tijd in Gronsveld

vergelijkbaar met openbaar aanklager van de schepenbank.

56. Andere opvallende doopheffers waren (1784) Jean Baptiste Cogels, de Antwerpse bankier die de Voerense goederen en rechten van de ex-jezuïeten had gekocht, (1787) A.A.J. de Loë, gravin van Merveldt, de echtgenote van de kasteelheer van Mheer, en (1790) de baron Van Mettecoven, heer van Strucht en Oost en Statenlid van Luik en Valkenburg.

57. RAL, notaire Philippin Visé 1808 akte 14.

58. RAH, boek. nr. 789: Het kerkelijk huwelijksregister van de Sint Lambertusparochie was officieel gesloten op 20 fructidor an 4 rep (6 sept. 1796). Toch ging pastoor Thijwissen door met het registreren van kerkelijke huwelijken. Dit register ligt in het RAH (boeken nr. 795, 796, 797). In de *PROCÈS-VERBAUX DU DIRECTOIRE, TOME VI : Prêtres insermentés déportés comme responsables des troubles par arrêté du Directoire du 14 brumaire an VII*: (04.11.1798) staat Thywissen (Henri) vermeld. Hieruit kan worden geconcludeerd dat hij ondergedoken was en clandestien huwelijksverbintenissen afsloot. Volgens wijlen de Voerense kunstschilder Rob Brouwers, die zich langdurig met de locale geschiedenis bezighield, las pastoor Thijwissen tijdens zijn ondergedoken periode missen in de hoeve Snauwenberg. Daar zou in een nis een altaar verborgen gestaan hebben. (Mondelinge mededeling).

59. De huisnummers veranderden bij elke bevolkingslijst en dat hoeft niet te betekenen dat ze verhuisd waren. Door de toename van het aantal huizen veranderde het nummer. Men begon te tellen onder in het dorp en dat huis kreeg het nummer 1. Marie Gertrude Denis-Jongen woonde 1819 in 49, 1822 in 48, 1824 'langs de Voer', 1826 geen nummer, 1828 'langs de Voer', en in het jaar 1834 waren ze wel verhuisd namelijk naar nummer 15.

60. Zie het artikel van Rik Palmans over Corneil Augstin Denis in dit nummer van d'r Koeënwoof.

61. **Wilden, Dr. Josef**, Ende 1939, *Caspar Thywissen, Der Mensch und sein Werk*. Henricus Christiaan Thijwissen, gedoopt 13 april 1766 in 's-Gravenvoeren, op 7 juli 1793 getrouwd met Maria Catharina Smeets, dochter van Cornelis Smeets en Anna Catharina Denis, zus van Jan Walter Denis. Zijn indrukwekkende woonhuis, dat hij naast zijn 'Kolonialwaren'-winkel bouwde op de hoek van de Körbergasse, is nog steeds te bewonderen als Büchel nr. 14 te Aken. Zijn kinderen breidden zijn bedrijf verder uit tot de huidige C. Thywissen GmbH in Neuss.

62. Thijwissen introduceerde in Aken de *Lebkuchen*, die door gebrek aan rietsuiker in de Napoleontische tijd met bietsuiker geproduceerd moesten worden. Daardoor moest het deeg op een nieuwe manier bewerkt, namelijk samengeperst worden, waarmee het principe van de *Print* geboren was.

63. Christina Dresens was op 9 oktober 1713 in de Schoppemer molen geboren als dochter van Jacobus Dresens alias Jacobs. Deze stierf in 1727 waarna moeder Anna Walpot hertrouwde met Nicolaes Henrard. Na haar huwelijk met H.A. Ernon kreeg Christina Dresens haar eerste drie kinderen in Warsage. Toen haar stiefvader Nicolaas Henrard in 1741 in de molen stierf, is zij waarschijnlijk in de molen gaan wonen, waar ze het kind van haar overleden man baarde dat ze naar hem noemde: Henricus Alexander Ernon. Christina hertrouwde met Peter Wicken, die de studie van haar twee zonen betaalde. Ze bleef met hem op de molen wonen.

64. Henri Alexandre Ernon staat ook op de lijst van schepenen in Mesch in het schepenregister dat begint in 1744. Dat kan alleen H.A. Ernon senior geweest zijn. Hij was in 1735 bij de recollecten van Visé getrouwd met Christina Dresens.

65. Gedoopt op 9 oktober 1713 in 's-Gravenvoeren, dochter van Jacobus Dresens en Anna Walpot. Jacobus was een zoon van Cornelis Dresens, getrouwd met Christina Linot. De molen was afkomstig van de griffier Allard Linot, de grootvader van Christina Linot. De naam Dresens wordt op verschillende manieren geschreven: Dre(s)sens, Drie(s)sens, Dree(s)sens etc. In dit artikel wordt omwille van de eenvormigheid de schrijfwijze Dresens gebruikt.

66. RAH, inv. nr. 2220, jaar 1753 akte 3. De voorwaarden voor dit huwelijk tussen Peter Wicken en Christina Dresens zijn vastgelegd op 2 maart 1753 door Cornelis Heijnen. Onderdeel daarvan was dat de kinderen mochten studeren, 'soo hunne inclinatie'.

67. RAB, Raad van Brabant, archief van de kanselarij van Brabant, inv. nr. 108.

68. Niet duidelijk is of deze kinderen bij de vader bleven of, zoals te doen gebruikelijk, naar familieleden gingen. Hij ging na de dood in 1782 van zijn stiefvader Peter Wicken en korte tijd later zijn moeder vrijwel zeker terug naar de molen, waarvan hij vanaf de partage in 1782 eigenaar was, want hij blijft zich in aktes 'molenaar' noemen en noemt de molen zijn woonhuis, ook na zijn tweede huwelijk met M.M. Vielvoije (akte Cornelis Heijnen 1791(37)). Maar mogelijk behield hij zijn studio aan de Pley. Daarvoor pleit een akte van 18 januari 1777 waarin hij een deel van zijn huis tijdelijk verhuurt aan Helena Smeets weduwe Lebens, die dan haar huis verbouwt tegenover de Jezuïetenhof. Ook een andere akte, van zijn collega Denis van 12 oktober 1790, pleit hiervoor. In die akte wordt aan de Pley een door het leger geconfisceerd paard gespannen voor de kar van griffier Ernon. Daar staat tegenover dat zijn oudste dochter Maria Christina en zijn tweede vrouw vaak als getuigen optraden, wat voor een instrumentatie in de molen pleit. Waarschijnlijk had hij meerdere werkplekken.

69. Enkele dagen na dit feestelijk gebeuren zat vrijwel het zelfde gezelschap weer in die kerk, maar nu om een veel minder feestelijke reden: één dag na de bruiloft stierf de oudere broer van H.A. Ernon, Cornelis Bartholomeus Ernon. Hij was schepen van Warsage, Mortier, Mesch en Noorbeek, en woonde op de Driesch. Hij was getrouwd met Catharina Joanna Claesens.

70. H.A. Ernon volgde in 1790 de overleden Henricus Delvaux op, die griffier was van zowel de rechtsprekende als de administratieve (bestuurlijke) schepenbank van 's-Gravenvoeren.

71. Het is niet bekend wanneer hij deze functie van schout heeft verworven; hij wordt vermeld vanaf 1785. De functie wordt door pastoor Thijwissen steeds als eerste genoemd bij

de registratie van de geboortes van zijn kinderen en later bij zijn tweede huwelijk; zelf noemde hij zich ook op de eerste plaats schout van Mortier. Justinus Ansay vermeldt dat hij ook griffier zou zijn geweest in Richelle.

72. RAH, notaris H.A. Ernon, jaar 1780 akte 32. Hij was receveur voor kanunnik en advocaat De Rijckel. Hij ontving gelden voor C.T. Reul, receveur van het adellijk klooster Sinnigh (1775-5); hij inde gelden voor de minderjarige Jacobus Belboom (1781-66). Hij ontving de pachtgelden voor Jan Jacob Lenaerts (1784-25).

73. Volgens de inhoudsopgave lopende vanaf 2 juni 1775 tot 23 pluviôse an 5 (11 februari 1797), maar in feite eindigt hij op 26 januari 1796.

74. **Janssen, Albert-Eduard**, z.d., *Livre de raison de la famille Janssen de Mouland, quatre siècles de notes et souvenirs (1500-1925)*: 183. Op 17 augustus 1796 schreef het bestuur van het kanton Dalhem een brief aan het bestuur van het departement van de Ourthe met het verzoek om het aantal dorpsnotarissen onveranderd te laten; in die brief wordt Ernon als notaris van *Fouron le Comte* voorgesteld.

75. RAL, notariële akten van notaris Philippin te Visé. In het protocol van 1803 ligt een akte van notaris Quirini uit Aken, waarin H.A. Ernon, voormalig schout van Mortier, op 11 november 1803 door M.F.A. Ernon uit Aken wordt gemachtigd om als procureur voor haar op te treden om achterstallige schulden te innen.

76. **Buchet H.**, 1949, *Onder Frans Bewind 1792-1814. De Rechterlijke en Administratieve organisatie van de Landen van Overmaas.* In: Band-Heem-Overmaas, jaarboek jg. 9 nr. 5-6, 1965; Bron : *Documents inédits d'histoire Limbourgeoise. L'organisation judiciaire et administrative des pays de Limbourg, Dalhem, Fauquemont et Rolduc après la conquête française de l'an III (1794)*. Uitg. L. Gason, Verviers.

77. Mémorial administratif du département de l'Ourthe, tome III an 11 (Desoer, Liège) pag. 452: Paris, le 4 pluviôse an 11: '… loin de surveiller dans sa commune les fabrications d'eau de vie de grains faites en contravention et de les dénoncer à l'autorité, les a favorisées, n'apposant sur les alambics et serpentins que des celles mobiles, susceptibles, suivant le cas, d'en être déplacés ou d'y être remis, pour empêcher la fraude d'être découverte...'

78. RAL, notariële minuten P.U. Philippin, inv. nr. 1112 jaar 1805 akte 239. Aan deze akte is bijlage toegevoegd van een constitutie van H.A. Ernon door Cornelis Vielvoije, dragonder in Amiens, waarin Ernon 'proprietaire' wordt genoemd. In deze akte wordt het huis van zijn overleden zwager Theodoor Vievoije (schoonzoon van Gaspar Thijwissen) openbaar verkocht en toegewezen aan Peter Thijwissen, de eerste echtgenoot van Ernons dochter Marie Christine, die op de Schoppemer molen woonde.

79. RAH, toegang 1048 nr. 79, contributions foncieres an XIII, waarin hij slechts overtroffen wordt door Wijnand Walpot, J.B. Demonix van Snauwenberg, Bonhomme van Ottegroeven, de Hoen van Libeek en Deschiervel van Altenbroek. Op nummer 7 staan de erven J.W. Denis, die blijkbaar de erfenis nog niet verdeeld hadden.

80. Marie Gertrude Ernon trouwde na de dood van Simon Coopman in Verviers met Jacques Joseph Vieutems. Ze stierf in Verviers op 11 oktober 1838 in het huis van haar zoon Henri Napoleon Coopman gelegen aan La Batte nr. 1389. Ze werd 60 jaar, 1 maand en 26 dagen oud, aldus de overlijdensakte nr. 446.

81. RAH, toegangsnummer 1048 inv. nr. 38: *Tableau de la population de 1819 et 1820* waarin van het hele dorp de gezinsleden staan vermeld met leeftijd en soms beroep, inclusief het nummer van het huis waarin ze woonden.

82. RAL, notariële minuten P.U. Philippin te Visé, inv. nr. 1112 jaar 1804-1805 (an 13) akte 213, waarin Simon Coopman e.v. M. Gertrude Ernon op 20 mei 1805 het huis van de weduwe Gaspar Thijwissen koopt, dat noordelijk van het huis van Cornelis Heijnen lag. Uit die akte blijkt dat hij het huis van Cornelis Heijnen al bezat. Uit een andere akte van dat jaar, nr. 239, blijkt dat op 19 juni 1805 Simon Coopman ook eigenaar is van het andere huis van Cornelis Heijnen, gelegen aan de overkant van het Jolisstraatje.

De buren van Cornelis Heijnen aan de Jolette, op de Ferrariskaart (omstreeks 1775):

55: Maria Heijnen, weeskind
56: Gasparus Smeets, schepen
58: Anna Gilissen, weduwe Laurens Wels
63: Mathijs Stenebrugge
64: Jasper Thijwissen, zetbaas van herberg 'de Croon'
65: Cornelis Heijnen, griffier
66: Peter Rijgals
67: Willem Walpot
72: Gilis Haenen, bierbrouwer
78: Elisabeth Hanssen, weduwe Gaspar Smeets
79: Ida Bonjean-Risac
80: Gerard Steens
86: Jan Heijnen senior

De huizen van Goswinus en Jan Anton Walpot

Hub Smeets

Van de meeste personen die leefden in het verre verleden kennen we alleen de naam. Van een enkeling is in hun tijd misschien een portret gemaakt en wellicht hangt dat nog ergens maar is niet bekend wie het is. Hun graven zijn meestal verdwenen. Wat wel vaak bewaard is gebleven is hun woonplaats, soms zelfs hun straat en heel af en toe is hun huis nog min of meer intact.

Het achterhalen van de ligging der huizen die de mensen in de 17e en 18e eeuw bewoonden is niet eenvoudig, zeker als die huizen niet meer bestaan, zoals het geval is met de huizen van de griffiers Walpot. Toch is het mogelijk om, met behulp van diverse documenten en aktes met beschrijving der reijgenoten (1), gecombineerd met genealogische gegevens, te reconstrueren waar ze zeer waarschijnlijk hebben gewoond.

Nadat Jan Anton Walpot in 1701 in Brussel werd toegelaten om het vak van notaris uit te voeren, woonde hij nog bij zijn vader, de griffier Goswinus Walpot. Deze woonde met zijn acht kinderen in de straat die nu Jolette heet. Het huis van dit gezin lag aan de westkant van de straat, vlak bij of aan de Voer. De vrouw van Goswinus was Margareta Ruijters, een dochter van Benedictus Ruijters, zoon van Jan Ruijterjan en Margareta Jollet; waarschijnlijk was dit huis voorheen het huis van haar grootvader Jan Ruijterjan. Goswinus bleef in dit huis tot aan zijn dood in 1731.

Zoon Jan Anton Walpot was 35 toen hij in 1715 in 's-Gravenvoeren trouwde met Ida Duijsters uit Maastricht. Ida was een dochter van jonker Ferdinand Duijsters (2). Die woonde op het landgoed Cauwenbergh bij Lanaken en was getrouwd met Maria Margareta Moreau, dochter van Jacobus Moreau, de burgemeester van Herve (3).

Jacob Moreau bezat in 's-Gravenvoeren veel grond en enkele huizen waaronder twee geschakelde huizen aan de Pley (4), op de plaats waar nu hotel Blanckthys staat.

Deze twee wit gekalkte vakwerkhuizen hadden twee bouwlagen en een kelder; één huis was ouder en het andere was later aan de westzijde aangebouwd. Er waren een tuin, twee kleine stallen, een bakoven en een graanzolder; het oude huis grensde westelijk aan de straat, het nieuwe aan een tuin die grensde aan de Jezuïetenhoeven (5).

Ida Duijsters was getrouwd met Hubert Veugen, met wie ze twee kinderen had: Agnes en Jan Hubert Veugen; waarschijnlijk is ze na de dood van haar man in 1709 in Voeren gaan wonen.

Een zus van Ida, Anna Maria Johanna Duijsters, was in 1703 getrouwd met Frederik Fischer (6), luitenant van de bekende generaal en latere gouverneur Daniël van Dopff. Ze had toen al een dochter met deze Frederik: Eleonora Fischer. Het echtpaar woonde aan de Grote Gracht in Maastricht, in het huis naast dat van Graaf Tilly. Dit huwelijk bleek echter een tegenvaller, want Frederik ging zich te buiten aan drank en braspartijen en op enig moment, na dood of echtscheiding, woonde Anna Maria Johanna Duijsters in 's-Gravenvoeren, met haar dochter en nog twee kinderen (7), een zekere Theodoor Fischer en een meisje, waarschijnlijk een dochter van Frederik uit een vorig huwelijk.

Deze twee Maastrichtse dames Duijsters woonden in 1715 samen met hun moeder Marie Margarite Moreau (8) in de beide huizen aan de Pley in 's-Gravenvoeren. Hier resideerde nu ook de griffier-notaris Jan Anton Walpot. Het echtpaar Jan Anton Walpot en Ida Duijsters, die al twee kinderen had, kreeg er nog vier kinderen, waarvan twee dochters in leven bleven. Naast zijn inkomen uit zijn werk kwam er ook nog geld van een verhuurd huis in Maastricht (9) en van verpachte landerijen. Er heerste dus bepaald geen armoede. Natuurlijk was dit geen Grote Gracht in Maastricht maar het moet een idyllisch plekje zijn geweest, met een riviertje voor de deur, bruggetje erover, om de hoek een wit kerkje achter een kerkhofje, toen nog niet ommuurd, en met grote bomen waaronder regelmatig de postkoets verscheen vol nieuwtjes en misschien

De Pley nu: op de plaats van de kruidenierswinkel rechts was herberg 'de Croon':

interessante mensen. Op de ene hoek de taverne de Croon en op de andere de herberg de Posthoorn, met als buren links de vlijtige paters en rechts Hendrik Delvaux en zijn jonge vrouw Ida Wijnants (10), maar vooral… overal kinderen, heel veel kinderen.

Helaas werd zus Anna Maria Johanna Duijsters ziek en overleed na een langdurig ziekbed in 1722 (11). In 1726 stierf ook moeder Marie Margarite Moreau. Misschien was er geen samenhang met deze gebeurtenissen, maar rond die tijd (12) is het echtpaar Jan Anton Walpot en Ida Duijsters uit 's-Gravenvoeren weggegaan en in Maastricht gaan wonen. Niet veel later, in 1729, stierf daar ook Jan Anton Walpot. Hij werd er begraven in het klooster der Bogaerden (13).

Wat is daarna met deze huizen gebeurd?

Het huis van Goswinus Walpot aan de Jolette is na diens dood in 1731 verdeeld (14), waarbij schoonzoon Pierre Lejeune één deel en dochter Cornelia Walpott het andere deel kreeg. Of deze deling geëffectueerd is valt te betwijfelen, want Pierre Lejeune woonde vanaf 1726 gehuurd in een huis in de huidige Bovenstraat en vernieuwde die huur in 1733 (15). Lejeune verkocht in 1743 een huis van dat formaat aan Jolette aan de schepen Caspar Smeets (16). Daarna wordt het onduidelijk. Goswinus' huis, of de bouwplaats, is uiteindelijk geïntegreerd in het huis en stallingen van notaris Cornelis Heijnen, die eigenaar werd van deze panden aan de Voerzijde van Jolette.

Jan Anton Walpot verhuurde zijn huis (17) aan de Pley in 1727 aan Henri Stefné, koninklijke ontvanger der belastingen, en daarbij reserveerde hij een *pied à terre* in het huis voor zichzelf en zijn familie (18). Het is niet duidelijk hoe lang Stefné en zijn vrouw er zijn blijven wonen. In 1735, bij een epidemie van dysenterie, stierf zijn vrouw in 's-Gravenvoeren; daarna zijn er geen gegevens meer over hem.

In 1733 verhuurde Agnes Veugen, de stiefdochter van de nu wijlen Jan Anton Walpot, een deel van het huis aan een man met een twijfelachtige reputatie, Frans de Gathoije (19). Deze Gathoije was getrouwd met Anna Joanna Margareta de Bonhomme de Rijckelt. Het echtpaar kreeg er zes kinderen. Frans Gathoije werd kapitein van de infanterie en commandant van een eigen vrije compagnie ten dienste van de koningin van Hongarije (20). Zijn compagnie zal regelmatig op de Pley present zijn geweest.

In verband met wanbetaling werd de huur van Gathoije in maart 1746 opgezegd (21). Even later werd het oude deel van het huis afgebroken en werden de sloopma-terialen verkocht (22).

In 1735 op 8 februari trouwde Agnes Veugen in Maastricht met Jean Baptiste Henrij, de nieuwe ontvanger der koninklijke belastingen in 's-Gravenvoeren. Ze ging met hem in het huis van haar stiefvader aan de Pley wonen, waar ze vier kinderen met hem kreeg (23). Ze woonde daar waarschijnlijk in het niet verhuurde deel van het huis.

Belastinginners veranderen regelmatig van woonplaats en zo gebeurde ook met Jan Baptiste Henrij en zijn gezin. Zij gingen naar Namen en later naar 's-Hertogenrade. Op 19 mei 1749 verhuurden ze hun huis aan de noordkant van de Pley aan Jan Michael Vossen, de keizerlijke posthouder (24) van het dorp; niet veel later (25) werd het verhuurd aan Cornelis Vielvoije, die aan de zuidkant van de Pley woonde, waar nu Vossen ging wonen.

Deze wisseling van woning ging als volgt: Vossen trouwde in 1749 met Catharina Monceau (Monsa), de 17-jarige stiefdochter van Cornelis Vievoije. Haar echte vader was wijlen de biertapper-veehandelaar Jan Monceau die getrouwd was met Margarita Claesens, dochter van Jan Claesens van de Swaen. Na de dood van Jean Monceau was zij hertrouwd met Cornelis Vielvoije, zoon van de molenaar Toussaint Vielvoije.

Deze Cornelis Vievoije woonde sinds 1746 gehuurd in het huis van zijn stiefkinderen Monceau, want hun ouders waren inmiddels allebei gestorven. Het huis lag aan de zuidkant van de Pley op de westelijke hoek Mellekesput (nu Mennekesput) en Pley. Het huis droeg de naam 'het Wit Peerd' (26). Na het huwelijk is de posthouder Michiel Vossen in dat huis gaan wonen en trok Cornelis Vielvoije in het huis van J.B. Henrij.

Het Wit Peerd werd eigendom van Vossen (28) en kreeg de functie van postkantoor. Deze bestemming behield het tot 1785. Toen vertrok Vossen naar Battice bij Herve. Het huis

Op de hoek (het witte huis met grijs, voorheen kruideniers-winkel Pleyers) lag toentertijd 'het Wit Peerd'.

werd verhuurd aan Marie Barbe Ernon en haar man Dechene. Drie jaar later werd het verhuurd aan de schepen J.H. Cerfonteijn die er een winkel van maakte (29). In 1795, in de Franse tijd, werd het huis verhuurd aan Everard Tap, getrouwd met Clementine Weckmans, beiden burgers van Maastricht (30).

Het huurcontract dat Cornelis Vielvoije in 1750 met de erfgenaam van het huis van J.A. Walpot afsloot, bevatte de clausule dat hij naast het huis zelf iets mocht bouwen, op voorwaarde dat hij het weer zou slopen bij vertrek. Hij realiseerde deze aanbouw en voerde in het pand een herberg, zoals blijkt uit de opgaven in 1770 van het bezit t.b.v. het te vormen kadaster. Hierbij werd ook vermeld dat hij er de grootste brandewijn-distilleerderij van het dorp had (31).

In 1781 stierf de eigenaar J.B. Henrij in 's-Hertogenrade en in 1789 verkochten zijn erfgenamen zijn hele bezit in het openbaar (32). De weduwe Cornelis Vielvoije woonde toen nog in het huis aan de Pley en stelde als voorwaarde dat ze bij verkoop haar aanbouw mocht afbreken en de materialen mocht verkopen. Het huis werd ingesteld op 3.000 gulden. Of het toen is verkocht en aan wie wordt in de akte niet vermeld. Ook is nog onduidelijk of het aangebouwde deel werd afgebroken en of het pand de functie van herberg bleef houden. Dat moet nog verder worden onderzocht. Zeker is dat het pand anno 2019 wederom een soort herberg is: het Gasthof Blankthys (33).

Bronnen en voetnoten

1. Reijgenoten: Belendende percelen, waarvan de ligging doorgaans werd aangeduid als 'ter sonnen opganck, ter sonnen onderganck, noord en zuid'. Soms werd ook de naam van de straat aangeduid.

2. Ferdinand Duijsters was een zoon van Nicolaas Duijsters, secretaris van Maastricht en van de leenzaal van Küringen. Nicolaas was getrouwd met Elisabeth Thisius, dochter van Leonard, burgemeester van Maastricht.

3. RHCL, Landen van Overmaas 01.075 inv. nr.: 20095: Jacob Moreau, echtgenoot van Maria Slins, gaf in 1656 voor de hoofdbank van 's-Gravenvoeren aan burgemeester van Herve te zijn, maar te wonen in 's-Gravenvoeren.

4. Op deze plaats aan de Pley, waar het woonhuis van Jacob Moreau stond, zou heel vroeger het oude panhuis van Jaspar van Voeren hebben gestaan, aldus een notitie van de jezuïeten: RHCL 14.D022 Klooster der Jezuïeten te Maastricht; inv. nr. 27: Bescrijvinghe der leengoederen bestaende uijt huijsplaetsen ende graesplaetsen.

5. Af te leiden uit beschrijvingen in huurcontracten en uit akte van verkoop van het sloopmateriaal van het 'oude' huis op 22 juni 1746 door notaris Cornelis Heijnen.

6. Daniël Wolff baron van Dopff (Hanau, 10 januari 1650 – Maastricht, 15 april 1718) was een vooraanstaand militair in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Hij was onder andere generaal van de cavalerie van de Staatse troepen en later commandant en gouverneur van de vesting Maastricht.

7. De twee kinderen van Frederik zijn af te leiden uit notariele aktes waarin de erfenis moet worden verdeeld. Verdere gegevens zijn niet gevonden. Zeker is dat moeder en kinderen vele jaren in 's-Gravenvoeren woonden en dar moeder er stierf. Dat zelfde geldt voor de schoonmoeder Marie Margarite Moreau, die sinds 1712 weduwe was en van wie alleen zeker is dat ze stierf in 's-Gravenvoeren. Dat ze in het 'oude' huis naast Jan Anton Walpot woonden is een aanname.

8. Jonker Ferdinand Duijsters overleed op 20 september 1712 in Smeermaas/Lanaken. Op enig moment daarna is zijn weduwe weer in 's-Gravenvoeren gaan wonen in het huis van haar vader Jacobus Moreau.

9. Ida had een huis in de (niet meer bestaande) Bokstraat gelegen tussen Huis de Sittard en het Jodenpoortje (Koolpoortje). Zus Anna Maria Johanna verhuurde haar huis aan de Grote Gracht, gelegen tussen advocaat van Bueren en Graaf Tilly, dat ze als huwelijksgift had gekregen.

10. Zie ook in dit nummer: Sancta Maria, ora pro nobis, Het Wit Kruis aan de Voer, vervolg.

11. RAH, Parochieboek Sint-Lambertus: Pastoor A.H. Dafnaij: 'Ao dni 1722 die 16 martij inter nonam et decimam vespertinam obijt domicella Maria Joanna Duijsters vidua n. Vischers prae hydropesi quam per sex annos continuos patienter toleravit, praemunita

Het huis Moreau, waar ook Jan Anton Walpot ooit woonde:

solitis ecclesiae sacramentis sicut et absolutione generali s.s. rosarij'.

12. De derde dochter, Ida Catharina Wilhelmina Walpott, werd op 28 april 1726 in Maastricht (Sint-Nicolaes) geboren.

13. 1729 Joannes Antonius Waelpots (Sint-Nicolaes) [p. 656] 7 aprilis. Sepultus est apud R.P. Bogardos, haeredes solverunt nostra jura scilicet pastor quatuor florenos et diacono et subd. cuilibet solidum et duas libras cerae ecclesiae et submatriculario jura invitationis ad exequias nec non pulsum campanarum.

14. RAH, notariële minuten J.H. Walpot, inv. nr. 5172 jaar 1731.

15. RAH, notariële minuten J.H. Walpot inv. nr. 5172-5177, 26 febr. 1726 en 10 december 1733.

16. RAH, notariële minuten Cornelis Heijnen; inv. nr. 2215 jaar 1743 acte nr. 24.

17. Er stonden twee geschakelde huizen en het is niet duidelijk wie in welk deel woonde of huurde; daarom wordt hier gesproken van 'het huis'.

18. RAH, notariële minuten, notaris J.H. Walpot, inv. nr. 5167-5171 film 1529491; (4 november 1727).

19. **Rensch, T. J. van**, 2015, *Licht op het zonneleen Gronsveld: ontwikkeling en instellingen van het Rijksonmiddellijke graafschap Gronsveld (elfde eeuw tot circa 1795)*. Hierin wordt het gedrag van Gathoije beschreven en vermeld dat het huwelijk tegen de wil van de familie Bonhomme heeft plaatsgevonden.

20. RAH, notariële minuten, Cornelis Heijnen, inv. nr. 2214; acte over aankoop van paard dd. 24 november 1742. Er waren ook Voerenaren soldaat in de compagnie van Frans.

21. RAH, notariële minuten Cornelis Heijnen, inv. nr.: 2216; 1746 acte 96; dd. 14 maart.

22. RAH, notariële minuten Cornelis Heijnen, inv. nr.: 2216 jaar 1746 acte120 dd. 22 juni.

23. Later kreeg ze nog twee kinderen met Henrij nadat ze rond 1743 vertrokken waren naar Namen.

24. RAH, notariële minuten Cornelis Heijnen, inv. nr.: 2218 jaar 1749 acte 117, waarin J.B. Henrij zijn huis verhuurt aan Michiel Vossen.

25. RAH, notariële minuten inv. nr. 2218, Cornelis Heijnen acte 249 jaar 1750: verpachting door Jean Baptiste Henrij aan Cornelis Vielvoije dd. 11 december 1750.

26. RAH, notariële minuten, Cornelis Heijnen inv. nr. 2216 jaar 1746 acte 105, waarin Cornelis Vielvoije, de tweede vrouw van wijlen Margarita Claessens, het huis genaemd Wit Peerd huurt van de voogden van de weeskinderen van wijlen Jan Monceau en Margarita Claessens. In deze acte wordt de ligging van het huis slechts aangeduid als: 'gelegen boven in de Pleij'.

27. RAH, notariële minuten inv. nr. 2218, Cornelis Heijnen, jaar 1750 acte nr. 249, waarin J.B. Henrij op 11 december 1750 zijn huis naast de Jezuïetenhoeve verhuurt aan Cornelis Vielvoije; in januari 1751 huurde Cornelis Vielvoije ook de bouwplaats westelijk daarvan om er een aanbouw op te realiseren.

28. RAL, Archives du dénombrement et du cadastre du Limbourg, déclarations, nummer 153 Michiel Vossen. Hier wordt het huis in 1770 als volgt beschreven: 'huijs schuere en stallen mette huijsplaets ende aengelegen coolhoff groot te zamen drij groote thien cleen roeden en ¾ voets gelegen boven de kercke aen den Pleije regt. ten oosten de straete ten weste Theel Joseph Brouwers en Hendrick Heijnen, ten zuijden Lambert Nelissen ende wedw. Peter Bous, ten noorden den Pleije en Hubert Steens'.

29. RAH, notariële minuten inv. nr. 2251, Cornelis Heijnen, jaar 1788 acte nr. 71 waarin J.M. Vossen het huis voor 12 jaar verhuurt en de huurvoorwaarden specificeert.

30. RAH, notariële aktes H.A. Ernon, inv. nr. 1428, 11 maart 1795; de huurders gaven als onderpand twee huizen in de Pieterstraat in Maastricht, nummer 99 en 100.

31. RAL, *Comité du dénombrement et du cadastre de Limbourg* ; D: *Dossiers cadastraux par communauté locale nr. 64 : Lijste en specificatie van alle die dewelcke doen eenige commerschap, handel ofte stiel binnen de bancke van Sgraeven Voure*.

32. RAH, notaris J.W. Denis, inv. nr. 1290, 21 april 1789.

33. Deze naam is afgeleid van de hoeve van Diderick Blancheteste of Blantjeshof (zoals de jezuïeten hem noemden). Deze lag echter op een andere plaats, namelijk daar waar de paters hun Jezuïetenhoeve bouwden. Zie d'r Koeënwoof, nr. 38 en 39: *De Jezuïeten en 's-Gravenvoeren*.

In 1951 werd een deel van de binnenkoer van huis Moreau (nu Gasthof Blanckthys) afgebroken. De huidige eigenaar liet het in de vroegere toestand restaureren. (Archief Henri Broers)

Sancta Maria, ora pro nobis!

Het Wit Kruis aan de Voer, vervolg

Hub Smeets

Achter de Pleij van 's-Gravenvoeren, in het huis aan de Voer dat bekend staat als het Wit Kruis (1), gebeurde ongeveer 210 jaar geleden iets heel merkwaardigs. De bewoner en bouwer van het huis, de 38-jarige koopman Hendrik Delvaux en zijn vrouw Maria Groenenschild, hadden de notaris, de pastoor en een andere getuige uitgenodigd. Zij wilden voor elkaar een testament (2) opmaken. De notaris was de 29-jarige en nog ongehuwde Jan Anton Walpot. Het was 7 februari 1709.

Notariële testamenten begonnen in die tijd met een standaard-tekst, waarin vermeld werd dat de testateurs goed bij hun verstand waren, dat ze zich realiseerden dat de dood onvermijdelijk was maar het tijdstip ervan onzeker en dat ze daarom de goederen, hun door God op deze aarde verleend, een bestemming wilden geven. Vervolgens werd vrijwel steeds een klein bedrag gegeven voor het onderhoud van de plaatselijke kerk en van de kathedraal van Luik.

Na deze formaliteit kwam het echtpaar ter zake: bij het overlijden van één van hen zouden alle bezittingen gaan naar de langstlevende. Ook dit was niet ongewoon. De broers en zuster van het echtpaar werden afgescheept met een dukaat. Dat was wel ongewoon en daar werd ook later flink tegen geprotesteerd (3).

Wat het testament echter bijzonder maakt is de volgende alinea: de langstlevende van beiden moest iedere zaterdag en iedere andere feestdag van Maria de litanie (4) van Onze Lieve Vrouw bidden, zingen, of dit laten doen, bij het kruis dat voor hun huis stond. En dit zijn hele leven lang! En meer nog: ook de volgende eigenaar moest deze taak blijven uitvoeren (5).

Dat was geen kleinigheid. Het jaar telde acht Maria-dagen en 52 zaterdagen. Die dag was al sinds de middeleeuwen gewijd aan Maria. Een litanie zing je niet in je eentje, er moeten een of meer stemmen reageren met 'ora pro nobis' ofwel 'bid voor ons'. Met de litanie van de heilige Maria, zeker de gezongen vorm, is zo'n gezelschap gauw een half uur zoet. En dat alles in de open lucht, zon, regen, weer en wind…

In de notariële akte werd niet vermeld dat de vrouw van Hendrik Delvaux, Maria Groenenschild, ziek was. Toch moet ze dat geweest zijn, want ofschoon haar handtekening er zeer gezond uitziet, was ze drie weken na het tekenen van dit testament dood. Misschien was haar ziekte de reden om zo'n enorme belofte te doen aan haar patroonheilige?

Uit de oorspronkelijke tekst van het testament valt op te maken dat er over de inhoud ervan waarschijnlijk gedebatteerd is. Er werd immers een tekst toegevoegd, deels in de kantlijn erbij geschreven, die een mogelijkheid opende om de verplichting tot het zingen van de litanie (met beider instemming) nog te veranderen. Maar na het overlijden van Maria was een verandering niet meer mogelijk, want hiervoor was haar instemming nodig geweest.

Hoe is het verder gegaan? Zou er daadwerkelijk zestig dagen per jaar voor het huis van Delvaux gebeden of gezongen zijn! Het is nauwelijks te geloven.

Meer duidelijkheid hierover geeft Hendrik Delvaux zelf vele jaren later. In 1750, Hendrik was inmiddels 80 jaar oud, besloten zijn drie kinderen uit zijn tweede huwelijk met wijlen Ida Wijnants, zijn goederen onderling te verdelen. Even daarvoor was Hendrik echter naar notaris Cornelis Heijnen gestapt en had het volgende laten vastleggen (6):

De nieuwe eigenaar van het Wit Kruis moest het in 1715 door hem gebouwde kapelletje voor zijn huis onderhouden, schoonhouden en repareren en bij iedere processie open maken en de kaarsen ontsteken (7). En nu komt het: hij was ook

Het Wit Kruis (links), de Onze-Lieve-Vrouwkapel en de Swaen:

verplicht om op alle zaterdagen en alle Lieve-Vrouwe-dagen de litanie van Onze Lieve Vrouwe te zingen of te lezen, of dat laten doen, en daarbij verwees hij naar het testament uit 1709. Het lijkt er dus sterk op dat er inderdaad al die jaren gebeden en gezongen is voor het Wit Kruis.

De nieuwe eigenaar na de verdeling in 1750 werd dochter Ida, die trouwde met de winkelier Jacob Cerfonteijn. Hebben zij deze opdracht vervuld en zo ja, hoe lang? Dat zal zeker gebeurd zijn tot Hendriks dood in 1754, want tot die tijd woonde de oude man in een deel van het huis. Maar wat daarna?

Op enig moment moet het zingen gestopt zijn, want voordat Jacobus Cerfonteijn in 1794 op zijn beurt de boel verdeelde, ging ook hij eerst naar de notaris, nu J.W. Denis, om de formaliteiten omtrent de Mariaverering te regelen (8). Daarbij werd gedetailleerd over de inrichting van de kapel en het Mariabeeld gesproken (9), maar van een litanie was geen sprake meer.

Misschien stopte het zingen na de bouw van het huidige huis in 1767 en is als compensatie de kapel vergroot of verbeterd. Maar dat zou dan toch vastgelegd zijn. En zo'n akte is nog niet gevonden. Dus voorlopig blijft dat gissen. Mogelijk dat er in de toekomst een antwoord gevonden wordt.

Nog even terug naar het testament van 1709. Wie waren de getuigen? De pastoor was Jacobus Bartholomé, de voorganger van pastoor Dafnaij. De andere getuige was Theodorus Cerfonteijn, Dirk genoemd, wat vaak gebeurde bij Voerense Theo's. Dirk was de vader van Catrijn Cerfonteijn die met de slager Jan Claesens was getrouwd. Hun zoon, Hendrik Claesens, was ook slager en veehandelaar en daarnaast nog herbergier. Hij voerde met zijn vrouw Catrijn Wicken vele decennia de scepter in herberg De Swaen. Er zijn sterke aanwijzingen dat Dirk Cerfonteijn op de plek woonde waar ook nu nog het restaurant De Swaen gevestigd is. De aanwezigheid van Dirk bij het opmaken van dit testament van Henri Delvaux ondersteunt dit vermoeden en in dat geval woonden ze als buren tegenover elkaar.

Concluderend kan gesteld worden dat zeker gedurende vijftig jaar en mogelijk zelfs veel langer de litanie van de heilige Maria is gebeden of gezongen bij het Wit Kruis aan de Voer. En dat zo'n tachtig keer per jaar.

Bronnen en voetnoten

1. Zie mijn vorig artikel over het Wit Kruis, in d'r Koeënwoof 38/2017: 7-9. Inmiddels is duidelijk dat Hendrik Delvaux het huis gebouwd heeft tussen 1697 (= de datum van aankoop van het perceel) en 1709 (= de datum van dit testament).

2. RAH, notariële minuten J.A. Walpot, toegang 730, datum 7 februari 1709.

3. RHCL, 01.181 Vrije Rijksheerlijkheid Mesch; gichtregisters, inv. nr. 26 datum 8 april 1709; Nelis Puts, een zwager van Maria Groenenschilt probeerde bij de hoofdbank van Voeren vergeefs het testament nietig te laten verklaren.

4. Een Nederlandse versie van de litanie van de heilige Maria is te vinden op https://gebeden-site.jouwweb.nl.

5. De letterlijke tekst was als volgt: 'Item beloven sij comparanten, sonder nochtans eenige de minste obligatie, maer alleenlijck vuijt hunnen puijren ende liberen wille, dat den langhstlevende van hunne beijde gelieven sal hun leven geduerende de Littanij van Onse Lieve Vrouwe te doen lesen ofte singen aen het Cruts rechtover hun huijs op de straet staende, alle saterdaegen ende andere feestdaegen van onse lieve vrouwe, mede een tafelken te stellen met eerelijcke ornamenten daerop, alswanneer men mette processie aldaer sal commen, ende naer aflijvigheijdt van hun beijde, soo willen ende belieften sij dat dat den geenen die het huijs ende goederen hier naemaels sal coomen te possideren ende te besetten, gehouden sal wesen met desen last van het cruijs te onderhouden ende soo noodigh een ander te stellen, mede te singen of doen lesen, alle welcke aen het selve Cruts de littanije van onse lieve vrouwe, alles tot meerder eere ende glorie Godts, te weten alle saterdaegen ende feestdaegen van onse lieve vrouwe, soo het geschieden can'.

6. RAH notariële minuten Cornelis Heijnen toegang 730 inv. nr. 2218, jaar 1750 akte 149.

7. In dit kader is een aantekening van pastoor Dafnaij in zijn notitieboek interessant: 'In het jaer 1721 in october heb ick A.H. d'Affnay pastoor van s'Graeven Vouren permissie gegeven aen Hendrick Delvaut van te setten eenen offerstock in sijne capelle liggende ontrint het water en ontrint Kinckenberg, op die conditie dat hij den offer sal appliceeren tot reparatie en onderhout van deselve capelle, en dat den pastoor mach den slutel van denselven vraegen en bewaren, dat hij oock can selfs daerbij sijn als hij wort geopent'.

8. RAH, notariële minuten J.W. Denis, toegang 730, inv. nr. 1295, 13 mei 1794.

9. De tekst luidde: '…verders verclaert den comparant tot ornament van die capelle te laeten de kleders van Onse Lieve Vrouwe met hun toebehoor, het gouden cruijs in bloemen gewerkt, de vier thinnen en de vier compositie luchters, de wassen keertsen ende alle verdere ornamenten, welk hier voortijds tot ciraet der capelle gedient hebben, niets daervan uijtgenomen…'

Sint-Martens-Voeren in 1953-1954

Elza Vandenabeele

In het vorige jaarboek kon je lezen over 's-Gravenvoeren in 1952. Dit dank zij het eindwerk van zuster Jeannette Claessens uit dat jaar. Haar neef, **Eugène Vroonen,** studeerde in 1954 als onderwijzer af aan de Normaalschool van Maasmechelen. Ook hij maakte zijn eindwerk over zijn dorp, Sint-Martens-Voeren. Het werk is tweeledig: een studie over de kerk en een andere over het dorp in het algemeen.

Beschrijving Parochiekerk Sint-Martinus 1953 is ruim tien jaar geleden als boekje door de schrijver uitgegeven. Het is geïllustreerd met recente kleurfoto's van Hubert Franssen. Het boekje kan nog bij de schrijver bekomen worden.

Eugène Vroonen ging voor zijn studie bij de pastoor om inlichtingen, Pastoor Veltmans naar wie het Veltmanshuis genoemd is. Een raadsel opgelost: waarom heeft de Romaanse doopvont, achter in de kerk, maar twee 'koppen' in plaats van vier zoals gebruikelijk? Die 'koppen', dat zijn de hoofden van de evangelisten, zeggen sommigen; anderen menen dat het de voorstelling is van de vier stromen uit het aards paradijs.

Hier volgt het verhaal zoals het van pastoor tot pastoor werd overgeleverd. De bijsacristie wordt door oude inwoners nog wel eens het *dopes* (doophuis) genoemd. Blijkbaar was dit *dopes* gebouwd rond de veel oudere doopvont. Veel later (vóór 1914) besloot men de doopvont onder de toren te plaatsen. Ze kon niet door de deur van het *dopes* en daarom moesten twee hoeken van de doopvont afgekapt worden. Van een doopvont van rond 1200!

Benieuwd hoe de doopvont er onbeschadigd zou uitzien? De dorpskerk van Lixhe heeft ongeveer dezelfde, mét vier 'koppen'.

Je leest in dit boekje ook een kort verslag van de vernielingen die in de dorpskern van Sint-Marten aangericht werden bij het terugtrekken van de Duitsers in september 1944: de pastorie en vier huizen afgebrand, het koor en het hoofdaltaar beschadigd.

Het tweede deel van het werk ligt hier in regelmatig handschrift voor me: het dorp geplaatst in zijn omgeving.

Een beschrijving van het landschap en zijn ontstaan. Toen al weilanden met boomgaarden 'sinds 60 jaar'.

Een volkswijsheid van toen: 'Een onweer uit het noorden is veel zwaarder en gevaarlijker maar veel zeldzamer.' Ooit gehoord?

De watervoorziening toen: de vele bronnen en de waterputten met hun diepte. En de vijvers bij de bronnen, je vindt ze nog op oude stafkaarten. Speciale vermelding voor de bron in De Berg die in de waterleiding voorziet.

Weinig akkerland, met veevoeder en soms aardappelen. Inwonende knechten verdienen minimum 350 frank per maand plus kost en inwoon. Gericht op veeteelt en in mindere mate op fruitteelt. 10.000 kg fruit per ha, appelen, peren en kersen.

Per dag gaf een koe toen 25 à 30 liter melk per dag, dit in de zomer. Om de melkproductie te verhogen werden koeien uit Nederland ingevoerd.

In de bossen 10-jarige kappingen voor brand- en mijnhout.

Een overzicht van de geschiedenis: 'oude Belgen', Romeinen, Karel de Grote. En de vermelding van de 'oude heirbaan naar Aken die de zuidgrens van de gemeente vormt'.

De bewoners: 'hun zeden en gewoonten zijn nog verouderd'. (Dat denkt de jeugd nu ook!) Het land der kruisbeelden. Verering van Sint-Martinus, daar hoort de schutterij bij.

De taal: kern-Vlaams met sporen van Duitse invloed. Oude mensen noemen ze Brôbentsch, Brabants dus.

De bevolking neemt af: geen moderne industrie, 'zo heeft ze haar bederfelijke invloed niet kunnen doen gelden'.

Er worden zeer weinig groenten gegeten, wel veel aardappelen en varkensvlees en vooral veel brood.

'Het verstandelijk peil der bevolking staat zeer laag'. De ouders trekken zich weinig aan van wat op school wordt geleerd en houden hun kinderen zo vroeg mogelijk thuis om op de boerderij te helpen. Daar komt toch wel enige verbetering in. Sommige kinderen mogen een jaartje langer naar school of worden op kostschool gezet om Frans te leren. Want de streek is tweetalig. Men tracht het lezen te bevorderen door de oprichting van een bibliotheek.

Voor het aanmoedigen der kroostrijke gezinnen werd er een 'kinderheil' opgericht.

In de nood helpen de bewoners elkaar. Er wordt weinig alcohol verbruikt.

Bijgelovige gewoonten. Een voorbeeld: kom je 's avonds een zwarte kat tegen dan is onheil nakend. En je moet maïs buiten zetten in de kerstnacht.

Het hele werkstuk neemt 13 pagina's in beslag, met daarbij afbeeldingen (die er niet meer bij zijn) en 23 pagina's statistische gegevens, uit de landbouwtellingen.

Een veelzijdige opdracht om iets te leren bestuderen: boeken en kaarten raadplegen, statistieken opvragen, interviews afnemen en rondom je kijken. En van dat alles een boekje maken, in schoonschrift, als voorbereiding op een onderwijzersloopbaan.

Postkaarten op deze pagina: archief Stefan Martinus.

Een vraag aan de lezers:

In zijn werk vermeldt Eugène Vroonen: 'M. A. Zeevaert zorgt voor het regelmatig oppompen van het drinkbaar water op De Planck.' Wie weet hier meer over?

Wildcamera's: voor natuuronderzoek, en om te genieten

Liselotte Bollen

Gedurende een aantal maanden kon de lokale afdeling van Natuurpunt beschikken over enkele wildcamera's van collega-organisatie WWF. Hun doel was om interessante beelden te maken van de wilde natuur, om deze aan bezoekers van de natuurgebieden te kunnen tonen. Op die manier kunnen de wandelaars in een natuurgebied via fotografisch materiaal genieten van wat er diep in het bos en midden in de nacht allemaal aan activiteit te beleven is, zonder verstoring te veroorzaken.

Hoe werkt een wildcamera?

Een wildcamera is een eenvoudige camera die uitgerust is met een bewegings- en een warmtesensor. Wanneer de sensor activiteit registreert, activeert dit de camera en worden er foto's en/of video's gemaakt. De wildcamera's zijn uitgerust met een infrarood licht, zodat het nachtelijk leven niet onopgemerkt voorbij kan gaan.

Wat kregen we te zien?

De afdeling kreeg vier camera's ter beschikking, die verspreid over het natuurreservaat Altenbroek opgehangen werden op strategisch gekozen plaatsen, en dit gedurende een periode van vier maanden (december 2018 - maart 2019). Er werden geen lokstoffen gebruikt. Halverwege de periode beschikten we slechts over drie camera's (wegens diefstal). We kregen heel wat leven voor de lens. Zo werden reeën het vaakst gefilmd. We zien ze rustig grazen, aan het malse gras in het voorjaar, of aan bramenblaadjes en twijgjes in de winter. De dames vaak in gezelschap (bij ons kwam eenzelfde trio meermaals in beeld) en de heren vaak alleen. Je ziet ze vooral in de ochtend- en de avondschemering, en ze deinzen niet terug voor een nachtelijke wandeling. Reeën zijn de meest voorkomende grote zoogdieren in Altenbroek, maar het meest besproken zijn toch de everzwijnen en de dassen. Dassen konden we niet zo vaak op de lens vastleggen, omdat de camera's vooral tijdens de wintermaanden waarnemingen hebben geregistreerd, en onze zwart-witte vrienden zich dan minder vaak vertonen. Ook in het voorjaar zijn er op de beelden betrekkelijk weinig dassen te zien, hoewel er duidelijk zeer veel aanwezig zijn in het gebied. Dit blijft voor ons een onverklaarbaar gegeven. De everzwijnen zagen we enkel 's nachts. We hadden verwacht veel everzwijnen te zien, en telkens in groep, maar regelmatig worden de everzwijnen ook in hun eentje op camera vastgelegd. Ze zijn – net als vossen – schuwer voor de camera dan reeën. Over vossen gesproken: die zie je vaak enkel in een flits. Tegen dat de bewegingssensor de camera geactiveerd heeft, zie je enkel nog het tipje van zijn staart. Gelukkig zijn er ook vossen die parmantig geposeerd hebben. Voorts waren er ook steenmarters te zien, maar niet vaak en ze zijn ook erg snel. We zagen wat duiven, een buizerd die aan een plas kwam drinken, en een nieuwsgierige pimpelmees die even tegen de camera kwam tikken.

Op zich zijn de waarnemingen niet opmerkelijk of uitzonderlijk, en veel van het gedrag van deze dieren werd reeds jaren geleden opgetekend door biologen. Toch bevatten de verzamelde gegevens een schat aan informatie voor verder onderzoek.

Onmisbaar instrument voor natuuronderzoek … naar uitzonderlijke soorten

Het plaatsen van camera's is een zeer laagdrempelige manier om informatie te verzamelen binnen het onderzoek naar zoogdieren en vogels. Biologen moeten niet meer urenlang in een tentje liggen observeren, en krijgen zicht op het gedrag van dieren op plaatsen waar ze anders nooit zouden kunnen komen (bijvoorbeeld in nestkasten). Het ophangen van de camera en het doorsturen van de beelden kan ook door een netwerk van vrijwilligers gedaan worden, waardoor wetenschappers mogelijk sneller of makkelijker een onderzoeksdoel kunnen bereiken dan anders haalbaar zou zijn geweest. Door het ophangen van camera's en het betrekken van lokale vrijwilligers, zijn er waarnemingen tot stand kunnen komen van bijzondere soorten die anders moeilijk te spotten zijn (bijvoorbeeld boommarter) en die in vroegere jaren enkel konden gebeuren op basis van sporenonderzoek, urenlange observatie door experten en/of puur toeval of

haar onderzoek op diverse plaatsen camera's om het gedrag beter te observeren. Zo ziet u links onderaan op deze pagina een gezenderde hazelmuis aan één van de vangplatforms, en een gezenderde eikelmuis aan een nestkast.

geluk. Voorts wordt de aanwezigheid van de camera niet als storend ervaren voor het territorium van het studie-object en kan je het gedrag van de dieren perfect observeren in hun natuurlijke habitat.

Camera's in nestkasten voor vogels (zogenaamde *birdcams* die continue opnames maken) kunnen bijvoorbeeld informatie verschaffen over het aantal legsels van bepaalde vogels, het aantal eieren en het gedrag van het ouderpaar (wie komt voeren, welk voedsel, hoe vaak, etc.). In Voeren voert Goedele Verbeylen al sinds 2003 onderzoek uit naar het voorkomen van slaapmuizen, en meer bepaald de in België zeldzame hazelmuis. Tussen 2010 en 2018 hielpen vrijwilligers in enkele gebieden in Voeren aan een intensief populatieonderzoek, wat veel informatie opleverde over allerlei populatieparameters (zoals dichtheden, overleving, voortplanting, verplaatsingen, genetische diversiteit), habitatgebruik, invloed van habitatkwaliteit en van positieve en negatieve beheeringrepen. Op basis hiervan kan nu gefundeerd advies gegeven worden om de resterende hazelmuispopulaties beter te beschermen. Met hetzelfde doel werd in 2017-2019, samen met Rian Pulles, een groepje eikelmuizen in Voeren gezenderd en intensief opgevolgd. Goedele gebruikte tijdens

Tijdens het onderzoek naar de slaapmuizen, kreeg Goedele ook heel wat andere soorten op de beelden te zien. Zo zien we regelmatig eekhoorns, mezen, groene en grote bonte spechten; en ook bunzings, een hermelijn en zelfs jonge everzwijnen lieten zich op de gevoelige plaat vastleggen. Het bekijken van de beelden levert onderzoekers niet alleen heel wat bruikbare info op, het is ook vaak puur genieten. Zo filmde Goedele in Voeren laatst een ganse clan eikelmuizen samen in een open mosnest in een meidoornknot. Er zaten vier gezenderde vrouwtjes in, waarvan er twee jongen hadden: eentje had er vier en een ander had er twee. Je zag op de beelden dus gewriemel van wel tien eikelmuizen samen! De volwassen vrouwtjes die zelf geen jongen hadden, zorgden ook voor de jongen, en de twee oudste jongen waren altijd aan het 'spelevechten'. We hoeven er geen tekeningetje bij te maken: uiteraard levert dit soort taferelen de meest schattige beelden op! En die beelden kunnen potentieel het draagvlak voor bescherming van deze uitzonderlijke soorten versterken.

… én reguliere planten- en diersoorten

Enorm veel energie en middelen worden gespendeerd om de evolutie van zeldzame planten- en diersoorten te registreren. Helaas, voor de reguliere planten- en diersoorten bestaan er nauwelijks uitgebreide onderzoeksprogramma's die op systematische wijze gegevens verzamelen over het voorkomen ervan. Denk aan het Usutu-virus dat door de vele dode merels in 2017 opgemerkt werd, maar waarschijnlijk al langer aanwezig was. Dat is één van de redenen waarom het wijs is om ook reguliere planten en dieren te registreren, zodat binnen enkele decennia nagegaan kan worden welke soorten in welke getale op welke plaatsen voorkwamen, waardoor de af- of toename van bepaalde soorten tijdig gesignaleerd kan worden.

Om een voorbeeldje te geven dichter bij huis. Enkele jaren geleden zocht men in Voeren naar bewijzen voor de aanwezigheid van de lynx. Er was namelijk al meerdere keren een door onze streek passerende lynx gesignaleerd. Over een zeer grote oppervlakte, van Teuven tot 's-Gravenvoeren, werden meerdere camera's opgehangen. Na het bekijken van vele uren aan beeldmateriaal had men nog steeds geen lynx gezien maar... everzwijnen des te meer! Pas met het analyseren van de beelden in functie van onderzoek naar de lynx kwam de toename van de everzwijnenpopulatie in die periode aan het licht.

... met jouw hulp!

Een aangewezen methodiek om snel aan veel gegevens te geraken, ook van de veel voorkomende soorten, is *citizen science* (burgerwetenschap). 'Gewone mensen' met wat voeling voor natuur kunnen hun waarnemingen doorgeven, die daarna door wetenschappers gebruikt worden voor analyse, en indirect voor het beslissen over beheerplannen en het potentieel van bepaalde natuurdomeinen. Deze vorm van gegevensverzameling gebeurt al jarenlang, denk maar aan de jaarlijkse vogel- en vlindertellingen. Recentere voorbeelden zijn het onderzoek naar luchtkwaliteit (CurieuzeNeuzen) en dat naar de hoge sterftecijfers bij mezen ten gevolge van pesticidengebruik. Veel van deze projecten bevorderen tegelijkertijd ook de betrokkenheid van het grote publiek bij het onderzoek, of bij wetenschap in het algemeen. Het digitale tijdperk maakt het nu mogelijk om de gegevensverzameling nog uitgebreider en gedetailleerder te organiseren via het platform www.waarnemingen.be. Met de gelinkte app ObsMapp (Android) of iObs (iPhone) kan je met de smartphone bovendien in enkele seconden je waarneming registreren, waarbij automatisch de datum, het tijdstip en de locatie toegevoegd worden (met gps-functie). Er is voor zeer veel soorten (meer dan 15.000) zelfs herkenningssoftware aan verbonden: uit vergelijking met vroegere foto's, die in een groeiende gegevensbank zijn opgeslagen, kan het programma je zeggen hoe de door jou gefotografeerde plant, wants of vlinder heet. Experten van de soort in kwestie kunnen achteraf de waarneming al dan niet valideren. Zo kan het via www.waarnemingen.be doorgeven van foto's die gemaakt zijn met een wildcamera in jouw tuin voor wetenschappers heel wat informatie opleveren. Denk maar aan een zicht op de verspreiding van vossen of marters in stedelijke omgevingen.

Strategisch plaatsen

Het strategisch plaatsen van de camera is in het kader van natuuronderzoek een absolute must. Zo heb ik een keer een dag geassisteerd bij Laura Kuipers, een professionele gegevensverzamelaar die in opdracht van ARK Natuurontwikkeling onderzoek verricht naar het voorkomen van de wilde kat in Zuid-Limburg (NL). Dan merk je dat dit echt een vak op zich is en dat je de kneepjes van het vak pas onder de knie krijgt door het jarenlang dag in dag uit te doen. Haar expertise gaf me wel wat inzicht in hoe de camera's in Altenbroek opgehangen moesten worden. Zo zijn er enkele evidente zaken, zoals het uitkiezen van plekken waar veel wild passeert (aan wissels, zoelplekken (= wroetkuilen), drinkplaatsen of oversteekplaatsen over beken) en het voorkomen van diefstal. Maar je moet ook denken aan de hoogte waarop en de hoek waarin de camera opgehangen wordt, het invallend zonlicht en storende elementen zoals overhangende takken of lang gras/struikgewas dat met de wind de bewegingssensor nodeloos activeert. Vaak is onderzoek in de lente of zomer om die reden lastiger. In de winter is het bos kaal en heb je zodus een dieper en breder (over)zicht. In natuuronderzoek moet men bovendien zeker zijn dat de geleverde inspanningen de moeite waard zijn. Bij onderzoek naar marters (o.a. de zeldzame boommarter) en wilde kat gebruikt men daarom lokstoffen, zoals iets lekkers of iets met een sterke geur. Deze moeten heel strategisch geplaatst zijn, zodat de verzamelde beelden haarscherp zijn en de determinatie van de soort in kwestie correct kan gebeuren. Bij marters kan je de dieren door lokstoffen zelfs lang genoeg ter plaatse houden in de juiste houding, om via hun keelvlekken individuen te kunnen herkennen. Het gebruik van lokstoffen buiten het veld van wetenschappelijk onderzoek willen we echter ten stelligste afraden, omdat je het natuurlijk gedrag van het wild hiermee verstoort. 'Pour faire une omelette, il faut casser des oeufs', zou mijn moeder zeggen; dus voor het verzamelen van onderzoeksmateriaal in het kader van een betere beschermingsstrategie en beter natuurbeheer, is het de bluts met de builen nemen. Je moet je als onderzoeker alleszins steeds nederig tonen: je betreedt het leefgebied van wilde dieren, en jouw aanwezigheid gaat niet onopgemerkt voorbij. Zo blijft de menselijke geur enkele dagen hangen, en heeft het dus weinig zin om een camera maar voor één nacht op te stellen.

Niet helemaal onopgemerkt

De wildcamera's zijn daarenboven niet helemaal onzichtbaar voor het wild. Dit wordt duidelijk aan de hand van de vele beelden van dieren die naar de camera kijken. Je hebt Low Glow camera's en No Glow camera's, waarbij de infrarood verlichting bij de eerste soort (in tegenstelling tot de andere) wel lichtjes zichtbaar is. Bovendien maken de camera's een geluid als ze beginnen filmen. De gespitste oren van de dieren en het draaien van hun oren

richting de camera, nog voordat ze die richting uitkijken, toont aan dat ook de *No Glow* camera zich verraadt aan de hand van het geluid dat hij maakt. Dit vormt echter weinig problemen naar gegevensverzameling of verstoring toe, aangezien alle gefilmde vogels en zoogdieren tot hiertoe weinig angst of wantrouwigheid vertonen ten opzichte van het materiaal, en in het geval van camera's in nestkasten is er sprake van gewenning. Op basis van de door ons verzamelde gegevens, lijken vossen en everzwijnen iets wantrouwiger dan reeen of dassen, die na de initiële alertheid en nieuwsgierigheid gewoon verder grazen, zich wassen, drinken,... Muizen en vogels lijken zich maar zeer minimaal te interesseren in het cameramateriaal, of merken er niets van. In hoeverre we deze bevindingen kunnen veralgemenen, is nog maar de vraag.

In Altenbroek lieten we twee camera's per ongeluk wat te lang hangen, waardoor de Galloway-runderen die onze gebieden begrazen ze ook ontdekten en ons zo heel wat videomateriaal bezorgden. De nieuwsgierige beesten kwamen ontdekken, en maakten er nadien gretig gebruik van om zich eraan te schuren en eraan te likken.

Een wildcamera: ook iets voor jou?

Als je het geluk hebt om een eigen tuin te hebben, kan het spannend zijn om eens te kijken wat daar 's nachts in rond dwaalt, of op rustige momenten als jij naar het werk of op vakantie bent. Weet jij bijvoorbeeld hoeveel egels er in jouw tuin naar eten komen zoeken? Of misschien zie je dan eindelijk de vos of marter die je kippen af en toe teistert, of hoeveel huiskatten er (al dan niet gewenst) in je tuin rondlopen. Voor die toepassing zijn de meest eenvoudige camera's vaak al van voldoende kwaliteit.

Hang echter nooit een wildcamera op op openbare terreinen. Dit is niet toegestaan binnen onze privacy-wetgeving. Bovendien mag je de wandelpaden niet verlaten om de kwetsbare natuur niet te verstoren. Wil je toch heel graag weten wat er in het bos in je buurt leeft, neem dan contact op met de beheerder in kwestie. Zij helpen je vaak heel graag verder om samen de juiste plek uit te kiezen. Weet wel dat er dan een risico bestaat op diefstal, ondanks het gebruik van het best beschikbare beveiligingsmateriaal. Talloze onderzoekers speelden – ook in Voeren – zo reeds hun kostbare materiaal (én nog meer kostbare gegevens) kwijt.

Toch kan je ook met wildcamera's aan de slag als je zelf geen eigen tuin hebt. Denk maar aan het verzamelen van info over het voorkomen van soorten op bedrijfsterreinen, tuinen van zorgcentra of schoolterreinen. Een laatste inspirerend voorbeeld waarbij een wildcamera werd ingezet voor educatieve doeleinden. In Niel-bij-As is er een school die al een aantal jaren met de kleuters egels observeert in de herfst. De juffen maken samen met de leerlingen een overwinteringsplek voor de egel op een rustig plekje van de schooltuin. Ze bespreken in de klas het thema herfst, foerageren, winterslapen, en uiteraard de moeilijkheden die egels de laatste jaren ondervinden (versnipperd leefgebied/ mobiliteit, voedselaanbod, klimaatopwarming). Er wordt samen met de leerlingen gevoederd aan het verblijf, waarbij ze leren over wat wel en wat niet gezond is voor egels. De ouderraad schafte voor dit project een wildcamera aan, zodat de leerlingen elke week samen met

de juf konden ontdekken wat er in de schooltuin rondwandelt. En ja hoor, elk jaar opnieuw hebben ze prijs: niet alleen de egel vindt het voedsel dat er zorgzaam neergelegd werd, ook passeren er muizen, konijntjes, marters en vossen. Dit spreekt erg tot hun verbeelding en verbindt hen met de natuur om hen heen. Tenslotte leren op die manier ook de ouders bij over wat ze kunnen doen om de egel te helpen in hun eigen tuin. Veel vliegen in één klap.

Puur genieten

Vanuit Natuurpunt begeleiden we in de zomer af en toe natuurkampen. Niets leuker om samen met de kinderen een camera op te hangen om dan na een week natuurkamp met veel spanning de beelden te gaan bekijken en te ontdekken wat er zich schuilhoudt in de tuin van de jeugdherberg, op het speelplein, in het gemeentelijke speelbos om de hoek, ...

De camera's geven een inkijk in een wereld die we niet (meer) kennen: die van de wilde dieren, het nachtleven, het mysterieuze bos. Dat wat je op video ziet, is onvervangbaar: een vosje dat recht de lens in kijkt, de vacht van een ree, haarscherp voor de lens, en een das die uitgestrekt op zijn rug gaat liggen om zich dan minutenlang uitgebreid te krabben en te wassen. En dan die geluiden! Het ruisen van de wind in de nacht gecombineerd met de mistige beelden, en de kilte bekruipt je meteen! Je hoort het wroeten, het knabbelen, de ochtendlijke vogelconcerten en nieuwsgierige knorretjes. Het is alsof je er vlak langs staat. Je ziet de oplichtende oogjes van een zwijntje in beeld verschijnen, je ziet hoe ze voorzichtig dichterbij komen, daar komt er eentje links, en nog eentje rechts. Je ziet een kleintje met een luide knor onbevreesd voorsteken en vooruit lopen, de rest volgt zachtjes knorrend, haast schuifelend, de ogen op de camera gericht. Het bekijken van dit soort beelden, het brengt je voor heel even een heel klein beetje terug bij een natuur waar we vroeger oh zo dicht bij stonden.

D'r Koeënwoof is een uitgave van de vereniging **Heem en Natuur Voeren**. Deze vereniging wil het streekeigene ten aanzien van natuur en cultuur bestuderen, bevorderen en beschermen. Heem en Natuur Voeren bezorgt de leden het **Voerens Blaedsje** als kwartaalblad, alsmede dit jaarboek.

Verantwoordelijke uitgever: Rita Plattau, voorzitter Heem en Natuur Voeren, Ketten 13, 3798 's-Gravenvoeren (rita@heemennatuurvoeren.be)

Hoofdredactie: Jos Buysen (jos@heemennatuurvoeren.be)

Redactie: Elza Vandenabeele, Zaquilla van Loenen, Rik Palmans

Opmaak: Jos Buysen, Rik Palmans

Als je ook iets interessants hebt te vertellen over de geschiedenis of de natuur van de Voerstreek, mag je altijd contact opnemen met de redactie van d'r Koeënwoof.

Inhoud van dit nummer

1 De klokken van Sint-Pieters-Voeren — *Emiel Lemmens*
2 Toponymische verkenning aan de buitengrens van Moelingen (2) — *Willy Machiels*
14 C.A. Denis, zijn kapel en zijn tijd — *Rik Palmans*
22 De oude bijbel van 's-Gravenvoeren — *Gilbert Bours*
24 De forellen van Sint-Pieters-Voeren — *Julien Geelen*
28 De griffiers en notarissen van 's-Gravenvoeren in de achttiende eeuw — *Hub Smeets*
40 De huizen van Goswinus en Jan Anton Walpot — *Hub Smeets*
44 Ora pro nobis! Het Wit Kruis aan de Voer, vervolg — *Hub Smeets*
46 Sint-Martens-Voeren in 1953-1954 — *Elza Vandenabeele*
48 Wildcamera's: voor natuuronderzoek, en om te genieten – *Liselotte Bollen*

Op de voorzijde van de kaft: een zicht op Sint-Martens- en Sint-Pieters-Voeren vanop Kattenrot.

Op de achterzijde van de kaft: albino- en andere forellen zwemmen in de slotgracht van de Commanderie van Sint-Pieters-Voeren.

Alle auteurs van dit nummer op een rijtje: Emiel Lemmens, Willy Machiels, Rik Palmans, Gilbert Bours, Julien Geelen, Hub Smeets, Elza Vandenabeele en Liselotte Bollen.